

Олександр ГЛАЗОВА
Юрій КУЗНЕЦОВ

Українська МОВА 10

Підручник для 10 класу
загальноосвітніх навчальних закладів
Академічний рівень

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Науковий редактор — **Іван ВИХОВАНЕЦЬ**,
доктор філологічних наук, член-кореспондент
Національної академії наук України

КИЇВ
«Зодіак-ЕКО»
2010

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

(наказ Міністерства освіти і науки України від 03 березня 2010 р. № 177)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Наукову експертизу проводив **Інститут української мови Національної академії наук України**; психолого-педагогічну експертизу проводив **Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук**; експерти, які здійснивали експертизу: **Лариса Білявська**, вчитель-методист Новоукраїнської гімназії № 7, Кіровоградська область; **Тетяна Максимець**, методист відділу освіти Сквирської райдержадміністрації, вчитель-методист, Київська область; **Наталія Остапенко**, доцент кафедри методики навчання, стилістики та культури української мови Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького, кандидат педагогічних наук; **Тетяна Савицька**, вчитель ЗОШ I–III ст. № 19 м. Чернігова; **Вікторія Шишлікова**, методист Комсомольського міського методичного кабінету, вчитель-методист, Полтавська область

АВТОРИ

Олександра ГЛАЗОВА — кандидат педагогічних наук, доцент. Заступник директора Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка. Упродовж двадцяти років працювала вчителем української мови та літератури в середній школі, викладачем ВНЗ. Автор численних посібників із рідної мови для вчителів і учнів. Головний редактор щомісячника «Методичні діалоги — газета для вчителів української мови»

Юрій КУЗНЕЦОВ — доктор філологічних наук, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України. Заслужений працівник народної освіти України. Працював учителем, завідувачем редакції української мови у видавництві «Освіта», автор праць «Системний підхід до редагування підручників з української мови», «Філософія підручника», багатьох публікацій із питань мови художнього твору. Головний редактор журналу «Українська мова й література в середніх школах, ліцєях, гімназіях та колегіумах»

НАУКОВИЙ РЕДАКТОР

Іван ВИХОВАНЕЦЬ — доктор філологічних наук, член-кореспондент Національної академії наук України, професор, лауреат премій імені Олександра Потебні та імені Івана Франка. Головний науковий співробітник Інституту української мови НАН України, член редколегії і автор енциклопедії «Українська мова», один з укладачів 11-томного Словника української мови, а також автор науково-популярних книжок для вчителів і школярів «У світі граматики», «Таїна слова»

ТВОРЧА ГРУПА РОЗРОБНИКІВ ПІДРУЧНИКА

Юрій Кузнецов — керівник проекту, розробник концепцій: структури, дизайну;

Ірина Красуцька — заступник керівника проекту, редактор-організатор зображальних, текстових і методичних матеріалів;

Цезарій Ганушкевич — розробник макета та художнього оформлення;

Віктор Гогільчин — комп'ютерний дизайн, виготовлення оригінал-макета;

Валентина Максимовська — організатор виробничого процесу;

Галина Кузнецова — економічний супровід проекту;

Роман Костенко — маркетингові дослідження підручника;

Андрій Кузнецов — моніторинг апробації підручника

© Видавництво «Зодіак-ЕКО». Усі права захищені. Жодна частина, елемент, ідея, композиційний підхід цього видання не можуть бути копіюваними чи відтвореними у будь-якій формі і будь-якими засобами — електронними і фотомеханічними, зокрема через ксерокопіювання, запис чи комп'ютерне архівування — без письмового дозволу видавця.

© О. П. Глазова, Ю. Б. Кузнецов, 2010

© Видавництво «Зодіак-ЕКО», 2010

© Художнє оформлення. Ц. М. Ганушкевич, 2010

© Концепції: структури, дизайну. Ю. Б. Кузнецов, 2010

ШАНОВНІ ДЕСЯТИКЛАСНИКИ!

Обравши для себе опанування змісту української мови на академічному рівні, ви зробили важливий крок. Обсяг здобутих вами мовних знань та мовленнєвих умінь має бути цілком достатнім для подальшого навчання у вищих навчальних закладах. Отже, ви свідомо пов'язали своє майбутнє зі здобуттям вищої освіти.

У глибинах мови – зосередженість думки, суворая логіка, філософський розум, витончений естетичний смак, поетичне чуття, високі духовні злети. Мовлення людини виявляє рівень її загальної культури, освіченості, внутрішньої інтелігентності.

Цього року ви вивчатимете практичну стилістику та культуру мовлення. Опановуючи норми літературної мови, ви навчитесь правильно добирати, вимовляти й записувати слова, змінювати їх та сполучати між собою. Звертаючись до азів стилістики, будете використовувати синонімічні багатства мови, уникати невинуватених запозичень, із кількох можливих мовних варіантів вибираючи найточніший, найдоречніший і найвизначніший. Ви осягатимете культуру мовлення, що забезпечить не тільки правильне, а й майстерне використання мовних засобів.

Кожному з нас доводиться повсякчас вибирати – вибирати доречне слово, відповідний до умов стиль мовлення, стиль свого життя, вибирати, нарешті, майбутнє...

Упродовж усього життя кожному доводиться вибирати між добром і злом, людяністю та байдужістю, принциповістю і пристосуванством. Вибір ми робимо протягом усього життя, свідомо і підсвідомо, охоче і під примусом. Усе життя людини – вибір.

Якщо хоч трохи в такому виборі вам щось підкаже й у чомусь допоможе наш підручник, ми будемо щасливі.

Важливі теоретичні відомості
Червоним виділено матеріал для заучування
напам'ять

Теоретичні відомості для ознайомлення

Домашні завдання

Завдання підвищеної складності

Завдання для інтерактивного навчання

Завдання для всіх, хто прагне зрозуміти мистецтво

Профорієнтаційні завдання

Міжпредметні завдання

Завдання для всіх, хто товаришує з комп'ютером

Завдання для всіх, кому подобається мріяти та фантазувати

Завдання для всіх, хто хоче навчитися мислити самостійно

Проектна діяльність

Завдання для всіх, хто готується жити в інформаційному суспільстві

Завдання для всіх, хто любить жартувати

Хай вам щастить на шляху пізнання!

ВСТУП

- Мовлення як предмет вивчення стилістики і культури мовлення8
- Стилістика та її підрозділи: стилістика мови (практична) і стилістика мовлення (функціональна) ... 14

ПРАКТИЧНА СТИЛІСТИКА Й КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ФОНЕТИКИ

- § 1. Загальна характеристика звукового складу української мови.....26
- § 2. Стилістична роль відтворення звуків у художніх текстах29
- § 3. Милозвучність української мови – характерна ознака всіх її стилів36
- § 4. Норми вимови42
 - Вимова голосних звуків43
 - Вимова приголосних звуків. Позначення приголосних звуків на письмі48
- § 5. Тематичні виписки. Тези. Конспект прочитаного.....52
- § 6. Бібліографія. Анотація.....71

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ЛЕКСИКОЛОГІЇ

- § 7. Слово і його лексичне значення.....107
- § 8. Стилістично нейтральна лексика; емоційно й експресивно забарвлені засоби, що надають мовленню певного стильового відтінку..... 110
- § 9. Специфічно побутова лексика; просторічні слова, їхні стилістичні функції 119
- § 10. Професійно-виробнича лексика; наукова й ділова лексика, її стилістичні функції..... 127
- § 11. Діалектні слова 136
 - Застарілі слова, неологізми, їхні стилістичні функції 139
- § 12. Запозичені слова, їхні стилістичні функції 146
- § 13. Лексико-стилістичні синоніми та їхні види 151
- § 14. Переносне значення слів. Тропи..... 165
- § 15. Антоніми. Пароніми 181

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ФРАЗЕОЛОГІЇ

- § 16. Основні групи фразеологізмів 191
- § 17. Багатозначність, синонімія та антонімія фразеологізмів 195

СЛОВОТВОРЧІ ЗАСОБИ СТИЛІСТИКИ

- § 18. Стилістичне забарвлення значущих частин слова: префіксів і суфіксів203
- § 19. Стилістична синоніміка морфем.....212

УВАГА: ПРАВОПИС!

- Написання слів із ненаголошеними голосними43
- Складні випадки вживання м'якого знака та апострофа59
- Складні випадки правопису слів із подвоєнням і подовженням приголосних.....64
- Спрощення в групах приголосних76
- Уподібнення приголосних.....80
- Чергування голосних і приголосних звуків90
- Складні випадки написання слів іншомовного походження98
- Основні орфограми в коренях, префіксах і суфіксах.....203–221

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ

- Усний докладний переказ тексту художнього стилю з творчим завданням22
- Відгук про твір мистецтва в публіцистичному стилі83
- Виступ на зборах, семінарах116
- Стаття в газету на морально-етичну тему161
- Усний докладний переказ тексту з творчим завданням....179
- Письмовий докладний переказ тексту публіцистичного стилю із творчим завданням95, 201, 217, 221

Я ЗНАЮ! Я ВМІЮ! Я МОЖУ!

- (запитання і завдання для контролю)21, 52, 63,
70, 75, 82,
106, 160, 189,
200, 218, 221

- ДО ВАШОГО МОВНОГО ПОРТФОЛІО.....58, 75, 89, 98,
164, 181, 218

- ТРЕНІНГ СПІЛКУВАННЯ76, 90, 161,
181, 219

ДОВІДКОВЕ БЮРО

«НЕ БІЙТЕСЬ ЗАГЛЯДАТИ У СЛОВНИК...»

- Тлумачний словничок.....228
- Термінологічний словничок.....233

- УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНІ ТАБЛИЦІ,
СХЕМИ РОЗБОРУ ТА ПАМ'ЯТКИ.....236

ВСТУП

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ:

**мова і мовлення;
стилістика мови;
стилістика мовлення;
літературна мова;
мовна норма;
культура мови;
культура мовлення**

МОВЛЕННЯ ЯК ПРЕДМЕТ ВИВЧЕННЯ СТИЛІСТИКИ І КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

1. Прочитайте. Витлумачте лексичне значення виділених слів. Поясніть пов'язаність мови та мовлення.

Мова — засіб **інтелектуального** освоєння світу. Мова дістає відображення в мовленні — без нього вона не може існувати, здійснювати комунікативну функцію. Проте мовлення, а відтак і комунікативна діяльність неможливі без мови.

Мовлення завжди **індивідуальне**. Хоча люди й користуються однією мовою, їхнє мовлення, залежно від віку, освіти, професії, середовища, у якому вони живуть, різниться особливим добром слів, манерою будувати речення тощо. Ще давньогрецький філософ Сократ сказав: «Заговори, щоб я тебе побачив», указуючи тим самим на велике значення мовлення в характеристиці людини.

За А. Корж.

 Поясніть значення вислову *інтелектуальне освоєння світу*. Які функції мови ви знаєте? Звертайтеся з таблицею «Функції мови», поданою в «Довідковому бюро».

 Розкрийте значення терміна *комунікативна діяльність*. Чи синонімічні терміни *комунікативна діяльність* та *спілкування*? Поясніть.

◆ Які ви знаєте види мовленнєвої діяльності?

 Роздивіться репродукцію картини Л. Майданець і поясніть її назву.

◆ Чи можна вважати мистецтво засобом інтелектуального освоєння світу, формою міжкультурного спілкування? Поясніть на конкретних прикладах.

Леся МАЙДАНЕЦЬ.
Українське сонце

Спілкування — це передавання певної інформації, обмін нею між людьми.

Процес спілкування являє собою різні види мовленнєвої діяльності: **аудіювання, говоріння, читання, письмо**. Форми спілкування бувають різні: **полілог** (групова розмова), **діалог** (розмова двох людей), **монолог** (наявність співрозмовника не обов'язкова). Отже, **мовлення — це діяльність, пов'язана з функціонуванням мови, це спілкування засобами мови, тобто через посередництво мовних одиниць**. Мова і мовлення нерозривні.

Розмежують поняття **загальнонародна мова і літературна мова**.

Загальнонародна мова — це сукупність слів, граматичних форм, особливостей вимови й наголошення, що їх використовують люди, для яких українська мова є рідною. Загальнонародна мова охоплює діалекти, просторіччя, професійну лексику, жаргони тощо.

Вищою формою загальнонародної мови є **літературна мова**.

Літературна мова — відшліфована форма загальнонародної мови, що постає на основі її писемної форми і в усному та писемному виявах обслуговує життя нації: державну діяльність, законодавство, науку, культуру, художню літературу, театр, засоби масової інформації. Сучасна українська літературна мова опрацьовується науковцями, письменниками та іншими діячами культури і науки.

Шанобливе та дбайливе ставлення до літературної мови є ознакою патріотизму й високої духовності.

2. Прочитайте. Укажіть навмисно наведені в уривку лексичні помилки. Виправте їх.

На обличчі дівчини скидалася судомна хвилька, коли з гомону завсідників кав'ярні виривалися й долинали окремі вигуки:

- Слідуючий рік.
- Хватить!
- Привлїкати інвестиції, найблагоприємніші часи.
- Любий випадок, люба перевірка.
- Приведу приклад.
- Я рахую, що це правильно.
- Знаєш, часом мені здається, — сказала дівчина, — що в мене

все — і душа, і тіло пробиті цвяхами отаких висловів. Такими цвяхами терористи начиняють заряди. Для більшого ефекту.

— Розумію. Може, мені «хватить» глузду, щоб сказане мною могло «видержати» «любу» перевірку, нічого не «насаждало» й не «наносило шкоди»?

За А. Морозом.

◆ Які види мовленнєвих помилок вам відомі? Звертєся за таблицею, поданою в «Довідковому бюро».

 ПОПРАЦЮЙТЕ В ГРУПАХ! Поставте собі за мету в своїх мовленнях і мовленнях ваших однокласників. Які помилки в ньому найпоширеніші? Як ставитесь до мовленнєвих помилок ви? Ваші однокласники? Батьки? У чому це виявляється?

 Розкрийте значення вислову «У душ красивих і красива мова, убогість мови — це убогість духу!» (В. Івасенко). Чи згодні ви зі словами поета? Поясніть.

Наскільки важливо володіти літературною мовою? Назвіть професії, у представників яких мовлення має бути бездоганим.

 Пригадайте твори художньої літератури про українську мову. З чим порівнюють її митці? Доберіть і запишіть власні порівняння.

 Роздивіться репродукції картин Т. Пати, М. Приймаченко та Б. Єрміна, на яких зображена калина, і поясніть вислів «*наша мова калинова*». Спробуйте створити візуальні образи літературної та загальнонародної української мови.

Тетяна ПАТА.
Зозуля на калині

Марія ПРИЙМАЧЕНКО.
Калиновий гай

3. Уважно прочитайте поданий нижче теоретичний матеріал. Поясніть відмінність між поняттями «культура мови» та «культура мовлення».

Важливим поняттям мовознавства є **варіативність**.

Варіанти — це паралельні форми існування мовних одиниць. Серед мовних варіантів виділяють: варіанти звуку ([в]/[в']), фонетичні варіанти слова (*це/іще, внести/унести, Дніпро/Дніпр*), словотвірні варіанти слова (*виноградовий/виноградний, вовчи-*

ця/вовчиха), варіанти морфеми (префікси з-/зі-/із-), варіанти словосполучення (*Шевченкові думи/Думи Шевченка; переступити поріг/через поріг*) і речення (*Посадили деревце./Посаджено деревце.*); варіанти фразеологізмів (*самі/одні кісточки та шкіра; підрізати/обламати крила; як/мов/наче/ніби ошпарений*).

Мовна норма (від лат. *norma* — правило, взірець) — мовний варіант у сфері вимови, слововживання, словозміни, який закріплений практикою і рекомендований до вживання як обов'язковий. Порушення мовних норм утруднює спілкування.

Саме з поняттям **мовної норми** нерозривно пов'язана **літературна мова**. Адже літературна мова — це унормована та відшліфована форма загальнонаціональної мови.

Мовне правило — це наукове осмислення, визначення, формулювання мовної норми. Саме норми літературної мови є підґрунтям правил, якими користуються в усному і писемному мовленні.

Нормативність мови, її відповідність тим вимогам, які ставлять перед мовою в суспільстві, вивчає розділ мовознавчої науки «**Культура мови**». У цьому розділі розглядають питання мовних норм і доцільності вживання мовних засобів залежно від мети й умов спілкування.

Інше значення терміна **культура мови** — уміння правильно говорити й писати, добирати мовні засоби відповідно до мети й обставин спілкування, грамотно, логічно, точно й виразно передавати засобами мови свої думки, почуття й переживання. Мові високої культури властиві багатство словника, різноманітність граматичних форм і синтаксичних конструкцій, логічна стрункість та виразність.

Таким чином, розрізняють *мовлення правильне* (таке, що відповідає мовним нормам) і *мовлення комунікативно доцільне* (скероване на максимальне досягнення мети спілкування).

Культура мовлення — це система вимог щодо вживання мови в мовленнєвій діяльності — усній і писемній. Належний рівень культури мовлення засвідчує розвинений інтелект та високу загальну культуру особистості. Культура мовлення забезпечує високий рівень спілкування, ушляхетнює стосунки між людьми, сприяє підвищенню загальної культури особистості та суспільства в цілому. Плекати культуру мовлення — обов'язок кожного.

Борис ЄРЬОМІН.
Мамин рушник

Отже, літературна мова — це оброблена, унормована форма загальнонародної мови, яка відзначається високим рівнем нормативності. Саме унормованістю літературна мова протиставляється іншим різновидам національної мови: діалектам, жаргонам, просторіччю. У писемному та усному різновидах вона обслуговує культурне життя народу.

Українська літературна мова постійно розвивається й збагачується. Цей процес супроводжуваний усталенням, шліфуванням обов'язкових для всіх мовців літературних норм.

З підручника.

Поясніть, які особливості мовлення вивчає стилістика, а які — культура мовлення.

4. Перепишіть речення.

1. Мовна культура — це живодайний корінь культури розумової, високої справжньої інтелектуальності (*В. Сухомлинський*). 2. Мова людини — своєрідний лакмусовий папірець, який виявляє рівень її загальної культури, освіченості, внутрішньої інтелігентності. Плекання високої культури мови — це свідчення нашої любові і прив'язаності до рідного слова, поваги до свого народу (*З довідника*). 3. Норми української літературної мови, створені на народній основі, дала поезія Шевченка. Він відібрав із загальнонародної мови все найбільш істотне і яскраве і розкрив у своїй творчості багатство, гнучкість, красу і милозвучність українського слова (*З підручника*). 4. Яке то щастя — мати мову, якою створено «Кобзар»! Оту святу, многовікову — наш найдорожчий Божий дар! (*В. Квітковий*).

◆ Позначте в словах орфограми. За потреби зверніться до поданого в «Довідковому бюро» переліку орфограм. Чи можна сказати, що написання слів відповідає орфографічним нормам української літературної мови?

◆ Поясніть уживання в реченнях розділових знаків. Яким нормам української літературної мови воно відповідає?

Підготуйте повідомлення про роль класиків української літератури, зокрема Т. Г. Шевченка, в унормуванні української літературної мови.

5. Прочитайте. Про порушення яких мовних норм ідеться в кожному реченні? Звертайтеся з таблицею «Норми української літературної мови», поданою в «Довідковому бюро».

1. Коли журналіст пише «дуель між шістьма спортсменами» або «діалог ведуть чотири представники різних галузей науки», це означає, що для нього виділені слова втратили свій первісний зміст. 2. Яскравий рекламний плакат запрошує «відвідати страви в ресторані». Певно, стравам доведеться довго чекати на гостей... 3. Коли вже працівники «учбових закладів» звикнуть до того, що працюють вони якраз у навчальних закладах? 4. Дивнувато сприймається фразеологізм у реченні «Залізничники зробили все

можливе, щоб доставити цінний вантаж за тридев'ять земель у точно призначений час».

З журналу «Український тиждень»

У чому полягає культура мовлення сучасної молоді людини? Назвіть її складники.

6. Я — РЕДАКТОР. Визначте, які мовні норми порушено в кожному реченні. Відредагуйте речення (усно).

1. Журнал «Україна» не тільки добре читається, а й добре дивиться. 2. Принагідно завважити, що в процесі теледіяльності появляються дзвінки з усієї України. 3. Хочу переконати вас у слідуєчому: до мовних норм я відношуся зі значною пошаною. 4. Більша половина синтаксистів пропонує школярам користуватися Жовтобрюхом. 5. По зрівнянню з іншими видами транспорту таксі в нас дуже коштовні.

Микола БАБАК
Фотоінсталяція «Діти твої, Україно»

7. Прочитайте. У кожній парі словосполучень визначте нормативне.

- Скласти іспит, здати іспит.
- Дякую вас, дякую вам.
- Самий активний учень, найактивніший учень.
- Зустріч зі школярами, зустріч з школярами.
- Вчитися на протязі життя, вчитися протягом життя.
- Скажіть у двох словах, скажіть двома словами.
- Переливаю[ц'а] вогні, переливаю[т'с'а] вогні.
- Завдавати шкоди, наносити шкоду.
- Задавайте питання, ставте питання.
- Зміни впадають в очі, зміни кидаються в очі.

◆ Із вибраними словосполученнями складіть і запишіть речення.

Роздивіться зображення фотоінсталяції М. Бабака. Поясніть задум митця.

Як ви вважаєте, чи впливають на розвиток літературної мови глобалізаційні процеси розвитку суспільства? Поясніть.

Складіть перелік веб-сайтів, присвячених плеканню культури української мови. Назвіть теми, які, на вашу думку, варто обговорити на форумах цих сайтів.

СТИЛІСТИКА ТА ЇЇ ПІДРОЗДІЛИ: СТИЛІСТИКА МОВИ (практична) І СТИЛІСТИКА МОВЛЕННЯ (функціональна)

8. Прочитайте. Розкрийте суть термінів *мовна культура та мовленнєва культура*.

У кожній сфері суспільного життя існують свої правила і закони мовного спілкування. Молодь опановує їх у міру інтелектуального вдосконалення й громадянського зростання.

Між рівнем освіченості, загальної культури і рівнем мовної культури існує чітка співмірність і залежність. Формування мовної культури, тобто усного і писемного мовлення, навичок і поведінки мовного спілкування, відбувається поступово й неухильно за умови, що мовець свідомо ставиться до свого вдосконалення і має на меті домогтися високої мовної та мовленнєвої культури.

За М. Стахів.

Як ви розумієте вислови *інтелектуальне вдосконалення й громадянське зростання*?

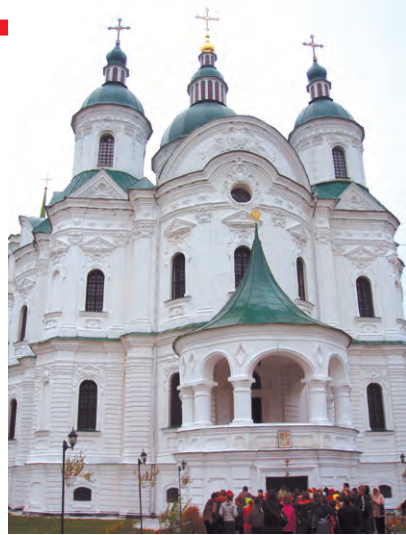

Львівський
кафедральний собор

9. Прочитайте. Поясніть лексичне значення слова *стиль* у кожному реченні. За потреби скористайтеся тлумачним словничком, поданим у кінці підручника.

1. Стиль життя людини найчіткіше проявляється в складних умовах (А. Адлер). 2. Необхідно розвивати впевненість у собі та вміння швидко обирати оптимальний стиль поведінки в будь-якій ситуації (З посібника). 3. Дизайнери впевнені: почуття стилю подібне до м'яза. Якщо тренувати регулярно — буде в чудовій формі (З журналу). 4. Новий стиль в Україні був уведений Центральною Радою 1 березня 1918 року. Різниця між старим і новим стилем літочислення

становила 13 днів. Отже, після першого березня 1918 року настало чотирнадцяте (Із сайту «Острів знань»). 5. Вигляд будівлі, який викликає в нас почуття, відповідні до її призначення, — це і є архітектурний стиль (*Стендаль*). 6. Мовний стиль — це сукупність засобів, вибір яких зумовлений змістом, метою та характером висловлювання. Стиль — основне поняття стилістики (*О. Пономарів*).

Собор Різдва Богородиці у Козельці Чернігівської області

 Що означав у давнину вислів *повернути стиль*?

◆ Що є предметом вивчення стилістики? Назвіть відомі вам стилі мовлення.

 Користуючись електронною енциклопедією або електронним словником, відшукайте і запишіть якомога більше значень слова *стиль*.

 Доведіть, що слово *стиліст* багатозначне. Якими якостями має володіти письменник чи журналіст, щоб відповідати характеристиці «гарний стиліст»?

 Порівняйте поняття *стиль*, *образ* та *імідж*. У чому їхня подібність і відмінність?

 Роздивіться фотографії архітектурних споруд, що належать до різних архітектурних стилів. Визначте ці стилі. Які ще стилі архітектури ви знаєте?

 Підготуйте матеріали до віртуальної екскурсії «Архітектура моєї малої батьківщини» або «Архітектурні перлини України: різнобарв'я стилів».

Червоний корпус Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Будинок із химерами в Києві

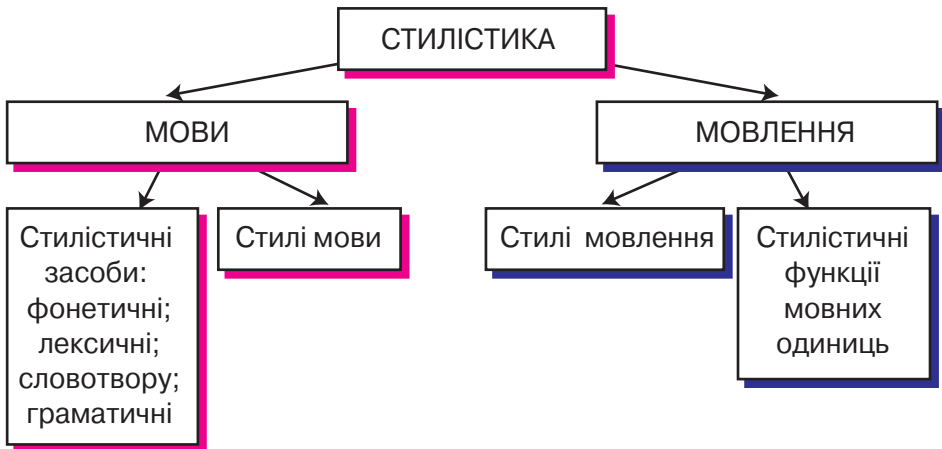
Основні функції мови як складного суспільного явища — це формування думок та спілкування.

Особливості вживання мовних одиниць у різноманітних умовах спілкування вивчає розділ науки про мову **стилістика**. Іншими словами, стилістика обґрунтовано відбирає виражальні засоби мови для найефективнішого спілкування в різноманітних ситуаціях. Основне поняття стилістики — **стиль**.

Стиль мови — це сукупність мовних засобів (слів, граматичних форм, морфем, синтаксичних конструкцій), вибір яких зумовлений змістом, метою та характером висловлювання.

Стиль мовлення (інакше його називають **функціональним стилем**) — це доцільний добір та ефективне використання системи мовних засобів з певною метою та за конкретних умов спілкування.

Терміни «**стилістика мови**» та «**стилістика мовлення**» треба розмежовувати так само, як і відповідні їм терміни «**мова**» й «**мовлення**».

Стилістика мови (практична) вивчає стилістичні засоби мови. Предмет її дослідження — стилістично забарвлені мовні засоби та їхні виражальні можливості, тобто мовні ресурси всіх мовних рівнів із погляду додаткових стилістичних значень елементів мовної системи.

Стилістика мовлення (функціональна) вивчає особливості функціональних стилів, жанрові різновиди мовлення. Вона

визначає стилістичні можливості мови залежно від мети й завдань спілкування, змісту й типу мовлення співвідносно із ситуацією (умовами) спілкування. Завдання стилістики мовлення — вивчення найтонших емоційно-експресивних відмінностей між різними жанрами й видами усного і писемного мовлення.

10. Перепишіть. У якому реченні йдеться про індивідуальний стиль письменника? Яким чином він пов'язаний зі стилем мови та стилем мовлення?

1. Цінність стилю полягає в ясності вислову (*Аристотель*).
2. Потрібне слово на потрібному місці — ось найточніше визначення стилю (*Дж. Свіфт*).
3. Те, що добре написано, ніколи не набридає. Стиль — це життя твору, це кров думки (*Г. Флобер*).
4. Стиль — як кришталь: його чистота — запорука блиску вислову (*В. Гюго*).
5. Стиль — це не лише автор, це й матеріал, він має пристосовуватися до предмета дослідження (*В. Лібкнехт*).
6. Стиль як ніс: двох однакових не буває (*Б. Шоу*).
7. Деяким статтям «Вікіпедії» необхідно надати енциклопедичного стилю (*З рецензії*).

Розкрийте зміст афоризмів: «Стиль — це людина» (*Г. Флобер*) та «Стиль — одяг думки» (*Д. Честерфілд*).

Індивідуальний стиль якого сучасного українського письменника вам подобається найбільше? Свій вибір обґрунтуйте.

11. Прочитайте текст мовчки. Визначте його тему й головну думку.

Як тільки людину не називали! І *homo sapiens* (людина розумна), і *homo fuber* (людина, яка виробляє), і *homo habilis* (людина вміла), і *homo ludens* (людина-гравець). Проте *homo sapiens* (людина розумна) існує та виявляє себе лише як *homo communicans* — людина, яка спілкується, або ж *homo eloquens* — людина, котра говорить. Не даремно давні греки називали людину істотою суспільною, адже як особистість вона реалізується не сама по собі, а лише в спілкуванні з собою подібними. Чим більше підвладне людині слово, тим яскравіше сяятиме світло її думки, тим освіченішою й мудрішою зможе вона стати, тим серйозніший вплив здійснюватиме на співрозмовників, тим більше гарних справ здійснить у житті.

Але в різних за сферами використання і жанрами висловлювання мовні засоби використовуються різні! Різні добираються слова, по-різному ці слова сполучуються, по-різному вибудовуються з них речення. Так, художній твір, наукова стаття, протокол написані однією мовою, але значно різняться добором мовних засобів і специфічними особливостями в мовному оформленні.

Там, де є мовленнєве спілкування, виробляються й обираються стилі: *стиль мови* і *стиль мовлення*.

З підручника.

◆ Які стилі мовлення вам відомі? Назвіть їх.

◆ Визначте стиль прочитаного висловлювання. За потреби зверніться до таблиці «*Стилі мовлення*», поданої в «Довідковому бюро».

Представникам яких професій, на вашу думку, важливо мати індивідуальний стиль? Чи виробили ви вже індивідуальний стиль для себе? З чого можна зробити такий висновок?

12. Прочитайте висловлювання. Визначте стиль кожного.

I. Стилiстичний **аналiз** мови полягає у визначеннi **функцiй** мовних одиниць, якi нерiвноцiннi комунiкативно, неоднаково сприйманi й використовуванi мовцями. Стилiстичний аналіз є своєрiдним продовженням будь-якого iншого лiнгвiстичного аналізу (фонетичного, морфемного, морфологiчного, синтаксичного та iн.), бо немає власне стилiстичних одиниць мови — мовних одиниць, якi були б тiльки стилiстичними. Стилiстичнi одиницi мови iснують лише в єдностi з iншими мовними одиницями — фонетичними, граматичними тощо.

З пiдручника.

II. Уболiвання за мову — цiнна людська якiсть, але її самої сьогоднi недостатньо для конструктивної роботи у сферi мовних вiдносин. Не пiдкрiплена широтою свiтогляду й чеснiстю аналізу, вона може породжувати й породжує то паралiзуючий песимiзм, то легковажний оптимiзм, то рiзного роду верхоглядські прожекти, то спроби розв'язання мовного питання способом хапання за комiр співрозмовника.

Мовно-культурна сфера нинi перенасичена полiтичними й iдеологiчними спекуляцiями. Довiльнi журналістські **версiї** й мiфи подекуди витiснили наукову **iнтерпретацiю** явищ i **коректнiсть** понять.

За I. Дзюбою.

III. У мене вмить заб'ється в грудях серце,
Коли до болю щира й чарiвна
Деся наша рiдна пiсня розiллється
I жайвором осiннiм залуна.
В її вiнок вплелися кров, i сльози,
I запорожцiв славних грiзна сталь.
Важкi походи i веснянi грози,
I материнська ласка i печаль.

Д. Луценко.

◆ Пояснiть лексичне значення видiлених слiв. Доберiть до них синонiми.

13. Прочитайте. З'ясуйте стиль висловлювання. Свою думку доведiть.

Мова як тiло думки якнайповнiше i найвиразнiше символiзує нацiональний характер, душу народу, спiсiб мислення певної спiльноти. Сьогоднi потрiбно дбати про створення вiдповiдної мовної

атмосфери в дошкільних і шкільних закладах, підвищення привабливості й інформативної та інтелектуальної насиченості українського друкованого слова, впровадження української мови в комп'ютерні й інтернет-технології, які є реаліями вже не майбутнього, а сучасності.

Ключем до цілковитої нормалізації мовної ситуації в Україні є всебічний прогрес України як держави: саме він підносить почуття національної гідності громадян України, а отже, і їхнє почуття відповідальності за свою культуру й мову.

З газети.

◆ Визначте слова, вжиті в переносному значенні. Розкрийте ці значення. Текстам яких стилів властиве вживання слів у переносному значенні?

Чи існує, на вашу думку, індивідуальний стиль спілкування? Поясніть. Прокоментуйте слова Миколи Вінграновського: «*Ти для людини в людяному слові*».

Як ви розумієте поняття *український стиль*? Виконайте проект «Сучасна молодь і український стиль».

Роздивіться репродукції малюнків сучасної української художниці Надії Старовойтової. У чому виявляються ознаки українського стилю в цих зображеннях?

Стилістика співвідноситься з усіма розділами науки про мову: фонетикою, лексикологією, словотвором, морфологією та синтаксисом.

Основними поняттями стилістики й культури мовлення є синоніміка і варіативність.

Синоніми бувають:

- **фонетичні** (*вітчизна — отчизна; Україна — Вкраїна*);
- **лексичні** (*родіна — сім'я; безмежний — нескінченний, безкрайній, безконечний*);

- **фразеологічні** (*всипати перцю — дати березової каші; одним миром мазані — одного поля ягоди*);
- **морфологічні** (*навколо сніг/сніги; читай — читати — ти прочитав би*);
- **синтаксичні** (*братова книжка — книжка брата; батьки і діти — батьки з дітьми*).

Спільність значення синонімів пояснювана тим, що вони називають одне поняття. Сутність синонімів визначається наявністю в них різних відтінків значення.

14. Прочитайте пари синонімів. Визначте серед них фонетичні, лексичні, фразеологічні, морфологічні та синтаксичні.

- Мовна культура — культура мови.
- Україна — Украйна.
- Звитяга — сміливість.
- Ім'я — наймення.
- В однакових формах — в однаковій формі.
- Перелітний птах — переїжджа сваха.
- Критикувати — розпикати.
- Половіє жито — половіють жита.
- Вразити ціль — уразити ціль.
- Дотепний — гостроязичий.
- Він заспівав — він як заспіває.
- Набити руку — з'їсти собаку.

• Я нетерпляче чекав початку навчального року, бо люблю свою школу. — Я нетерпляче чекав початку навчального року: люблю свою школу.

Які зі слів у виділених парах є *стилістично нейтральними* (уживаються в усіх стилях) і *стилістично маркованими* (уживаються в певних стилях мови)? У яких саме стилях їх потрібно вживати?

15. Прочитайте. Визначте стиль висловлювання. Перекажіть його, дотримуючи стилю. Продовжіть висловлювання, ілюструючи його назвами українських книжок, що репрезентують твори різних стилів — наукового, художнього, публіцистичного.

В умовах стрімкого розвитку науково-технічного прогресу всемогутній пан Комп'ютер посмів викликати тендітну пані Книжку на дуель. І що ж? Книжка вистояла, бо в ній закладено міць пам'яті століть, силу духу й трепет людського серця. Вона зберігає тепло рук, які її творили...

Чи варто порівнювати та протиставляти Інтернет і книжку? Складіть про це роздум у публіцистичному стилі (*усно*).

 Я — ЧИТАЧ. Чи пам'ятаєте ви свою першу дитячу книжку? Розкажіть про неї. Які книжки ви захочете прочитати своїм майбутнім дітям? Назвіть ці книжки. Свій вибір обґрунтуйте.

 16. Прочитайте. Лексичне значення виділених слів з'ясуйте за тлумачним словником.

Культура мови починається із самоусвідомлення мовної особистості. Вона зароджується й розвивається там, де носіям літературної мови небайдуже, як вони говорять і пишуть, як сприймають їхню мову в різних суспільних середовищах, а також у контексті інших мов. Щодо формування мовної свідомості культура мови безпосередньо пов'язана із **психологією** та **соціологією**.

З підручника.

 Розкрийте значення термінів *мовна особистість* та *мовна свідомість*. Поясніть, чи вважаєте ви себе сформованою мовною особистістю. Свою думку підтвердіть прикладами.

◆ Складіть і запишіть висловлювання в публіцистичному стилі на тему «Мовна свідомість мого покоління» (обсяг — 8–10 речень).

Я знаю!

Я вмію!

Я можу!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- ▶ Яким чином пов'язані мова та мовлення?
- ▶ Як співвідносяться мова загальнонародна та літературна?
- ▶ Що таке *мовна норма*? Чому необхідно дотримувати мовних норм?
- ▶ Які мовні норми ви знаєте? На які види поділяють мовленнєві помилки?
- ▶ У яких значеннях уживають термін *культура мови*?
- ▶ Сформулюйте кілька запитань щодо культури мовлення, які ви хотіли б поставити фахівцеві-мовознавцю.
- ▶ Доведіть, що слово *стиль* багатозначне. Розкажіть про його походження.
- ▶ Поясніть вислів «*Стиль починається там, де є вибір*».
- ▶ Назвіть ознаки індивідуального стилю вашого улюбленого письменника.
- ▶ Що вивчає стилістика мови? Чому друга її назва — *практична стилістика*?
- ▶ Що вивчає стилістика мовлення? Чому стилістику мовлення називають *функціональною стилістикою*?
- ▶ Які стилі сучасної української літературної мови ви знаєте? Назвіть особливості кожного з них.

» З якими розділами науки про мову пов'язана стилістика? Яким чином?

» Виберіть відомий усім казковий сюжет і відтворіть його в різних стилях.

» Роздивіться шмуцтитули та загальне оформлення підручника й доведіть, що вони виконані в українському стилі.

Зв'язне мовлення

Читання • Говоріння

УСНИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ З ТВОРЧИМ ЗАВДАННЯМ

17. Прочитайте текст, визначте його тему й головну думку. З'ясуйте стиль тексту, свою думку обґрунтуйте.

Казка про чарівне зілля

Улянка любила цю галявину. Вона була як райдужне око старого лісу, як зелене кругле озерце, як жива парасолька, виткана з мільйонів пелюсток. Рослини тут навзаводи пнулися до сонця. І всіх перемагав петрів батіг, він із високої гнучкої стеблини озирає галявину блакитними жаринами своїх квітів. За ним поспішали смутні лілові дзвоники, а за дзвониками пнулися вгору білі парасольки деревію та вінички блідо-рожевої материнки.

Тут Улянці завжди пригадується дідова казка. Є в лісі найглухіший з усіх закуток. Захований він від звірів і від людей. Залетить туди часом зозуля і, налякана завороженою тишею, відразу поспішає геть. Тільки їжаки, як смеркне, перекочуються там таємничими клубками. А ще під чорним каменем живе старий вуж. Він такий старий, що жовтогарячі цятки на лакованій голові вицвіли й стали білими, як кружальця з березової кори.

У тому закутку, схилившись над ручаєм, цвіте полум'яна квітка. Це чарівне чарнамай-зілля.

Кажуть, жив тут колись дід Чарнамай. Усі звірі, птахи, усі лісові гади були в нього на послuzі, бо знав він віще слово. Вовки приносили йому м'ясо вепра, птахи збирали найкращу полуницю, вужі, гадюки та ящірки діставали духмяні й ніжні гриби, які ростуть під землею і ніколи не показуються на денне світло.

Коли дожив дід до півтораєта років, прийшла й до нього смерть.

І ось у тих місцях, де жив колись старий Чарнамай, вирросло над ручаєм товсте м'ясисте стебло, а на ньому розцвіла червона, гаряча, як вогонь, квітка. Ніхто ще її не бачив ніколи. А хто знайде її та зірве, той ніколи, скільки житиме, не буде сиротою. Кожна стрічна жінка буде йому матір'ю, кожний чоловік — батьком, юнак —

братом, а дівчина — сестрою. У кожній сім'ї стане він рідним, серед усього народу — улюбленим сином. Як ітиме він глухою пущею — розступиться пуца, шлях широкий проляже. Як ітиме через болото — висохне твань, ствердне трясовина. А все через те, що знатиме він віще слово.

Ось іде Улянка лісом. Аж раптом такі пішли яри та стрімкі кручі, уже ні стежки, ні голосу людського...

Уже й птахи затихли. І дерева почали зустрічатись незвичайні. Ось береза як береза, а тільки покручена, наче в тузі заломила білі свої руки. Дуб як дуб, а тільки низенький, кривобокий, мов приплюснула його зверху чиясь дужа долоня. Терни куцавляться, як колюча борода, гриби з тарілку завбільшки мов стежать за кожним кроком дівчини, і зеленими важкими краплинами капає з них отрута...

Як проповз між дерев старий вуж із руку завтовшки, зупинилась Улянка — йти далі чи назад повернутися?

Глянула — і серце зайшлося: зовсім близько під кручею ручай дзвенить, і над ним схилилась червона вогненна квітка з ясним, як шматочок неба, сердечком усередині. «Чарнамай-зілля!» — шепоче Улянка. Кинулась уперед, простягла руку...

І все зникло: ні ручая, ні квітки. Лежить дівчина в траві, розкинувши руки, а світлу галявину стережуть густі липи.

За О. Донченком.

 Яку оспівану в народних легендах рослину нагадує чарнамай-зілля? Які перекази про неї ви знаєте? Чим наділяла квітка того, хто знайде її купальської ночі?

 Про яке віще слово йдеться в тексті? Чому володіння цим словом робить людину рідною для всіх людей?

- ◆ Складіть і запишіть план тексту (складний).
- ◆ Перекажіть текст (усно), завершивши його міркуваннями про те, чи доречними в житті сучасної людини є мрії та романтичні переживання.
- Роздивіться репродукцію картини О. Макаренка. Які легенди про рослини ви знаєте? Розкажіть їх.
- Створіть казку про свою улюблену квітку. Дотримуйте художнього стилю.
- ◆ До створеної вами казки намалюйте ілюстрацію або викладіть її зміст у коміксі.

Олексій МАКАРЕНКО.
Легенда про мак

ПРАКТИЧНА СТИЛІСТИКА Й КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

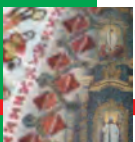
КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ:

стилістичні засоби фонетики, лексикології, фразеології, словотвору;

правопис: основні орфограми;

види робіт: переказ із творчим завданням, твір, конспект, тези, відгук про твір мистецтва, стаття, бібліографія, анотація

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ФОНЕТИКИ

§ 1. Загальна характеристика звукового складу української мови

18. Прочитайте. Визначте слова, які різняться одним звуком. Вимовте ці звуки. Який із розділів науки про мову вивчає звуки мови і мовлення?

1. Клекочуть води в гирлі, наче в горлі (*П. Перебийніс*). 2. О сам... О сум... І крик... І крук... Чого ти, круче, крячеш? (*В. Кашка*). 3. Крутить хуга ніжну фугу і до мене промовля: «Я твою розвію тугу!» (*А. Жикол*). 4. І чудно, і дивно (і чадно, і димно) спускатись мені в велелюдну світлицю (*О. Забужко*). 5. Дитинства теплий вітер з очей моїх сльозинку вітер (*О. Довгон'ят*).

◆ Виділені слова передайте фонетичною транскрипцією.

Фонетика – розділ мовознавства, що вивчає звуковий склад мови, досліджує природу звуків мовлення, закони їхнього поєднання, звукові зміни й зумовленість таких змін. Фонетика вивчає склади і наголос, а також питання точного передавання звукового складу окремих слів на письмі (фонетична транскрипція).

Звуки мовлення людина творить за допомогою мовного апарату, що складається з легенів, ротової порожнини, язика, піднебіння, зубів, губ, носової порожнини, гортані, голосових зв'язок.

Джерелó мовних звуків – голос, утворюваний зміною видихуваного повітря, що проходить через щілини між голосовими зв'язками, які коливаються, і шуми, створювані перепонами, котрі постають на шляху видихуваного повітря.

Голосні звуки творяться за участю лише голосу.
Приголосні — з голосу й шуму або тільки з шуму.

Залежно від того, у якому стані перебувають у момент їхнього творення голосові зв'язки, приголосні звуки поділяють на **дзвінкі** та **глухі**. Якщо зв'язки напружені, творяться дзвінкі приголосні звуки. За розслаблення голосових зв'язок творяться глухі приголосні. За ознакою «дзвінкий – глухий» приголосні звуки утворюють пари.

Приголосні звуки поділяють також на **тверді**, **м'які** та **пом'якшені**. Їхня вимова розрізняється положенням язика в ротовій порожнині. Окремі приголосні за ознакою «твердість – м'якість» утворюють пари.

19. Прочитайте, з'ясуйте звуковий склад виділених слів. Охарактеризуйте кожен звук (голосний чи приголосний; якщо приголосний, то дзвінкий чи глухий, твердий, пом'якшений чи м'який). Скористайтеся таблицями, поданими в «Довідковому бюро».

1. Основою спілкування є усне мовлення. Письмо є вторинним, додатковим, це лише муміфікований образ мовлення усного (О. Сербенська). 2. Написане слово — це бідняк, який пробиває собі шлях у світ власними зусиллями, у той час як усне, живе слово досягає вищих посад завдяки рекомендаціям її світлості княгині фантазії та її камердинерів — очей і вух (Л. Фейєрбах). 3. Мовна поведінка народу, без сумніву, пов'язана з його загальною культурою, народними традиціями. На мовному рівні науковці виявили такі психологічні риси українців: доброзичливість, шанобливість до співрозмовників, почуття власної гідності (С. Богдан).

Що є підставою поділу звуків мовлення на голосні та приголосні? На дзвінкі та глухі? Тверді, м'які та пом'якшені?

◆ Поясніть уживання розділових знаків у реченнях.

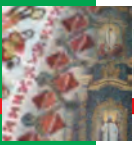

Уявіть, що на зміну мовному спілкуванню прийшло спілкування телепатичне: адресат мовлення сприймає лише зміст інформації, інтонації та інших ознак усного мовлення більше немає. Дайте оцінку такій формі спілкування, назвіть її переваги та вади.

20. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ! Перепишіть речення, виділені слова передайте фонетичною транскрипцією. Зробіть фонетичний розбір цих слів. Вимовте ці слова, дотримуючи правил орфоєпії. Перевірте вимову один в одного.

1. Тату, наш лелека прилетів! Мамо, чуєш мову солов'їну? І, здається, тисяча світів слухає співучу Україну (О. Лунію). 2. З духовного надпивши джерела, не осквернімо чистої криниці

(І. Вовк). 3. Не сунься, капосна прояво, німа **лично** землячка! Не вмре слівце моє смагляве, моя стеблиночка гнучка! (ІІ. *Перебийніс*). 4. Тож, мила **юнь** моя, любіть, вивчайте солов'їну мову, ніде й ніколи не **ганьбїть** її – **життя** свого основу (М. *Волощук*). 5. Людина вища за тварину саме здатністю до мови, але нижча за неї, коли негідно **поводиться** з мовою (*Саади*).

- ◆ Визначте у виділених словах орфограми. Поясніть правопис слів.
- ◆ Обґрунтуйте вживання розділових знаків у записаних реченнях.

 21. Визначте ведучого телепрограми або радіопередачі, мовлення якого є, на вашу думку, бездоганим. За якими критеріями ви це визначили? Якою мірою правильне мовлення впливає на його популярність? Обговоріть свій вибір із однокласниками.

 Уявіть собі, що диктором українського телебачення призначено героя п'єси М. Старицького «За двома зайцями» Свирида Голохвастова. Як би, на вашу думку, сприйняли таке призначення українські телеглядачі? Чому?

 22. Прочитайте. Зробіть фонетичний розбір виділених слів (письмово).

Вільно й грамотно користуватися мовою людина може лише в тому разі, якщо зважатиме на **своєрідність** її усної чи писемної форми. Адже, крім того, що вони тісно **пов'язані**, між ними є значні відмінності. Можна правильно написати слова і неправильно їх вимовити. На жаль, багато телеведучих і тележурналістів, не обізнаних із нормами української орфоєпії, вимовляють слова неправильно.

Вплив електронних засобів масової інформації на мовну ситуацію в суспільстві важко переоцінити. На наших очах в аудіовізуальних ЗМІ зникає **неоціненне** багатство – школа красного слова, яка базувалася на високому рівні мовленнєвої культури, мовного досвіду. Дуже часто носіями грубих порушень норм є, хоч як це дивно, ті, хто має володіти мовленням зразковим.

За Г. Козаковим.

- ◆ Підготуйтеся до читання тексту з дотриманням орфоєпічних норм.
- ◆ Який розділ мовознавства вивчає властиву літературній мові вимову?

 Поясніть, як знання фонетики та правил вимови може впливати на успішність людини у спілкуванні.

 Разом із учнями п'ятого класу підготуйте сценарій казкової вистави «У країні королеви Фонетики». Розробіть декорації та костюми для акторів. Який вигляд, на вашу думку, повинна мати сама Королева, голосні та приголосні Звуки, Вимова, Орфоєпічна норма, Мовленнєва культура та інші дійові особи? Розкажіть про це.

§ 2. Стилiстична роль вiдтворення звукiв у художнiх текстах

23. Прочитайте. За змiстом прочитаного сформулюйте три запитання.

Стилi мовлення створюються єднiстю фонетичних, лексичних, морфологiчних i синтаксичних засобiв.

Важливою ознакою тексту будь-якого стилю є його фонетична організація: сполучуванiсть мiж собою звукiв, рiвномiрнiсть чергування голосних i приголосних, правильне iнтонування речень i всього тексту.

Кожний стиль має свої фонетичні особливості, хоч найбільше вони проявляються в текстах художнього стилю. Найчастіше тут виступають звукоповтори. Фонетичні повтори в тексті спостерігаються серед окремих звукiв. До таких повторiв належать звукова анафора, звукова епiфора, алiтерація, асонанс, рима.

За М. Пентилюк.

◆ З'ясуйте стиль уривка, свою думку обґрунтуйте.

Визначте вжиті в уривку терміни. Які з них вiдомi вам iз курсу лiтератури?

Науковцi схарактеризували такі стилiстичнi засоби фонетики:

• **алiтерація** – повторення певних приголосних звукiв у словах, що складають речення, для пiдсилення звучностi тексту i через нього створення художнього образу: *Тиша у лiсi, тиша, вiтер куцi колише* (О. Кононенко);

• **асонанс** – повторення голосного звука для художнього забарвлення, посилення звучання того чи iншого звукосполучення задля створення художнього образу: *Ти вчиш любити все, що перемiнне i що незмiнне, як незмiнний свiт...* (П. Тичина);

• **звукова анафора** – повторення початкових звукiв – першого звука рядка у вiршi або першого звука в словi: *Шиемо шовковий шуму шарм* (Д. Кремiнь);

• **звукова епiфора** – повторення кiнцевих звукiв чи звукосполучень у закінченнях слiв вiршованого рядка:

*На каменi сiють,
На каменi жнуть.
Та не в тiм суть.*

(В. Базилевський);

• **рима** – спiвзвуччя кiнцевих частин слiв у поетичних рядках:

*Пречиста Мати, дiва Марiя,
Цiлує Сина в Святiй Софiї.*

(Т. Майданович);

• **звуковідтворення** – наповнення тексту звуками, характерними для певних об'єктів природи, для створення слухової картини стихії – потопу, пожежі тощо: *На річці скрегоче крига* (М. Коцюбинський);

• **звуконаслідування** – відображення звуків навколишньої дійсності через використання мовцем спеціально дібраних звуків: *«Кру-кру!»* — у п'ятмі тугу журавлі несли мені так боляче, так сумно (І. Гнатюк).

Стилістичні засоби фонетики впливають на довершеність і поглиблення змісту висловлювання, посилюють його емоційність, експресивність і виразність, естетичний вплив тексту та сприяють його комунікативній привабливості.

24. Прочитайте поезію. Який настрій викликає у вас її звучання? Визначте вжитий у тексті стилістичний засіб фонетики.

Сипле, стеле сад самотній сірий смуток – срібний сніг, —
Сумно стогне сонний струмінь, серце слуха смертний сміх...
Стихли струни, стихли співи, срібні співи серенад, —
Срібно стеляться сніжинки – спить самотній сад.

В. Кобилянський.

Складіть і запишіть висловлювання в художньому стилі, кожне слово в якому починалося б літерою *л*. Що можна сказати про настрій вашого висловлювання?

Роздивіться репродукції шрифтових композицій «Українська абетка». Що вивчає графіка? Як співвідносяться графіка і фонетика?

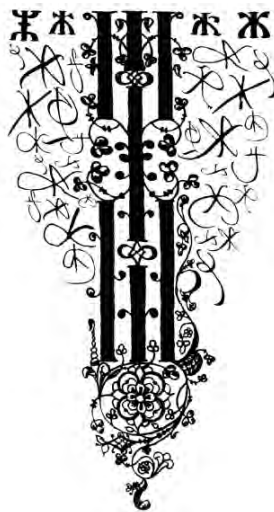
Тарас ГАВРИЛЮК, Олена МІРЯНІНА.
Українська абетка

25. Прочитайте. Чи має, на вашу думку, сенс звукосимволічна теорія походження мови? Відповідь підтвердіть прикладами.

Німецький філософ XVII – початку XVIII ст. Г. Лейбніц уважав, що слова виникли завдяки стихійному, інстинктивному наслідуванню їхнього звучання відповідно до тих вражень, які отримували первісні люди від доколишніх предметів, звірів, реалій тощо. У тих природних звуках він убачав не «справжнє коріння», а лише «соки, якими живиться коріння мови». Відповідно до цього виникла звукосимволічна теорія походження мови, за якою звуки передають враження про навколишній світ. Цю теорію підтримували такі визначні лінгвісти, як В. Гумбольдт («...звук за своєю індивідуальною якістю вказує на якість предмета»), Я. Грім, Г. Штайнталь, О. Потєбня, Ш. Баллі. Отже, за Г. Лейбніцом, є звуки сильні й шумні, а є м'які й тихі – і ті, й інші передають відповідні уявлення. Приголосні символізують твердість, гладкість. Наприклад, звук [р] викликає сильний рух і шум, тому в найрізноманітніших мовах він передає слова зі значенням сильної дії. Найпоказовіші тут поетичні приклади. Як не згадати Франкового «Вічний революціонер — / Дух, що тіло рве до бою, / Рве за поступ, щастя й волю, — / Він живе, він ще не вмер. / Ні попівські тортури, / Ні тюремні царські мури, / Ані війська муштровані, / Ні гармати лаштовані, / Ні шпійонське ремесло / В гріб його ще не звело» («Гімн»). Не менш промовистим є Шевченкове: «За кражу, за війну, за кров, / Щоб братню кров пролити, просять / І потім в дар тобі приносять / З пожару вкрадений покров» («Кавказ»). Статикою руїни наповнений повторюваний [р] у В. Стуса: «Яка нестерпна рідна чужина. / Цей погар раю, храм, зазналий скверни»; «Пощо, недоле осоружна, оця прострація покор?»

Звук [л'] позначає тихий і м'який шум. Як зазначає Г. Лейбніц, властивість цього звуку привела до того, що за його допомогою в латинській, верхньонімецькій та інших мовах творять слова зі зменшувальним значенням – себто поняття формує для себе звукову оболонку слова. Таки жодна наша колискова не містить скупчення шиплячих, свистячих та дрижачого [р], але неодмінно наявний у ній [л'], що нагадує задоволене белькотіння дитини в колісці: «Ой люлі, люлі, моя дитино».

О. СМОЛЯНИНОВА.
Українська абетка

Полярний синтез сильного, нестримного [р] із м'яким, тихим [л'] віддзеркалює чи не сутність самого життя. Коли ж сила помножена на ніжність, у таких звуках почуваєшся, як у фортеці: «*Застрягло сонце між два клени, / димить обвіяна рілля, / і піль коловорот зелений / довкола сонця закружляв*» (Б.-І. Антонич).

За І. Фаріон.

Григорій СИНІЦЯ.
Гопак

26. Прочитайте. Які звуки алітеруються в кожному реченні? З'ясуйте стилістичну роль такого засобу фонетики, як алітерація.

1. Тиша. Тиша. Вітер жито колише. Запелелось в колосся мовчазне стоголосья (В. Швець).
2. Радійте, груди, грозам і морозам. ... Ті, що у творчу круговерть несуть руїну, рабство, смерть. Море, море, рокіт горя... (П. Тичина).
3. Я так давно у житі не лежав, у голубому просто неба житі. Житá однакові в усіх держав. Та тільки дома запитає поле, неначе в серце колоском уколе: «А ти давно у житі не лежав?» (Л. Горlach).
4. До думи дума доруша... Стодоли дум – в одну стодолу! Дивись і думай, моя доле, — до думи дума доруша. Стобальним, стоглобальним болем до неба дибиться душа. До думи дума доруша... Стодоли дум – в одну стодолу! (М. Вінграновський).
5. Жовте листячко лежить, сніг по ньому шепелить... Сніг... Сніг... Перший сніг... Сніг по листі шепелить... (В. Поліщук).
6. Життя, на жаль, уже прожито, лежить на жовтих межах жах, жорстокі жатки зжали жито – жорства іржава на ножах (В. Чуйко).
7. Малинова мелодія. Минуле не минає. Малинове відлуння з весною на вустах (В. Чуйко).
8. Над ожинами, понад жоржинами журавлина жура моя... (А. Мойсієнко).
9. Вічний дощ до скла прилип, не одліпиш цілий липень (І. Жиленко).

Василь ЛОПАТА.
Крик

27. Прочитайте. Назвіть голосні, які повторюються, створюючи певну мелодію. Як називається такий фонетичний засіб і яка його стилістична роль?

1. Зорі в морі у прозорій хтось розсипав у воді. Стиха диха хвиля тиха, колисає, заплітає їх в мережки золоті (С. Черкасенко). 2. Голодним вовком виє листопад, під позолоту повечір'я прозоріш синь (Є. Маланюк). 3. Поїхав Данило в долину по глину, в долину полинну аж ген за село. Усілося сонце на згорблену спину, вгорнуло старого в шовкове тепло (Л. Горlach).

Чи може асонанс поєднуватися з алітерацією? На що впливає таке поєднання?

28. Прочитайте. Визначте в них алітерації та асонанси. Яка роль цих фонетичних засобів?

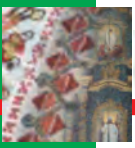
I. 1. Обіпершись вітрові на спину, кричить Тарасова гора: — Нема на світі України, немає другого Дніпра! (В. Симоненко). 2. Лечу над Україною. Лечу! Лелечий шлях літак долає легко (А. Глушак). 3. Легко, легко, аж несміло листям липа шелестіла. Два лелеки пролітали і на липі спочивали. Як лелеки полетіли, липа вслід їм шелестіла (Г. Чубач). 4. Причаруй, чарівна чарівнице, чарівним чаруванням чаринь (О. Різниченко). 5. Тихше, тихше, не диши, щоб не чули комиші... (Олександр Олесь).

II. 1. Чорна хмара сонце вкрила, грім гуркоче з-за гори... Ніч простерла чорні крила: в'ються вихрами вітри (Д. Загуд). 2. Вся в шершнях груша шелестюча, аж кожна грушка – вся дзижчить, бо ж груша вся – медяна туча пахучим золотом пахтить (І. Драч). 3. Жухне жах на ножах, на тривожних рубежах (І. Драч). 4. А лепеха в липні до лопуха липне, і лепече лопух, що від щастя оглух, залипаючи в липовий пух (П. Осадчук). 5. Мережу мереживо, мережу. Таїну збережену розкажу (С. Мейта). 6. О панно Інно, панно Інно... (П. Тичина).

Роздивіться репродукції картин Г. Синиці, В. Лопати, О. Клименка. Поясніть їхні назви. Чи можна сказати, що художникам удалося зобразити звуки, музику, крик? Спробуйте описати або намалювати свою улюблену мелодію, пісню або музичний стиль.

Олександр КЛИМЕНКО.
Радісний крик самотньої та вільної птахи в сутінках між світами...

29. Прочитайте. Доведіть, що в поетичних рядках наявна звукова анафора.

1. Хурделяє хуга хуртовинна (*І. Драч*). 2. Затоплю недолю дрібними сльозами. Затопчу неволю босими ногами (*Т. Шевченко*). 3. У вирі вирію вирла вирлаті вирують... (*Є. Гуцало*). 4. Зелене злинуло й злиняло, відзеленіло назавжди (*Б. Ченурко*). 5. Стебельце сивої осоки стискається судою самоти (*В. Чуйко*). 6. Безтілесна, безкровна, безлика, бездоганна байдужість моя, в безнадії – безмежно велика, бо без неї безсилію я (*О. Грош*).

Який вплив на сприйняття тексту особисто вами чинить звукова анафора? Письмову відповідь побудуйте у формі роздуму.

30. Прочитайте. Укажіть ужиту в поетичних рядках звукову епіфору. Яка стилістична роль цього засобу?

1. Такі у Слові видноколи, що їх не збутися ніколи! (*С. Жикол*). 2. Де ти, мій козаче? Чуєш, вітер плаче... Там, де ми любились, верби пожурились... (*Т. Буркацька*). 3. Коли читає вірші графоман, мені вчувається, мов гупа барабан. Слова у віршах – начебто солдати, яких ведуть колонами на страту (*О. Завгородній*).

31. Запишіть строфами подані поетичні рядки. Укажіть слова, що римуються.

1. Слова повинні бути покірні чуттям і помислам твоїм, і рими мусять бути вірні, як друзі в подвигу святім (*М. Рильський*). 2. Земляки ріднесенькі, за нестачі рим геть для вас роблюся я автором нудним. Принесіть, не гаючись, мені з дому клей – я шматок **анapestу** вклею на **хорей** (*Р. Качурівський*). 3. Душа поезії – не рима, не брязкальце для диваків. Її субстанція незрима палахкотить поміж рядків. Ти чуєш, як вона співає, як хилить вітром комиші? А не знайшов — її немає і не було в твоїй душі (*Л. Первомайський*). 4. Пишіть собі квадратами, драбинкою, півколами, із римами багатими чи біднувато-голими, та людською мовою, чистою, здоровою, мовою великою, не бідно-калікою! (*О. Ющенко*).

Що називають римою? Чи можна вважати риму різновидом звукової епіфори? Поясніть.

Поясніть значення виділених термінів. Чи впливає віршовий розмір на сприйняття поетичного твору?

32. Прочитайте. Які стилістичні засоби фонетики вжито в реченнях?

Маятник

З дитинства слухали ми всі його «тік-так», «тік-так».

І тепло було на душі, був спокій у серцях.

Та якось посварились ми, зчинився кавардак:

Одним потрібно лише «тік», а інші хочуть «так».

Уліво тягнуть, хто за «тік», управо, хто за «так».

Зламався маятник. Стоїть. Нема ні «тік», ні «так».

В. Бучинський.

 Складіть і запишіть текст про значення часу в житті сучасної молодої людини. Використайте стилістичні засоби фонетики. Записане прочитайте вголос.

33. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Визначте вжиті в реченнях стилістичні засоби фонетики.

1. Годинник зі стіни допитує суворо Чому у тебе все не так не так не так (*І. Коваленко*). 2. Потяг відтатакував так так так (*М. Доленго*). 3. Листя пожовкле тріпоче вітер гуде го-го-го З дуба зірвати він хоче буру папаху його (*М. Лисич*). 4. Завірюха мете завірюха гуде Гу-гу-гу Гу-гу-гу І хатини стоять аж по вікна в снігу (*Л. Компанієць*). 5. Якийсь звук виник у мертвім безгомінні пронизливе ляскуче дзвеніння Дз-з-зінь-нь Дз-з-зінь-нь (*П. Загребельний*). 6. Вже у полі гасне день ходить сон-дрімота Дзень-дзелень Дзень-дзелень Відчиніть ворота (*А. Качан*).

◆ Визначте орфограми. Поясніть правопис слів.

 34. Прочитайте. Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Визначте наявні в реченнях фонетичні засоби стилістики.

1. Шумить ж..ття журливе жовте ж..то, подій х..тає повні колоски. Додолу віт..р гне плоди важкі, як спіє зерно людських мрій налите (*Б.І. Антонич*). 2. Куйовдить вітер срібний струм осик, і полохливе листя щось л..пече, мов немовля настрашене... (*Є. Маланюк*). 3. Ходжу у ліс, в його осінню тишу, у тихе шел..стіння вітрове. Бо тільки в нім я від трудів оддишу, обл..шу клопіт в шепоті д..рев (*В. Іващенко*). 4. Схопився віт..р по діброві і полохливо втік у яр (*Олександр Олесь*). 5. Між межами жваво, живо жовте ж..то жнуть ж..нці (*Д. Загул*). 6. Ж..не з гір бур..лом, котить валуни, ріка глухо гуркоче, пер..мелюючи все в гл..бині на кам'яних своїх жорнах. Серед брудних бурунів пл..ве дер..во з..лене, гіллясте! (*З журналу*).

◆ Позначте орфограми. Поясніть написання слів.

 Розкажіть, як ви мрієте провести свій вихідний день. Уживайте стилістичні засоби фонетики.

 Доберіть і запишіть приклади звукової епіфори з текстів художньої літератури, популярних пісень тощо.

 Роздивіться репродукцію картини Д. Стецька. Пригадайте пісню, співзвучну настроєві картини.

Дмитро СТЕЦЬКО.
Чумацький шлях

§ 3. Милозвучність української мови — характерна ознака всіх її стилів

35. ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ! Прочитайте. Поясніть значення виділених термінів.

Одна з характерних рис української літературної мови — її милозвучність. Проте милозвучність мови не є її неодмінною ознакою: вона потребує певної фонетичної організації висловлювання, свідомого прагнення уникати незграбності в поєднанні звуків під час мовлення. Важливим засобом досягнення милозвучності в українській літературній мові є **позиційне чергування** голосних і приголосних *у-в, і-й*, фонетичні варіанти слів (*іржа — ржа, з — зі — із, під — піді*) та ін.

Недотримання правил чергування звуків призводить до виникнення чужих в українській мові немилозвучних звукосполучень: *нарада відбулась в Кривому Розі; поїхала у Одесу*. У наведених прикладах поряд опиняються по кілька приголосних [с'–в–к–р] або голосних [а–у–о]. Цього можна й треба уникати, використовуючи **фонетичні варіанти**: *нарада відбулась у Кривому Розі; поїхала в Одесу (до Одеси)*.

Милозвучності сприяє й відсутність уподібнення за глухістю дзвінких приголосних, які вимовляють завжди дзвінко — у кінці слова та складу. Підміна дзвінких приголосних глухими не відповідає нормі української орфоєпії.

За О. Пономаревим.

Як ви розумієте вислів *милозвучність мови*? За змістом прочитаного сформулюйте й поставте одне одному по два запитання, які з'ясували б сутність цього мовного явища.

Для української мови характерна **милозвучність**, або **евфонічність**, тобто **уникання складного для вимови нагромадження звуків**.

Милозвучності української мови досягають доречним уживанням фонетичних варіантів слів, до яких належать:

- **позиційне чергування голосних і приголосних (прийменників *у-в*; сполучників *і-й* на початку слів: *вказати — вказати, Іван — Йван*);**
- **уставляння голосних [о], [е] між приголосними (*вих[о]р, віт[е]р*);**
- **приставляння звука на початку слова ([і]мла, [в]угілля, [в]ирій);**
- **позиційне вставляння [і] у прийменниках (*під[і], над[і], з[і]*), у кінці деяких префіксів (*під[і]гнути, над[і]слати, з[і]ставити*), [и], [е] в частках (*б[и], ж[е]*);**

- **позиційне вживання дієслівного постфікса -ся/-сь** (*зійшлися люди, зійшлись учні*); **часток же/ж, б/би, лише/лиш, хоча/хоч** (*хоча він, хоч Іван*);

- **уживання дієслівних форм** *підемо/підем, ходити/ходить* та **прислівникових форм** *знов/знову, позад/позаду, поперед/попереду*.

Засобами милозвучності української мови також є:

- **спрощення в групах приголосних** (*радість — радісний*);
- **чергування окремих голосних і приголосних звуків** (*ріг — на розі; козак — козацький*).

36. Прочитайте. Випишіть словосполучення та словоформи, що повністю відповідають правилам милозвучності української мови.

Зачитатись книжкою; запропонувати допомогу; перейнятися думкою; будьмо здорові; пишемо охоче; радість знайомства; ознайомитись із твором; гарний і розумний; учора і завжди; спинися же; пересвідчитись у слухності; написали би; переконались самі; поспішають в бібліотеку; троянди і орхідеї; знов спізнився; попереду всіх.

Я — РЕДАКТОР. Словосполучення, у яких правила милозвучності порушено, відредагуйте й запишіть. Унесені виправлення обґрунтуйте.

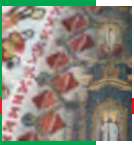
Чи є подані та відредаговані вами словосполучення й словоформи фонетичними варіантами? Поясніть.

37. Перепишіть, вибираючи з дужок фонетичний варіант, який відповідає вимогам милозвучності мови. Свій вибір обґрунтуйте.

1. Народ (з, із, зі) його мудрістю, глибокою людяністю (і, й) здатністю на подвиги в ім'я сьогоденного (і, й) в ім'я майбутнього — цей народ був головним героєм фільмів Олександра Довженка (*Олесь Гончар*). 2. Будьмо (у, в) моїй і твоїй (Україні, Вкраїні)! Серце нехай озветься чаїно, чуючи слово (Україна, Вкраїна) святе (*В. Мельник*). 3. І в (Україні, Вкраїні) не буде (українців, вкраїнців), поки не будем любити себе (*А. Листопад*). 4. І застуча у скронях крізь галас: і нащо мені (усе, все) це (вписалось, уписалось) у долю (і, й) (у, в) кров? (*П. Вольвач*). 5. (Перед, переді) мною широчінь Дніпра, над ним з вагонів метрополітену червоних намистин біжуча гра (*О. Ющенко*). 6. Я стою над Дінцем

Володимир ОРЛОВСЬКИЙ.
Затишшя

(у, в) тумані яснім, і (у,в) сльозах тут лице за минулим моїм
(В. Сосюра).

Порівняйте фонетичні особливості української мови та іноземних мов, які ви вивчаєте. Чи можемо ми стверджувати, що милозвучність притаманна лише українській мові?

Чи згодні ви з висловом «Без поваги до інших мов не буде любові до своєї» (І. Ликович)? Поясніть.

38. Прочитайте речення. Чи дотримано в них правил милозвучності? Укажіть випадки, де такі правила могли бути порушені.

1. Боролась наша Леся Українка з нападницькими силами недуги і відганяла смерть саму від себе зневажливо коротким словом: геть! І чи не так сама ти, Україно, як ворон віщував тобі загин, не раз у чорну і тяжку годину відгонила від себе смерть і тлін? (М. Рильський).

2. Леся добре знала полярну ніч сатрапів, донощиків і словоблудів, де кожну думку кувалося в лещата казенності, де українське слово зазнавало переслідування. Яку ж треба було мати відвагу духу, щоб і серед тої, здавалось би, вічної суспільної заледенілості гукнути в пільму: «Вставай, хто живий!..» (Олесь Гончар). 3. Через тумани лих, через великеє горе ти світиш мені, моя зоре! Тільки в тебе я вірю і віри повік не зламаю, а як зламаю, зломлюсь тоді, певно, сама, бо задавить ворожая тьма (Леся Українка). 4. Творчість Лесі Українки — нове слово не тільки в українській, а й у світовій літературі. Якщо її великі попередники Тарас Шевченко та Іван Франко тільки відкривали світові Україну, то Леся Українка вже доносила до свідомості найширшого загалу суспільні й естетичні ідеали нації (З підручника).

Поясніть, яким чином дотримання милозвучності мови залежить від мовця.

Сергій СВИТОСЛАВСЬКИЙ.
Куточок квітучого саду

Костянтин КРИЖИЦЬКИЙ.
Зимовий пейзаж. Садиба

◆ Ознаки якого стилю притаманні кожному реченню? Чи можна сказати, що милозвучність мови властива всім стилям української мови? Відповідь проілюструйте прикладами з речень, поданих у вправі або дібраних самостійно.

Як ви розумієте вислів *ідеали нації, національний характер*? Розкажіть про ідеали української нації, які ви вважаєте найголовнішими.

39. Я – РЕДАКТОР. Знайдіть порушення милозвучності. Перепишіть текст, редагуючи його відповідно до усталених вимог.

В листопаді 1917 року у Києві було сформовано Галицько-Буковинський курінь січових стрільців. Він був найбоекватнішою частиною армії Української Народної Республіки.

Ця українська гвардія увійшла у світову історію як найінтелігентніша армія. Більшість старшин й чимало рядових стрільців здобули вищу і середню освіту, дехто мав вчений ступінь.

У місцях постою стрілецьких частин велась культурно-освітня робота. Організовувались читальні, створювались курси української мови та українознавства, акторські гуртки давали вистави.

Стрілецький символ — червона калина. Стрілецькі пісні і традиції залишаються в народній пам'яті.

За О. Козулею.

◆ Прочитайте записане, дотримуючи вимог милозвучності мови.

Зверніть увагу! В поетичному мовленні, де звуки виконують ще й римотворчу функцію, закономірності милозвучності мови часто порушують: *В землі віки лежала мова і врешті вибилась на світ (Олександр Олесь). Дай же руку мені і ходімо у даль (А. М'ястківський).*

40. Прочитайте. Визначте порушення правил милозвучності мови, обґрунтуйте їхню допустимість.

1. Вслухаймося в Веделя псалми, вдивляймося в твори Пимоненка, Грушевського, збагнемо ми й переосмислимо Шевченка (Б. Дегтярьов). 2. Щось від Сосюри є у всьому, від слів його і від жаги (С. Бурлаков). 3. Бавмось в об'єднання, бавмось в роз'єднання... Не переходимо тільки межі! (Олександр Олесь).

Роздивіться репродукції картин знаних майстрів українського пейзажу В. Орловського, С. Васильківського, К. Крижицького, С. Світославського, розміщені на сторінках підручника. Чи можна говорити про особливості українського краєвиду? Складіть і запишіть висловлювання на тему «Пейзаж — це портрет землі». Використовуйте засоби милозвучності мови.

Сергій ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ.
Воронець у цвіту

Евфонічність характерна для всіх стилів української мови.

Деякі слова зі звуковими відмінностями **стилістично марковані**, тобто вживаються в певних стилях мови.

Серед **фонетичних варіантів слів**, за допомогою взаємозаміни яких забезпечується милозвучність, потрібно вирізнити **фонетичні синоніми**.

Якщо фонетичні варіанти є лише фонетичними видозмінами того самого слова, їхнє різне звукове оформлення залежить від сусідніх звуків, а зі стилістичного погляду вони мають значення тільки як евфонічний засіб, то фонетичними синонімами є такі варіанти слів, які, маючи тотожне значення, відрізняються у функціонально-стилістичному чи експресивному плані.

Отже, звукові варіанти слів, однакові за значенням, але відмінні за емоційно-експресивним забарвленням і стилістичним уживанням, називають **фонетичними синонімами**.

41. Прочитайте. Проведіть мовний експеримент: замініть виділені слова їхніми фонетичними синонімами. Поясніть, як змінилося сприйняття речення.

1. Ще не вмерла **Україна** й не вмере, якщо тільки розправим рамена... (А. Бортняк). 2. Слово Шевченкове незнищенне, бо він закодував у ньому **українську** душу, саме єство **українця** (В. Баранов). 3. Бог не дає забути, совість **огнем** палає: Кодня, Базар і Крути — навіть могил немає! (М. Луків).

У текстах яких стилів доречно вживання слів *ймення*, *врочистий*, *огненний*? Доведіть це на прикладах.

◆ Чи є фонетичними синонімами слова *вдача* — *удача*, *вдалий* — *удалий*, *уроки* — *вроки*? Звіртеся із тлумачним словником.

42. Прочитайте, визначте стиль висловлювання, свою думку обґрунтуйте.

Милозвучність української мови досягається природним чергуванням у ній окремих голосних і приголосних звуків, можливістю вживати фонетичні варіанти слів та словоформ. З'ясовуючи евфонічні явища в українській мові, виділимо ті з них, що найчастіше впливають на мелодійне звучання мовленнєвого потоку — сполучуваність звуків на межі слів і словоформ у реченні й тексті. Такі засоби мають практичне значення для мовлення і повинні вивчатись у середній школі, насамперед на уроках фонетики, орфоєпії, граматики і стилістики.

Збіг кількох звуків усувається вживанням фонетичних варіантів самостійних та службових слів, яке називають евфонічним чергуванням. Воно допомагає уникати невмотивованого нагромадження однакових голосних та приголосних звуків. До них належать варіанти прийменників (префіксів) *в – у (ув, уві, вві); від – од (оді); над – наді, під – піді, перед – переді* та інші, сполучників *і – й, щоб – щоби, хоч – хоча*, часток *б – би, ж – же, лиш – лише, ще – іще*, а також варіанти іменників чоловічого роду в давальному відмінку однини на *-ові, -еві (-єві), -у (-ю)*, прикметників чоловічого й середнього роду в місцевому відмінку на *-ому/-ім (-ім)*, прислівникові варіанти типу *знов – знову, звідкіль – звідкіля, більш – більше*, варіанти дієслівних форм: *робити – робить, купатись – купатися, ходім – ходімо, пишть – пишіте* і под. Більшість із названих варіантів давно закріпилися в мові і становлять її норму.

Правил чергування звуків і доцільного використання властивих українській мові паралельних граматичних форм варто дотримуватися, щоб надати мовленню милозвучності, легкості й невимушеності, щоб мовлення було не тільки джерелом певної інформації, а й приємним на слух.

За М. Пентилюк.

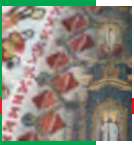
◆Що нового про засоби милозвучності мови ви дізналися з тексту? Складіть і запишіть перелік відомих вам засобів милозвучності української мови. Перелік проілюструйте прикладами.

43. Використавши свої знання про засоби милозвучності української мови, складіть і запишіть висловлювання (обсяг — 8–10 речень) в публіцистичному стилі за поданим початком: «Українська мова належить до милозвучних, на слух вона наспівна, приємна».

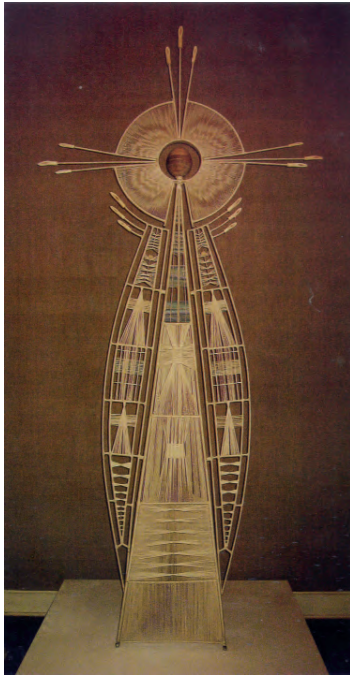
На думку науковців, назріла необхідність уведення до навчальної програми студентів предмета «Евфонічні явища української мови». Як би ви поставились до того, щоб такий спецкурс увели до шкільної програми? Відповідь побудуйте у формі роздуму (усно).

§ 4. Норми вимови

44. ПОПРАЦЬОУЄТЕ В ПАРАХ! Прочитайте текст. За змістом прочитаного сформулюйте й поставте одне одному по три запитання.

Галина ДЮГОВСЬКА.
Слов'янська берегиня

Орфоепічні норми складаються історично разом із формуванням загальнонаціональної мови, коли в житті суспільства збільшується значення усного мовлення. Володіння орфоепічними нормами сприяє швидшому порозумінню людей, які спілкуються усно. Увага співрозмовників зосереджується на змісті розмови, а не відвертається незвичним для мовця звучанням.

Крім того, дотримання орфоепічних норм має значення для засвоєння правопису, адже в українській мові є слова, які пишуться на основі вимови: *калина, школа, книжка*. Є й слова, вимова і написання яких відрізняються, наприклад: [зе^мл'á] — *земля*, [рожчи^чшчáйу] — *розчищаю*. Пишучи такі слова за одними нормами, а вимовляючи за іншими, людина набуває ширшої мовної грамотності

Дотримання орфоепічних норм є виявом культурного рівня мовця, а наявність загальноприйнятих вимовних

норм у мові свідченням високого рівня розвитку цієї мови.

Сучасна українська літературна мова має на сьогодні в цілому усталені орфоепічні норми. Вони охоплюють норми вимови голосних і приголосних звуків, сполучень приголосних, слів іншомовного походження, норми наголошення слів та інтонування речень. Ці норми повинен знати кожен.

За Г. Козачук, Н. Шкуратяною.

◆ Визначте стиль тексту, свою думку обґрунтуйте.

Поспостерігайте за мовленням своїх знайомих. Які норми вимови порушуються ними найчастіше? Поясніть, чому.

Роздивіться зображення інсталяції Г. Дюговської. Поясніть її назву. Що, на вашу думку, насамперед маємо оберігати в нашій державі, суспільстві, родині, у самому собі?

Орфоепія — розділ мовознавства, який вивчає систему норм єдиної вимови, властивої літературній мові.

Орфоепія невіддільна від фонетичних особливостей мови.

Орфоепічні норми — це:

- правильна вимова окремого звука, поєднань звуків;
- правильне наголошення слова та логічне виділення слова в реченні;
- правильне інтування речення.

Орфоепічні правила — це наукове осмислення, визначення, формулювання орфоепічних норм.

Орфоепічні помилки поділяють на три групи:

- **фонетичні** (один звук замінено на інший, що спотворює звучання слова);
- **акцентуаційні** (помилки в наголошенні: *вімова* замість *вимóва*);
- **інтонаційні** (неправильне інтування речення або тексту).

Від дотримання орфоепічних норм залежить ефективність спілкування.

Зверніть увагу! Серед усіх мовних рівнів фонетичний і орфоепічний найважчі. Якщо лексичний склад свідомому мовцю контролювати нескладно, то вимова формується, коли дитина ще тільки вчиться говорити, під впливом найближчого оточення. Впродовж життя мовець чує, запам'ятовує, а потім уживає нові слова й мовні звороти. Вимова ж, якщо не приділяти їй спеціальної уваги, залишається незмінною.

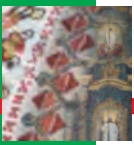
45. Поясніть на прикладах із власного життєвого досвіду, як дотримання орфоепічних норм впливає на зміст і ефективність спілкування.

- **Вимóва голосних звуків.**

Написання слів із ненаголошеними голосними

46. Прочитайте. Поясніть, від чого залежить вимова голосних звуків [e], [и], [o]. Як вимовляємо голосні [e], [и] в ненаголошених складах? Чи впливає наголос на вимову звука [o]?

Окриленість, зоріти, весело, джмелик, кропива, глибоко, чепурний, широкоплечий, ясенеський, розумний, голубиця, зозулька, Кожушний.

Проведіть **мовний експеримент**. Прочитайте слова в уповільненому темпі, потім у пришвидшеному. Чи змінився ступінь наближення [e] до [и] та [и] до [e] в ненаголошених складах? На які правописні правила впливає це мовне явище?

◆ Передайте фонетичною транскрипцією виділені слова.

В українській літературній мові вимова голосних звуків пов'язана з їхньою наголошеною або ненаголошеною позицією.

Наголошені голосні вимовляють чітко. Лише початковий голосний [i] в небагатьох словах наближається у вимові до [и]: [i'нод'і], [i'нколи].

На ступінь наближення [e] до [и] та [и] до [e] в ненаголошеній позиції впливає наступний наголошений склад, а також темп мовлення — обидві умови посилюють ступінь наближення.

У корені українських слів перед складом із наголошеним [у] ненаголошений звук [о] вимовляємо як [оʷ]: [гоʷлʷбка], [зоʷзʷл'я].

47. Перепишіть, передаючи фонетичною транскрипцією, слова з ненаголошеними голосними [e], [и], [o].

ЗРАЗОК ► *Погойдує вітер [в'іте"р] калину (П. Перебийніс).*

1. Летять гуси через Лету, хтось гукає перевозу. Віє вітер з очерету, клонить вічні верболози (Ю. Ряст). 2. Журавель край поля стереже криницю, не здійметься вгору, не махне крилом; колосом додолу хилиться пшениця, слухає розмову вітру з джерелом (В. Раєвський). 3. Оперились пташенята, в ірій полетіли, на калині, на гілочці, гніздечко лишили (В. Грінчак). 4. Голуб твій повернеться сьогодні через грози і вітри холодні (І. Калянник). 5. Летять, пливуть і сурмлять ув імлі шовкові, жовті й сизопері птиці із континентів чорної землі у рідні гнізда, на свої криниці (А. Малишко).

Олександр ЛИТОВЧЕНКО.
Лета — річка забуття

◆Що вам відомо про правопис слів із ненаголошеними голосними? Позначте в словах орфограму «Літери е, и, що позначають ненаголошені голосні в коренях слів».

Що уособлює в античній міфології річка Лета? Пригадайте фразеологізм, що вміщує це слово. Поясніть його значення. Роздивіться репродукцію картини О. Литовченка. Поясніть її назву.

Щоб знати, яку літеру треба писати в ненаголошеному складі з [е] або [и], треба поставити слово в такій формі, щоб сумнівний голосний стояв під наголосом (з[и^е]ма — з^ими, м[е^е]не — до м^ене) або ж дібрати спільнокореневе слово, у якому сумнівний голосний є наголошеним (н[е^е]бесний — н^ебо, т[и^и]хенько — т^иша, г[о^о]лубка — г^олуб).

Якщо за зміни форми слова або у спільнокореновому слові сумнівний голосний випав, треба писати літеру е: учень (бо учня), справедливий (бо правда).

Запам'ятайте!

Завжди пишемо:

- літеру е у сполуках -ере-, -еле- : очерет, шелест;
- літеру о у сполуках -оро-, -оло- : боротьба, волос;
- літеру и у сполуках -ри-, -ли- у відкритих складах між приголосними: криниця, глитати. **Зверніть увагу**, що інколи ненаголошений [и] в таких сполуках можна перевірити наголосом: гриміти, бо грімнути; блищати, бо бліскіт.

- У коренях українських слів після ж, ч, ш, щ та г, к, х пишуть літеру и: життя, чистий, шити, щирий, гикнути, килим, хист.

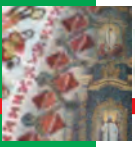
- Літеру і пишуть лише тоді, коли звук [і] чергується з [о] або [е]: жінка (бо жона, жонатий, женити), гіркий (бо горенити), кішка (бо кошеня).

- У коренях українських слів перед складом із постійно наголошеним а(я) пишуть а (вимовляють [а]): багáто, хазя́їн, гара́зд, кача́н, гаря́чий, галя́вина. Літеру а пишемо і в похідних від цих слів словах із наголосом на іншому складі: хазя́йнові́тий, гарячкóвість, багаті́р (у значенні багатий).

Запам'ятайте! Літеру о пишуть у таких словах: богати́р (у значенні герой, силач), козак, погани́й, солдат, монасти́р, лопата, гонча́р, товар.

48. Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Позначте в словах орфограму «Літери е, и, що позначають ненаголошені голосні в коренях слів».

1. В ж..тті лиш сила нищить пер..шкоди (І. Франко). 2. Здобути розгоном чи нахрапом пер..моги не бувають тр..вкими й тр..валими

(З журналу). 3. Ми з ж..ття зр..вали наріст моху (Т. Севернюк). 4. Цілющої води я зач..рпнув з гл..бокої кр..ниці (П. Мовчан). 5. Д..тинства теплий віт..р з очей моїх сльозинку вит..р (О. Довгоп'ят). 6. Обр..ває віт..р п..люстки п..чальні в синій т..шині (В. Сосюра). 7. В..слуємо. А із в..сла в..селка зводиться в..села. За селами с..пнули села, мов квіту річка нан..сла (О. Довгий). 8. До м..нулого в..ртати підганяє мене спом..н (В. Мордань). 9. Від людського поговору не запнешся пел..ною (Народна творчість).

◆ Слова, написання яких слід перевірити за словником, підкресліть.

49. Подані слова запишіть у дві колонки: з літерою *е* та літерою *и*.

П..р..мога, з..л..ний, ч..рговій, зуп..нятися, ст..блина, л..сиця, ч..рствий, хв..лювання, д..вина, д..сяток, бл..зький, в..шневий, с..лянка, ч..рв'як, п..рій, ц..буля, к..рувати, л..ман, д..таль, тр..мтіти, ч..брець, печ..ніг, м..тушня, м..дівник, коз..лець, бр..ніти, гл..тати, кр..латий, тр..вога, п..р..пустка, об..р..жний, стр..міти, довгот..лесий.

◆ Правопис яких слів вам довелося перевіряти за орфографічним словником? Чому?

Укладіть таблицю «Написання ненаголошених голосних [е], [и] у коренях слів».

50. Перепишіть, вибираючи з дужок потрібну літеру. Після слів із літерою *і* в корені після *ж, ч, ш, щ* та *г, к, х* запишіть у дужках слово з чергуванням [і] — [е] або [і] — [о].

ЗРАЗОК → Голка — гіркий (горенити) заробіток.

1. Освіта — г(и, і)сть, а господар — розум. 2. Аби вмів працювати, а ж(и, і)ти навчишся. 3. У корові молоко не к(и, і)сне. 4. Півнячий гребінь не розч(и, і)сує. 5. Маког(и, і)н — хазяїн в хаті. 6. Пішло діло — все зак(и, і)піло. 7. Дім без ж(и, і)нки — вітряний млин без вітру. 8. Гнилими нитками не ш(и, і)ють. 9. Що від к(и, і)шки народиться, те мишей ловитиме. 10. Цибуля — панна з г(и, і)р, що має сто шк(и, і)р. 11. Найсмачніше м'ясо — біля к(и, і)сток. 12. Витівки лиса х(и, і)трі хіба що для курки. 13. Дома лев, а на війні тх(и, і)р. 14. Хороший тесля і до коліна к(и, і)л заструже. 15. Х(и, і)сту на базарі не купиш.

Народна творчість.

◆ Позначте в словах орфограму «Літери *и-і* після *ж, ч, ш, щ* та *г, к, х* в коренях слів».

◆ Поясніть написання літер *и-і* в коренях слів.

51. Перепишіть, уставляючи пропущені літери.

1. У чварах губимо до праці давній х..ст (В. Раєвський). 2. Над усе — ч..стота душі. Тешімо себе, тешім! (М. Самійленко). 3. Не

відступай в зятятому двобої, кров предків хай у серці зак..па (П. Перебийніс). 4. Лягли к..стьми незвані гості (Л. Забашта). 5. Нег..дно бути речником юрби. Раби рабів ще г..рше, ніж раби (Л. Костенко). 6. Коли горіти, то вільно й ч..сто, за правду щ..ру, за честь вогнисту (В. Грінчак). 7. Ти не давай з братів лупити шк..ру (І. Франко). 8. А я не г..сть, не зайда в..падковий (Д. Луценко). 9. Хвої запах ч..стий та г..ркий (М. Рильський). 10. Ідесь х..хоче х..мородь лісна (Л. Костенко). 11. Ск..глить осінній віт..р над к..стяками д..рев (Л. Чернов). 12. Х..лталася темінь патлата, веч..р важко ліз через тин (В. Симоненко). 13. Поч..плялися за ноги дикі водорості трав (П. Перебийніс). 14. Завтра потяг. Квиток у к..шені. Дай же руку востаннє твою (В. Сосюра).

◆ Позначте в словах орфограму «Літери *и—і* після *ж, ч, ш, щ* та *г, к, х* у коренях слів». Поясніть правопис цих слів.

52. Розкрийте значення одного з поданих фразеологізмів у короткому гумористичному тексті.

1. По гарячих слідах. 2. Насипати жару за халяви. 3. Жити в гаразді. 4. Сам собі хазяїн.

◆ Визначте в словах орфограму «Літери *а—о* в коренях слів». Поясніть правопис цих слів.

Як ви вважаєте, чи потрібні друковані засоби масової інформації в добу поширення Інтернету? Яке майбутнє ЗМІ ви можете спрогнозувати? Свою думку обґрунтуйте. У висловлюванні використайте подані у вправі фразеологізми.

53. Перепишіть, уставляючи пропущені літери. У виділених словах поставте наголос, обґрунтуйте написання літер *а—о*.

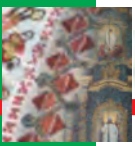
1. Сонце пром..нем г..р~~я~~чим розтопило смуток неба (В. Раєвський).
2. День, як б..г~~а~~ття, тихо погаса (Д. Павличко). 3. Б..г~~р~~яніло життя, ніби хмари в вишині над туманами трав (В. Сосюра). 4. М..на~~с~~тир із в..сокої кручі заз..рає у води Десни (В. Раєвський). 5. Жив у нас у селі к..з~~а~~к Хмара; б..г~~а~~тир був! Що було в нього поля, худоби та всякого добра! (Марко Вовчок). 6. І падала на шоломи ворожі б..г~~а~~тиря пудова булава (М. Шевченко). 7. Ті руки, хоч міцні, та не к..р~~я~~ві (Д. Павличко). 8. Без г~~а~~зди які там г..р~~а~~зди! (Народна творчість).

Доберіть слова до диктанту, мета якого — перевірити знання орфограми «Літери *е, и*, що позначають ненаголошені голосні в коренях слів».

Уявіть, що вам запропонували стати головним редактором всеукраїнського журналу, присвяченого культурі спілкування. Доберіть для журналу назву. Розробіть рубрики, обміркуйте тематику статей. Напишіть вступне слово до читачів, у якому прореklamуйте нове видання. Чим такий часопис може зацікавити ваших однолітків?

• Вимова приголосних звуків.

Позначення приголосних звуків на письмі

54. Вимовте слова правильно. Які слова пишемо так, як вимовляємо? У яких словах між вимовою й написанням є розбіжність? Поясніть.

Приказка, мережка, боротьба, вокзал, джміль, бджілка, дзвін, головний, гелґотити, сміється, змагаєшся, поморочся, лисичці, мишці, легкість, зшити, зчіплювач, розступитися, розмежувати, розставити.

Як ви вважаєте, чи легко вивчати українську мову іноземцям? Свою думку обґрунтуйте.

Запам'ятате основні правила вимови приголосних звуків в українській мові:

- Приголосні звуки чітко вимовляють між голосними, а також на початку слова перед голосним: *ходить, писати*.

- Дзвінки приголосні в кінці складу чи слова дзвінкості не втрачають: *дід, зуб, стежка, горобиці*.

- Приголосні [дж], [дз], [дз'] вимовляють зливо: *джерелó, дзеркало, гедзь*.

- Розрізняють звуки [г] (*говорити, берег, поглибити*) та [ґ] (*ґава, ґанок, аґрус, дзиґа*).

- Перед звуком [і] приголосні вимовляють м'яко (*сік, дім*). Лише перед [і] напівпом'якшуються губні звуки [б], [п], [в], [м], [ф], а також [г], [ґ], [к], [х] та шиплячі [ш], [ж], [ч], [дж] (*віск, гість, шість*).

- Приголосні звуки перед [і] не пом'якшуються на межі слів (*брат і сестра; мед і молоко*) або значущих частин слова (*безідейний, медінститут*).

- Глухі приголосні перед наступним дзвінком змінюються на відповідні їм дзвінки: *про[з']ба, моло[д']ба, во[г]зал*.

- Шиплячі приголосні перед свистячими змінюються на свистячі: *кни[ж]ка — кни[з']ці; до[ч]ка — до[ц']ї; до[ш]ка — до[с'ц']ї*.

- Дзвінки приголосні перед глухими здебільшого дзвінкості не втрачають. Проте звук [г] перед глухими [к], [ґ] змінюється на глухий [х]: *ле[х]ко, ні[х]ті*.

- Уподібнення приголосних звуків відбувається за вимови дієслів на -ться, -шся: *сміється [с'м'ійéц':а]; купаєшся [купáйе"с':а]*.

55. Прочитайте, дотримуючи орфоепічних норм. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією.

У науковому обігу є поняття «гендерна психологія спілкування». Чоловік упродовж дня вимовляє 2000 слів, жінка — 8000.

Чоловік довго мовчить, добираючи для висловлення думки найточніші слова. Його мовчання спричинене потребою в роздумах. Він обмірковує інформацію, критично її осмислюючи.

Жінка міркує вголос, її мовлення цебенить, мигтить джерельцем. Це джерельце часто змінює напрям: жінка просто міркує вголос. Думки розбігаються різними стежками й доріжками. Те, що вимовляється, — лише попередній ескіз думки.

Сказане співрозмовником чоловік завжди сприймає буквально. Жінка легко «зчитує» підтекст сказаного.

Відмінності в мовленнєвій поведінці різних стáтей, як бачимо, істотні. Чоловік привносить у спілкування цінності компетентності, рішучості, дії. Для жінки головне — вияв емоцій, творчість, гармонія спілкування.

Ключ до розуміння — прагнення почути одне одного.

За К. Кисельовою.

Лексичне значення слова *гендер* з'ясуйте за тлумачним словником. Що ви знаєте про гендерний рух у світі та в Україні? Розкажіть.

◆ Визначте слова, у яких дзвінкі приголосні в кінці складу не втрачають дзвінкості.

Доберіть 10 найуживаніших українських слів зі звуком [г]. Підготуйте повідомлення «Повернення репресованого звука».

Зверніть увагу! Щоб не помилитись у написанні літери, що позначає сумнівний приголосний звук, потрібно дібрати спільнокореневе слово або ж змінити форму слова так, щоб після сумнівного приголосного стояв голосний: *просьба* — *просити*; *нігті* — *ніготь*; *рідкий* — *ріденький*.

56. Перепишіть, уставляючи на місці крапок пропущені літери.

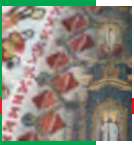
1. Найстрашніша кля..ьба — полюбити раба! (*І. Франко*). 2. Не знаю, хто мене зробив орлом, хто кі..ті дав і дзьоб тяжкий, мов лом (*Д. Павличко*). 3. Як моря шум, тр..вожний шум во..залу (*В. Сосюра*). 4. Гр..мить експрес на пер..гоні, ми..тять пунктирами вагони (*П. Перебийніс*). 5. Коли жалуєш д..тину, то навчай гро..ьбою, коли не можна про..ьбою (*Марко Вовчок*).

◆ Визначте у словах орфограми. Поясніть правопис цих слів.

◆ Прочитайте виділені слова, додержуючи правильної вимови.

57. Прочитайте. Перепишіть, відтворюючи літерами подані фонетичною транскрипцією слова.

1. Голодній [ли°сіц' :і] курчатко сниться. 2. Кожній [свас' ц' і] по ковбасці. 3. При [пше°ніц' :і] гарній жнива славні. 4. У [кніз' ц' і]

кохайся — розуму набирайся. 5. Молодому тепліше в [сорб'ц'і], ніж старому в каптані. 6. Його і в [д'із'ц'і] не влучиш. 7. Не радий хрін [те'рт'ус'ц'і], а проте на кожній танцює. 8. Краще в [бб'ц'і], ніж у чужій глотці. 9. Хрущі в борщі, а жаба в [й'ус'ц'і]. 10. [мурас'ц'і] роса — океан.

Народна творчість.

Слова якої мови — рідної чи іноземної — вам легше записувати фонетичною транскрипцією? Поясніть.

58. Поставивши подані іменники у формі давального відмінка однини, вимовте їх відповідно до норм української орфоєпії.

Казочка, онучка, сестричка, подушка, галушка, кішка, кішечка, квочка, собачка, мишка.

Складіть осучаснену казку про ріпку, вживаючи утворені форми давального відмінка іменників. Розкажіть її, дотримуючи орфоєпічних норм.

59. Прочитайте фразеологізми. Розкрийте їхнє значення (усно).

1. Сідати на легкий хліб. 2. Тримати в кігтях (гострити кігті). 3. Стояти на правильній стежці. 4. Триматися на ниточці. 5. Ходити по мотузочці. 6. Залишитися в самій сорочці. 7. Підносити на тарілочці. 8. Годити як болячці. 9. Тримати на мушці. 10. На мертвій точці. 11. Втопити в ложці води.

◆ Випишіть слова з орфограмою «Літери, що позначають приголосні, які уподібнюються», запишіть ці слова фонетичною транскрипцією.

◆ З двома фразеологізмами складіть і запишіть речення.

Роздивіться репродукції графічної роботи В. Касіяна та картини К. Білокур. Доберіть фразеологізми, що могли б стати їхніми назвами. А яким уявляєте щастя ви? Розкажіть. Дотримуйте правил української орфоєпії.

Василь КАСІЯН.
Щастя

Катерина БІЛОКУР.
Щастя

60. Перепишіть прислів'я, передаючи виділені слова фонетичною транскрипцією. Обґрунтуйте написання цих дієслів.

ЗРАЗОК *З рук не [на́роби́с' :а], з очей не [наді́ви́с' :а].*

1. Старі **крутяться**, а молоді **учаться**. 2. Сили **вичерпуються**, а знання **примножуються**. 3. Не хвали коня, поки з дороги **не вернешся**. 4. На мені **покатаєшся**, як на їжаку. 5. Як у млині не **мелеться**, то в хаті **колотиться**. 6. Як уродить метлиця, буде хліб **сниться**. 7. Не все тее **зробиться**, що на думці **зродиться**. 8. Силуванним конем не **наїздишся**. 9. На полюванні на хвіст не **задивляються**. 10. Не **вивчишся** охотою — не навчишся їй примусом. 11. Усяка людина **цінується** за працею. 12. Хто **трудиться**, той менше **журиється**.

61. Прочитайте текст. Поміркуйте: наскільки часто вказані в ньому порушення норм трапляються в мовленні ваших однокласників? У вашому власному мовленні?

На жаль, у мовленні багатьох людей трапляються порушення норм вимови звуків. Замість *дякую*, кажуть *дзякую*. Окремі мовці допускають відхилення від норми, замість [дз] артикуючи звук [з]: *позвонити, звоник, зеркало, кукуруза* (правильно: *подзвонити, дзвоник, дзеркало, кукурудза*).

Найпоширеніші вади в мовленні такі:

— неправильне артикулювання шиплячих звуків [ж], [ч], [ш] — в українській мові вони тверді, передня частина язика не «лягає» на піднебіння (це характерно для артикуляції російського м'якого звука [ч'] — правильно *чому*, а не [ч'ому], *чого*, а не [ч'ого];

— м'яка вимова губних [б], [п], [в], [м], [ф] у позиції перед *я, ю, є*. Ці звуки потрібно артикулювати так, щоб наступний звук [й] був напружений, отже: [м'я́со], [п'я́т'], [в'я́нути] та ін.;

— струмінь видихуваного повітря не спричиняє дрижання голосових зв'язок за вимови дзвінких у кінці складу перед глухими та в кінці слів. У такому разі дзвінкі оглушуються, що є грубим порушенням вимовної норми: струмінь видихуваного повітря має бути звучним.

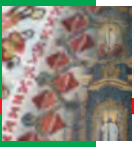
Українське мовлення характеризується приємним звучанням, наспівністю.

З газети.

Які професії потребують неухильного дотримання орфоепічних норм? Як працювати над унормуванням своєї вимови? Обговоріть це в класі та сформулюйте пропозиції.

Дослідіть особливості вимови у вашій місцевості. Що суперечить орфоепічним нормам літературної мови? Чи мають право на існування регіональні особливості вимови? Свою думку поясніть.

Я знаю!

Я вмію!

Я можу!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- » Що вивчає *фонетика*?
- » Для чого потрібна фонетична транскрипція?
- » Що вивчає *орфоенія*? Які мовні норми називають орфоепічними?
- » Для чого потрібно володіти нормами літературної вимови?
- » У чому полягає стилістична роль відтворення звуків у художніх текстах? Наведіть приклади.
- » У чому суть явища милозвучності? Наведіть приклади.
- » Які засоби милозвучності української мови вам відомі? Наведіть приклади.
- » Що таке *фонетичні синоніми*? Наведіть приклади.

Анастасія КАЛЮЖНА.
Натхнення

» Назвіть основні правила вимови голосних і приголосних в українській мові.

» Складіть тестові завдання, які б перевіряли знання засобів милозвучності та правильної вимови голосних і приголосних звуків.

» Які мовні норми називають *орфографічними*?

» Яке правило називають *орфографічним*? Що таке *орфограма*?

» Роздивіться репродукцію картини А. Калюжної. Розкажіть про зображене на ній, використовуючи засоби милозвучності.

§ 5. Тематичні виписки.

Тези. Конспект прочитаного

62. Прочитайте вислови. Яка роль пам'яті в навчанні? Що допомагає вам краще запам'ятовувати почуте й прочитане?

1. Знання — це своєрідне пригадування (*Платон*). 2. Пам'ять чинить опір тисковій новизні, але в нас є ще й розум, котрий спроможний підкорити собі пам'ять! Підкорити її й разом з нею навчитися відділяти зерно від куколю і перетворювати мед на золото — ось звичка, якої варто набути передовсім (*С. Іванов*).

3. Запам'ятай одне: запам'ятати все неможливо! Записуй! (С. Балакін).

Розкрийте значення польського прислів'я «Поганенька ручка краща за найміцнішу пам'ять».

63. Прочитайте висловлювання. Поясніть, що означає вислів «Справжній читач — це водночас відбирач».

Великий чеський педагог Ян Амос Коменський у середині XVII століття виголосив промову «Про майстерне користування книжками — найпершим знаряддям культури природних здібностей». І хоч висловленим у ній думкам понад триста років, вони не втратили своєї вартості.

Ось уривок з цієї промови: «Не досить читати книжки, їх треба читати уважно: з тією метою, щоб найважливіше помічалось і виносилось.

Помічалось — у самій книжці, якщо вона твоя, виносилось, тобто виписувалось, і з власної книжки, і з чужої. Відбирати найсуттєвіше — справа такої надзвичайної важливості, що неможливий справжній читач, котрій не був би водночас відбирачем.

...Покладатися лише на пам'ять — усе одно, що читати на вітер, тому що пам'ять наша надзвичайно нетривка, багато чого вбирає в себе, але незабаром втрачає, якщо воно не закріплене за допомогою письма. Тож допомагаймо пам'яті вловлювати корисне! Найліпше, коли все корисне виписуватиметься і занотовуватиметься...»

З посібника.

◆ Складіть план висловлювання, запишіть його. Поясніть значення складання плану в опрацюванні тексту.

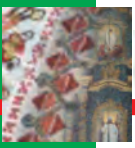
Що ви знаєте про правила наукової організації праці? Розкажіть. Чи вважаєте ви, що вміння вдумливо та уважно читати допоможе вам в опануванні обраною професією?

Я — ЧИТАЧ. Розкажіть, як читаєте книжки ви особисто? Чи ведете читацький щоденник? Розробіть схему записів до читацького щоденника, яка здається вам найраціональнішою.

У навчальній діяльності дуже часто вдаються до поєднання різних видів мовленнєвої діяльності — аудіювання – письмо (учень одночасно слухає-сприймає та записує: план лекції, диктант тощо), читання – письмо (учень одночасно читає та записує: план тексту, реферат тощо).

Записи не тільки зберігають сприйнятий матеріал, а й допомагають його осмислити та засвоїти. З навчальною метою застосовують такі види записів, як план, тези, тематичні виписки, конспект.

План — найкоротший вид записів. Його пункти — стисле формулювання висвітлених у тексті (лекції, статті, художньому творі тощо) питань.

Тези — короткий виклад основних думок автора тексту. Тези передають не зміст, а основні положення тексту в тій логічній послідовності, яка забезпечує доведення головної думки. Ця послідовність може не збігатися з послідовністю викладу матеріалу в тексті. Щоб скласти тези, необхідно уважно прочитати текст, обміркувати його зміст, визначити тему й головну думку (ідею) і лише після цього письмово викласти основні положення.

Тематичні виписки роблять відповідно до заздалегідь складеного плану або тез доповіді, реферату тощо. Найчастіше виписки оформлюють у вигляді цитат з точним покликанням на джерело.

Конспект — найбільш розгорнута форма запису. Він обов'язково має відповідати планові тексту. Тому спочатку складають план, а потім, з опорою на цей план, — конспект.

У кожній частині тексту (абзаци, розділі) виділяють основні думки, які фіксують у пунктах плану (деталі опускають). Ці думки розгортають, конкретизують у конспекті. Важливий прийом конспектування — змістове «згортання» тексту, тобто його скорочення з обов'язковим зазначенням основних думок. Запорука успішності такого «згортання» — сформоване вміння переформулювати думки «своїми словами».

План, тези та конспект можуть бути цитатні, вільні або змішані.

64. ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ! Прочитайте текст. Лексичне значення виділених слів з'ясуйте за тлумачним словничком. Складіть план і тези прочитаного.

Кітч

Термін «кітч» виник порівняно недавно — у другій половині XIX століття. Тоді цим німецьким словом називали бульварні пустопорожні книжки для масового читача, а пізніше ним нарекли будь-який сурогат справжнього мистецтва.

Нині про кітч говорять, пишуть, сперечаються мистецтвознавці, культурологи, соціологи, літературознавці. Йдеться передовсім про примітивні фільми й телешоу, бульварні газети, бездарні книжки, нєсмак у побуті. Сьогодні кітч просто заповнив світ, він набирає сили за допомогою телебачення, радіо й преси, проникаючи в кожную домівку.

Марія ПРИЙМАЧЕНКО.
Химерні тварини

Класичним зразком кітчю на телеекрані є численні «мильні опери» — нескінченні, сентиментально-солодкаві телесеріали про проблеми якоїсь бразильської чи американської родини.

Для кітчю характерні дві особливості: зовнішня красивість та внутрішня спрощеність. Найрізноманітніші історії Попелюшок жіночої і чоловічої статі, незалежних жінок, які впевнено вибудовують кар'єру, енергійних ковбоїв, що ні сіло ні впало стають мільйонерами, багатьма глядачами сприймані на диво серйозно. Чому? Як можна вірити в такі нісенітниці?

Споживачів «телемила» умовно можна поділити на дві категорії. Для першої телесеріал — усвідомлена втеча від щоденних проблем та клопотів у світ снів і фантазій. Для другої категорії (а це люди, цілком і повністю задоволені собою) — прагнення поласкотати власні почуття, це викликає на їхніх очах сльози замилювання власною співчутливістю, власною добротою, власною витонченістю. Ось я який (або яка)! Такий самісінький, як герой телесеріалу! Здатний на подвиг, на вічну любов, на вірну дружбу, звичайно, якщо випаде нагода... Нагоди не випадає, тому такий телеглядач неспроможний подивитися на себе тверезо збоку. Серіал він дивиться, ніби в дзеркало на себе милується. Ілюзію сприймає за бажану реальність...

І кітч, і справжнє мистецтво для зведення своїх споруд використовують той самий будівельний матеріал. Але в одному випадку виходить заселений живими людьми будинок, а в другому — декорація, з вікон якої визирають манекени.

Проте мильні серіали вриваються до нашого життя все завятіше...

З журналу.

Поясніть значення словосполучень *пустопорожні книжки, масовий читач, сурогат мистецтва*.

◆ Визначте в тексті фразеологізми, розкрийте значення кожного.

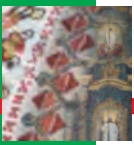
◆ Визначте стиль тексту, свою думку обґрунтуйте.

Роздивіться репродукції робіт видатної української художниці М. Приймаченко. Чим, на вашу думку, розрізняються кітч та мистецтво примітивізму?

Передайте ваше ставлення до телесеріалів. Дотримуйте стилю опрацьованого тексту.

У своїй монографії «Кітч і література» відомий український літературознавець Тамара Гундорова висловила таку думку: *«Кітч — неминучий і всеприсутній супутник культури. Він лікує від стресів і пропонує неконфліктне поєднання реального та ідеального, одомашнює мистецтво і пристосовує його до полегшеного сприйняття»*. Чи згодні ви з науковцем? Проведіть власне культурологічне дослідження «Кітч у сучасній культурі та літературі».

65. ПОПРАЦЮЙТЕ В ГРУПАХ! Вдумливо прочитайте текст. Складіть план і конспект прочитаного. Який вид плану ви оберете: цитатний, вільний або змішаний? Вибір обґрунтуйте.

Чи можна купити мрію

Шопоманія, шопоголізм, шопінг-паранойя — це різні назви однієї пристрасті — неконтрольованого потягу до купівлі. На думку фахівців, залежністю від шопінгу сьогодні вражене до 10 % населення планети. У Великій Британії, наприклад, налічують 700 тисяч шопоголів, у США — 55 мільйонів, стан ще 15 мільйонів американців є близьким до критичного.

В Україні, на щастя, становище поки що не загрозливе. Та щоб воно таким не стало, якраз час замислитись: як протистояти цій напасті. Адже в нас, як і в інших країнах, нав'язлива реклама умовляє: «Купуй, купуй, купуй...» Ми неухильно перетворюємося на суспільство споживання.

Шопоманія — атрибут благополучного суспільства з розвинутою економікою. Зростає рівень добробуту, в людей є зайві гроші, у них збільшується кількість вільного часу, а магазини переповнені товарами. З'являється дедалі більше гіга-, мега- та супермаркетів, які продають що завгодно і на будь-який смак. Тож шопінг стає популярною формою дозвілля.

Поява нових технологій у галузі комунікацій (Інтернет, мобільний зв'язок) значно розширила можливості реклами. Вона проникає в усі сфери життя, у неї є можливість впливати на наші смаки, формувати цінності, визначати норми поведінки та інтереси.

Конкуренція стала характеристикою не тільки виробників, а й покупців. Людина намагається купувати те, що, з одного боку, дасть їй змогу бути «не гіршою за інших», а з другого — «не зливатися з натовпом». Індивідуальне споживання віддзеркалює основні характеристики особи: її соціальний статус, стиль життя, рівень культури і, звичайно, доходів.

Моральні цінності суспільства споживачів заперечують потребу всебічного розумового, морального та духовного розвитку людини. Це неухильно підштовхує до деградації особистості, зниження рівня культури. Крім того, надзвичайно спрощує процес маніпулювання суспільною свідомістю: темних, затурканих, неосвічених людей легко обманювати.

Що ж таке шопоманія — нова недуга чи вже знайома хвороба? Щоб зрозуміти це, нам необхідно визначитися з термінами.

Поняття «шопінг» для нас цілком звичне. Жодної небезпеки процес закупівлі товарів не несе. Загалом шопінг дає людині позитивних емоцій: радість від придбання речі, яка сподобалась, гордість за вдале капіталовкладення, передчуття втіхи від подальшого використання купленого, приємне збудження від можливості вибору.

Проте існує й поняття «залежність» (аддикція). Цей стан людини характеризується відходом від реальності за допомогою різноманітних засобів. Найбільш відомі види залежності — хімічні (алкоголізм, токсикоманія, наркоманія). Та виділяють і нехімічні залежності. Серед них — ігрова, комп'ютерна (її різновид — інтернет-залежність), релігійна залежність (фанатизм). Крім того, можна говорити про залежність від їжі, сексу, любовну залежність і, звичайно ж, про шопоманію.

Будь-яка залежність рано чи пізно стає стилем життя. Емоційний зв'язок устанавлюється не з іншими людьми, а з неживими предметами (товаром) або процесом їхнього придбання (шопінгом). Науковці визнають, що шопінг і наркоманія діють за одними законами: виникає потреба у збільшенні дози, задоволення стає дедалі короткотривалішим, з часом людина повністю втрачає контроль над собою.

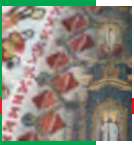
Після завершення шопінгу та оцінки його наслідків для бюджету людина почувається винною, її охоплює пригніченість, а то й депресія. І тоді, щоб позбутися негативних емоцій, бідолаха йде... до магазину.

Кожен із нас має зрозуміти, що з ним відбувається і як це можна змінити. Для цього потрібно відповісти самому собі лише на кілька запитань.

1. *Що я роблю?* Потяг до купівлі виникає, коли я незадоволений собою або стомився. Йду до магазину й купую, не розмірковуючи, не аналізуючи, чи потрібна мені ця річ або наскільки вона відповідає моєму стилю. Купивши, шкодую. Через непотрібні покупки сварюся з ріднею та друзями, конфліктую на роботі, але зупинитися не можу, хоч розумію, що час.

2. *Що це для мене означає?* Щось купивши, я відчуваю, що справа зовсім не в тому, що я щось там придбав, а в тому, що відчув упевненість у собі, переконався у своїй незалежності. Мене тішить повага й запобігливість продавців, їхні лестощі. Магазин для мене — палац, у якому я довгожданий і шанований гість. Насправді я купую тут мрію і споживаю свій шматочок щастя.

3. *Чи може щось інше дати мені таку саму втіху?* Безумовно. Це спілкування з близькими мені людьми, турбота про них. Цікава

робота. Хобі, що даруватиме приємні й радісні миті. Книжки. Музика. Мистецтво. Мандрівки. Потрібно тільки вибрати!

4. *Що трапиться, якщо я відмовлюся від своєї пристрасті?* Це подарує мені можливість почати все спочатку. Я виправлю помилки, налагоджу зіпсовані стосунки, реалізую давні плани. Відчую себе сильною й упевненою в собі людиною, відповідальною за свої вчинки. Можливо, це зробить мене щасливим.

5. *Чи зможу я відмовитися від залежності?* Це — найважливіше питання. Чи й далі закриватиму очі на причини й наслідки своєї залежності або оберу інший шлях? Тепер, коли я розумію, що відбувається, чим мені це загрожує і до чого призведе, хіба ж маю право жити, як раніше?

...На щастя, кожен має свободу вибору.

Суспільству споживання не потрібні незалежні люди, спроможні до критичного мислення. Головне — щоб були прибутки й не було проблем. Згадаймо шалені прибутки фармацевтичних компаній, яким вигідні все нові й нові хвороби і, бажано, невиліковні... Пригадаймо аморальних політиків, котрīm легше досягати своїх меркантильних цілей, керуючи залежними людьми...

Суспільство споживання (англ. *consumer society*) — це сукупність суспільних стосунків, в основу яких покладено принцип індивідуального споживання. Воно характеризується масовим споживанням матеріальних благ і формуванням відповідної системи цінностей та установок.

За В. Єгоровою.

- ◆ З'ясуйте за тлумачним словничком лексичне значення виділених слів.
- ◆ Зробіть стилістичний розбір тексту за планом, поданим у «Довідковому бюро».

До вашого мовного портфолію

Напишіть творчу роботу «Щоденник шопоголіка: як я вилікувався». Використайте тематичні виписки, зроблені з опрацьованого тексту.

66. Орієнтуючись на пам'ятку, подану в «Довідковому бюро», складіть тези та конспект наукової літературознавчої статті, що найбільш запам'яталася вам серед прочитаних останнім часом.

• Складні випадки

вживання м'якого знака та апострофа

67. Прочитайте. Виділені слова передайте фонетичною транскрипцією.

Знаєте, як називають спроможність людини до нестандартного, оригінального мислення та поведінки? Це креативність. А ще креативність — це оригінальність і швидкість мислення, здатність знаходити несподівані рішення у, здавалось би, безвихідній ситуації, це багата уява, почуття гумору, створення нових оригінальних ідей і речей.

З журналу.

◆ Визначте м'які та пом'якшені приголосні звуки в записаних транскрипціях слів. За допомогою яких літер м'якість та пом'якшеність приголосних передають на письмі?

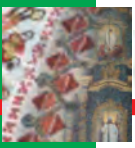
Назвіть трьох знайомих вам людей, яких ви вважаєте креативними. У чому виявляється їхня креативність? Чи допомогла їм ця риса в досягненні життєвих цілей? Відповідь запишіть одним-двома реченнями. Визначте в реченні слова з м'якими й пом'якшеними приголосними. За допомогою яких літер м'якість і пом'якшеність приголосних передано на письмі?

68. Прочитайте. Обґрунтуйте вживання і невживання м'якого знака у виділених словах, спираючись на таблицю «Уживання м'якого знака», подану в «Довідковому бюро». Для чого ставлять м'який знак?

1. Насправді нам не бачити удачі, як не **проснеться** кров у нас козака, як не **засяють** діаманти душ (*Р. Болюх*). 2. **Козацька річенька** тече, не **стьмарена** буденним світом (*Л. Степовичка*). 3. А з берега, немов вінок **купальський**, пливе водою **пісня** (*М. Рильський*). 4. А на душі пресвітло й тепло: я вірші **Рильського** згадав (*В. Мордань*). 5. І в Україні не буде **вкраїнців**, поки не будемо любити себе (*А. Листопад*). 6. А нового уже не догнати на старих **українських** волах (*В. Сосюра*). 7. А **материнська** пісня пломінка усюди піде слідом за тобою (*Л. Забашта*). 8. Люблю по **вінця**, а не трошки я Україну і людей... (*П. Харченко*). 9. Минулому не **кинеш** кладку: усе **відходить**, все мина. І залишаються на згадку лиш рідні, чесні імена (*П. Сиченко*).

69. Перепишіть, уставляючи на місці крапок, де потрібно, м'який знак. За потреби скористайтеся таблицею «Уживання м'якого знака».

1. В «Енеїді» і в «Натал..ці Полтавці» Іван Котляревс..кий утвердив високе почуття людс..кої і націонал..ної гідності, без чого не можна було б і думати про відродження культури пригнобленого краю (*Є. Сверстюк*). 2. Ми будемо жити в спіл..ці із люд..ми-братами (*Б. Грінченко*). 3. Заграй мені, вівчарю, на сопіл..ці, коли під вечір стелит..ся туман (*Л. Забашта*). 4. Човен хлюпа в річен..ці — не біда.

З річки синій місячен..ко вигляда (Г. Коваль). 5. Смаглява ніч.. в колис..ці гір гойдала місяця малого (Д. Павличко). 6. Зачіплянка полюбилося Вірун..ці ще й тим, що тут люди рано встают.., схід сонця не просипають.. (Олесь Гончар). 7. Козак на коника схопився, Марусен..ці уклонився. 8. Любо нен..ці, як дитина в честі (Народна творчість).

- ◆ Визначте в словах орфограму «М'який знак». Поясніть правопис цих слів.
- ◆ Поясніть уживання в реченнях розділових знаків.

70. Подані іменники поставте у формі родового відмінка множини та запишіть. Обґрунтуйте вживання м'якого знака.

Столиця, паляниця, вишня, пісня, кузня, будівля, запитання, звільнення, застереження, розв'язання.

- ◆ Прочитайте записані слова, дотримуючи орфоепічних норм.

 Визначте форми слів, при творенні яких відбулось уставляння голосного [e] між приголосними. Чи є таке вставляння засобом милозвучності? Поясніть.

71. Перепишіть, ставлячи подані в дужках іменники у формі родового відмінка множини.

1. Всіх слів і (брехня) не бери на віру, на фальш і зраду май порядний дрюк (І. Франко). 2. Міняється душа від жару (таємниця) народу рідного (А. Малишко). 3. Жодних земля ця не має (безодня) (С. Кльонович). 4. Один Язик під час розмов (дурниця) чимало намолов (А. Качан). 5. Тривога обняла всіх, і люди збіглись з усіх (вулиці) (П. Куліш). 6. Не (весна) первоцвіт, не осінь златокудра зронили в серце радість і тепло (Л. Забашта). 7. Схилила осінь грона (горобина) (Л. Костенко). 8. Зелений степ зацвів маками, ударив струнами (пшениця) (М. Стельмах). 9. Вискочив, як Пилип із (конопля). 10. Із пуху (фортеця) не будують (Народна творчість).

- ◆ Визначте в словах орфограму «М'який знак». Поясніть правопис цих слів.

 Укажіть у реченнях позиційне чергування прийменників та початкових звуків у—в; з—із. Чи є це засобом милозвучності? Поясніть.

72. Перепишіть, на місці крапок уставляючи, де потрібно, м'який знак. Обґрунтуйте його вживання. Позначте в словах орфограму «Сполуки літер -ться, -шся в дієсловах».

1. «Ораторами роблят..ся, поетами народжуют..ся», — стверджує латин..с..ка приказка (М. Рильський). 2. І посіет..ся, і зазернит..ся думки звичної дивина (О. Довгий). 3. Добро між нами, і ти зживеш..ся, як з братами (І. Срезневський). 4. Вогон.. не гасит..ся вогнем, і ніч.. не здовжуєт..ся днем. Не пнет..ся з вірності біда, не ллет..ся з кременю вода... (А. Малишко). 5. Чорний сон віків не збудет..ся, що мине, а що забудет..ся, що засне, а що й розбудит..ся (Л. Костенко). 6. І легко тобі, хоч і дивиш..ся ниць, аби не

спіткнутись ні разу (*Олег Ольжич*). 7. Часу і далі не досягнеш.. оком (*А. Малишко*). 8. Шкребет..ся поглинал..ний час (*А. Коляновський*). 9. Ой доле, доле, що з люд..ми ти коїш..? (*Л. Костенко*).

- ◆ Передайте фонетичною транскрипцією виділені слова.
- ◆ Визначте в реченнях антоніми.
- ◆ Поясніть уживання в реченнях розділових знаків.

73. Запишіть слова, уставляючи, де потрібно, м'який знак.

Ольгопіл.., Сіверс..кодонец..к, Благовещен..с..к, Н..ю-Йорк, Хар..ків, севастопол..с..кий, сіл..с..коогосподар..с..кий, перемишл..с..кий, сформул..ований, триміл..йонний, Нижн..околимс..к, Верхн..одніпровс..к, Солов..йов, Салас..єв, Усол..є, П..отровський, Вороб..йов.

- ◆ Підготуйте усне повідомлення про вживання буквосполук *йо* та *ьо*. Правило проілюструйте прикладами з вправи.

Уявіть, що вам запропонували розробити тематику сайта для вчителів української мови та учнів. Чи потрібні на ньому рубрики, присвячені правопису? Свою думку обґрунтуйте.

74. Прочитайте. Слова з апострофом запишіть і передайте їх фонетичною транскрипцією.

М'ята [мйáта].

Народ для людини — не просто сім'я, це ланцюг з найміцнішого заліза, а вона сама — нерозривне його кільце. Народ — непорушна крем'яна скеля, людина ж проти неї — лише піщинка.

Людина, яка не розуміє, що прив'язує її до рідного народу, помалу відривається від національного ґрунту. Така людина двоїться у ставленні до рідного, і така роздвоєність роз'їдає їй душу.

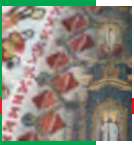
За Н. Григор'євим-Нашим.

- ◆ Поясніть, що позначає на письмі апостроф.

75. Прочитайте. Поясніть уживання і невживання апострофа в поданих словах. За потреби скористайтеся таблицею «Уживання апострофа», поданою в «Довідковому бюро».

Сім'я, духмянний, свято, зв'язок, В'ячеслав, Святослав, Валер'ян, Лук'ян, гуморист Василь Чечвянський, артист Іван Мар'яненко, романіст Іван Багряний, живописець Сергій Григор'єв, історик Іван Крип'якевич, місто Звягель, село Листвянка, торф'яна промисловість, тьмянний день, варшав'янин, пів'яру, пів'ями, подвір'я, повітря, заозер'я, роз'їзд, від'ємний, з'ятрений, зябровий, з'їдять, зіскочити, зять, під'ярок, Мар'яна Прядченко, бур'ян, буряк, роз'їхатися, розійтися.

- ◆ Укажіть слова з позиційним уставлянням [і] в кінці префіксів. Чи є це засобом милозвучності? Поясніть.

76. Перепишіть, уставляючи на місці крапок, де потрібно, апостроф. Позначте в словах орфограму «Апостроф».

1. Солом..яним волом не орати, сінним конем не їздити. 2. Залізо іржа з..ідає, а заздрісний від заздрощів погибає. 3. Катерина Дем..яну не попустить бур..яну. 4. Хороший господар на св..ято не киває. 5. На криву дірку — кривий цв..ях. 6. Як на ноги зіп..явся, то й за працю взявся. 7. З охотою можна і камінь прицв..яхувати. 8. Черв..я дерево точить, а невміла хазяйка дім переводить. 9. Коли злива р..ясна, дерев не поливають. 10. Яка тканина, така й р..яднина. 11. Хто буденного одягу не носить, той св..яткового не має. 12. Краще втрата, яка об..єднує, ніж здобич, яка роз..єднує. 13. Труд для людини — джерело здоров..я і життя. 14. Що накришиш, те й з..іси. 15. Як ворона з..яструбіє, стережіться й більші птахи. 16. Соловей хвалиться голосом, а папуга — пір..ям.

Народна творчість.

 Які з наведених прислів'їв характеризують ставлення людини до роботи? Використайте їх у розповіді (усній) про ставлення сучасного школяра до фізичної праці.

 Підготуйте повідомлення «Відтворення апострофа на клавіатурі комп'ютера». Який стиль ви оберете? Чому?

77. Прочитайте. Поясніть значення фразеологізмів. Випишіть слова з орфограмою «Апостроф», обґрунтуйте написання цих слів.

1. Кам'яне (м'яке) серце. 2. Кропив'яне сім'я. 3. Солома солом'яна (казка про солом'яного бичка). 4. Роз'їсти серце. 5. Вп'ястися п'явкою в серце. 6. Як на пень з'їхав. 7. Пуд солі з'їсти. 8. На риб'ячому хутрі. 9. З самого пуп'янка. 10. І муха крилом уб'є.

 Розкажіть, як уживання фразеологізмів характеризує мовця. У розповіді використайте 3-4 подані фразеологізми. Наведіть приклади з життя, коли вам допомогло використання фразеологізмів.

78. Уставляючи, де потрібно, апостроф, запишіть слова у дві колонки: з апострофом і без нього.

Крем..яний, мавп..ячий, об..єднання, роз..яснення, різьб..яр, прислів..я, посв..ячений, призьб..яний, під..юджування, верб..я, брукв..яний, острів..янин, над..їхати, сер..йозний, узгір..я, риб..ячий, зап..ястний, тьм..яний, стерв..ятник, верф..яний, жираф..ячий, р..ясний, Лук..янівка, дзв..якнути, пір..іна, Р..єпін, Стеф..юк, Бр..юллов, р..яхтіти, роз..ятрувати, Дем..ян, бур..я, бур..ян, Р..язань, в..язи, Вороб..йов, тім..я, роз..юшити, з..ідений, від..ізний, дит..ясла.

◆ Запишіть шість слів з апострофом після літери к. Складіть з ними речення.

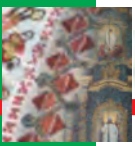
Я знаю!

Я вмію!

Я можу!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- ▶ Якими літерами передають на письмі м'якість приголосних звуків? Наведіть приклади.
- ▶ Після яких літер ставлять м'який знак? Наведіть приклади.
- ▶ Після яких літер м'який знак не ставлять? Наведіть приклади.
- ▶ Відповідно до якого правила м'який знак не ставлять у словах *кінчик, менший, банщик*?
- ▶ Як переконатися в тому, що в словах *Маринчин, Маринці* м'який знак писати не потрібно?
- ▶ У яких випадках уживаються буквосполучення *йо,ьо*? Які звуки вони позначають? Наведіть приклади.
- ▶ Що позначає на письмі апостроф? Чому апостроф не вживається на початку слова або в кінці слова?
- ▶ Перед якими літерами ставлять апостроф? Після яких літер? Наведіть приклади.
- ▶ За яким правилом ставлять апостроф у словах *з'юрмитися, під'язичний*?
- ▶ Чому не ставиться апостроф після літери *р* у словах *повітря, рясний*?
- ▶ У яких словах апостроф ставиться після літери *к*?
- ▶ Підготуйте вікторину «Вживання м'якого знака» для учнів 5 класу.
- ▶ Складіть конспект статті «Апостроф» з енциклопедії «Українська мова».
- ▶ Напишіть сценарій мультфільму для дітей про пригоди м'якого знака в зошитах сумлінного та лінивого учнів.
- ▶ Складіть тестові завдання, які б перевіряли вживання м'якого знака і апострофа.

• Складні випадки правопису слів із подвоєнням і подовженням приголосних

79. Прочитайте. Визначте слова з подвоєними літерами, відтворіть їх фонетичною транскрипцією.

1. Українська мова в Україні — мова корінної і найчисленнішої нації. Очевидним є те, що повноцінно розвиватися вона може тільки в Україні (*З газети*). 2. Кожна мова і кожна культура абсолютно самоцінні відповідно до абсолютної самоцінності кожної людини і кожного народу. Але навіть за умови сприйняття цього загального принципу шлях до конкретних розв'язань конкретних проблем тяжкий, плутаний і часом нездоланий (*З журналу*).

У яких словах подвоєні літери позначають подвоєні приголосні звуки? Подовжені м'які приголосні? Поясніть.

В «Українському правописі» розмежовують поняття подвоєння і подовження приголосних.

Подвоєні літери вживають на позначення подвоєних приголосних звуків та подовжених м'яких приголосних.

Два однакові приголосні звуки можуть збігатися на межі значущих частин слова:

- **префікса і кореня:** *наддніпрянський, віддаль, ззаду, заввишки, роззброїти, беззахисний;*
- **кореня та суфікса -н-(ий):** *туманний; ранній; баштанник; годинник;*
- **двох суфіксів:** *письменник, глибинний;*
- **дієслівної основи та постфікса -ся:** *розріс — розрісся; тряс — трясся;*
- **на межі першої та другої частин складноскорочених слів:** *юннат (юний натураліст); військкомат (військовий комісаріат).*

Під час вимови такі звуки зливаються в один подовжений: [в'ід:áти], [ц'ін:ий].

Зверніть увагу! У прикметниках, утворених від іменників за допомогою суфіксів -ан-, -ян-, -ин-(-ін-), -н- не подвоюється: *гречка — гречаний; глина — глиняний; орел — орлиний; чайка — чайний.*

80. Прочитайте. Обґрунтуйте написання слів із подвоєними літерами.

Курінний отаман; прикордонна межа; вагонні колеса; сонний голос; камінне тепло; органний зал; відданість мистецтву; дикий ожинник; розрісся малинник; донісся голос; сучасний спорттабір; зупинка «Академмістечко»; наддунайський ліс; могутня наддержжава; сучасні політтехнології; двохсоттисячний мешканець міста.

◆ Виділені слова запишіть і розберіть за будовою.

81. Перепишіть, уставляючи, де потрібно, літери.

1. Древня праматінко Русь! Я твій закон..ий нащадок, що українцем зовусь (*Д. Білоус*). 2. Україно, краю мій, пісне тополин..а! (*В. Сосюра*). 3. Синій жайворон у синьому небі невід..ілим і живуть лише разом (*В. Кордун*). 4. Озвались голоском перепелин..им відгомонілі, пройдені літа (*Л. Тендюк*). 5. Лимон..ий вітер задмухав понад..ніпровий вечір (*М. Вінграновський*). 6. Сіється дощик невпин..ий, осін..ій, вітер ридає в гіллі (*Дніпрова Чайка*). 7. Монотон..ий шум дощу заглушує всі сторон..і звуки (*Ю. Збанацький*). 8. І стільки змін довкола, а світ незмін..ий наче (*М. Луків*). 9. Обрії кармін..і, далі журавлин..і, спів пташин..ий в сині... (*В. Сосюра*).

◆ Позначте в словах орфограму «Подвоєні літери». Поясніть правопис цих слів.

Подовження приголосних звуків — специфічна ознака фонетичної системи української мови.

Подовжені приголосні завжди стоять між двома голосними і можуть бути в:

- іменниках середнього роду другої відміни: *читáння, обличчя, колосся, роздоріжжя*, а також у похідних від них словах: *життя — життєвий*;

- окремих іменниках чоловічого й жіночого роду першої відміни: *рілля, суддя, стаття* та в похідних від них словах: *суддівський* (**зверніть увагу: у формі родового відмінка множини статей подвоєння не відбувається**);

- формі орудного відмінка однини іменників жіночого роду третьої відміни: *сіллю, даллю, нічю*;

- особових формах дієслова *лити* (*ллю, лється*) та похідних від нього дієслів: *наллємо, поллють*;

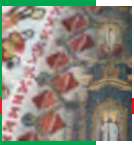
- окремих прислівниках: *спросоння, навмання, зрання, попідтинню*.

В іменниках середнього роду другої відміни подовження відбувається в усіх непрямих відмінках, крім родового множини: *завданню, завданням, але завдань; обличчю, обличчями, але облич*.

Запам'ятайте! Не відбувається подовження приголосних у формі орудного відмінка однини іменників третьої відміни, якщо:

- у кінці основи збігаються два або більше приголосних: *скатертю, жовчю, Керчю, нехвороцю* [нэхворощч'у], *шерстю*;

- іменник закінчується на губний звук [б], [п], [в], [м], [ф] або [р] у називному відмінку однини: *любов'ю, матір'ю*.

82. Прочитайте. Слова з подовженими приголосними запишіть фонетичною транскрипцією.

ЗРАЗОК ► *Волосся* [волóс' :а].

1. Терпіння і час з усього зроблять атлас. 2. Росяне світання — золоте орання. 3. Від злого коріння таке й насіння. 4. Не зазеленіють сходи, де всілося вороння. 5. Від безділля і тарган на піч вилазить. 6. Не рада коза торгу, а курка весілля. 7. Як сто потів проллеш, то все буде до смаку.

Народна творчість.

83. Прочитайте. З-поміж поданих слів випишіть слова з подовженими приголосними.

Підборіддя, роззява, зілля, відмінник, відділ, відлуння, гілляччя, віддзьобати, переживання, запитання, вислання, натхнення, безвладдя, віддубасити, лимонний, багатоводдя, беззвукій, балконний, віддяка, ячмінний, спросоння.

◆ Назвіть слова, що пишуться з подвоєнням через збіг приголосних.

Виділені слова прочитайте, дотримуючи орфоепічних норм. Звертеся зі словником. Поясніть, чому потрібно дотримуватися правил вимови.

84. Уставивши, де потрібно, пропущені літери, слова з подвоєнням і без нього запишіть у дві колонки.

Поліс..я, Побуж..я, Заволж..я, Запоріж..я, Правобереж..я, Закавказ..я, Прихорол..я, Приурал..я, Берест..я, Прикарпат..я, Сухолуж..я, передміст..я, Середньовіч..я, перехрест..я, примирен..я, роззброєн..я, узвиш..я, підґрунт..я, безмеж..я, передвіст..я, пробуджен..я, десятиріч..я, милосерд..я, узбіч..я, піддаш..я, обійст..я, щеплен..я, безсмерт..я, бездоріж..я, осеред..я, осерд..я.

Складіть алгоритм роздуму, за яким можна розрізнити подвоєння та подвоєння приголосних.

85. Перепишіть. Позначте в словах орфограму «Подвоєні літери».

Початок третього тисячоліття переконав військових інтелектуалів у тому, що найефективнішою зброєю є так звані психологічно-інформаційні війни. У Центрально-Східній Європі їх започаткував не хто інший, як Богдан Хмельницький.

За допомогою контррозвідки гетьман шляхом поширення дезінформації сіяв у ворожому війську панічні настрої. Він наполягав на необхідності створення в стані противника відчуття приреченості. Уперше в історії вітчизняного воєнного мистецтва він застосував принципи ведення так званої психологічної війни.

З підручника.

◆ Обґрунтуйте написання слів із подвоєними літерами.

Як ви розумієте вислів *психологічно-інформаційна війна*? Чи ведуться такі війни в мирний час? Поясніть.

86. Перепишіть, ставлячи подані в дужках іменники в потрібній формі.

1. Вслухайтеся, земле і небо, у рокіт (страждання) моїх! (В. Симоненко). 2. Душа людська схиляє темну віть ридань і сміху, років і (століття) (А. Малишко). 3. Лечу над білим полем (бездоріжжя) (Л. Костенко). 4. Прилетиш навесні голубою співучою пташкою із далеких світів, із якихось чужих (узбережжя) (Б. Олександрів). 5. Одне погано — обступає ніч. А так усе без зайвих (протиріччя) (М. Шевченко).

87. Перепишіть, ставлячи подані в дужках іменники в потрібній формі.

1. (Наполегливість) гори й доли здолаєш. 2. Не хвалися (піч) в нетопленій хаті. 3. Сталь (сталь) гострять. 4. Хвалися (сіть) як приправою, а маслом як прикрасою. 5. Під великою (повінь) й високі гори тонуть. 6. (Користь) діло одізветься. 7. Сила з (кмітливість) не зрівняється. 8. (Бідність) і (скнарість) не пишаються. 9. (Кількість) взяв, та (якість) втратив. 10. Порядком дім стоїть, (недбалість) й хлів розвалиться. 11. Хто обслуговує вогонь, той знайомий з його (пекучість).

Народна творчість.

◆ Позначте в словах орфограму «Подвоєні літери перед закінченням орудного відмінка однини іменників третьої відміни». Поясніть правопис цих слів.

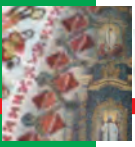
Розкрийте зміст одного-двох прислів'їв у творі-мініатюрі.

88. Перепишіть, уставляючи на місці крапок, де потрібно, пропущені літери.

1. Тече річка між камін..ям, Рос..ю прозивають (П. Куліш). 2. У княжий табір вісник вість приніс, що меч тевтона над Волин..ю звис (М. Бажан). 3. Над Прип'ят..ю світан..я зайнялось (В. Стус). 4. Попідтин..ю вночі по кропиві здригається світло зорі (Є. Гуцало). 5. Блукав я самотно поміж деревами з моєю печал..ю один (П. Куліш). 6. Соковиту, напоєну зелен..ю порість розметали степи далечін..ю широкою (А. Малишко). 7. Правдою, совіст..ю світиться нам людина щира і чесна (В. Олійник). 8. Серце вбирає промені насажених пристаєт..ю днів (І. Калянник). 9. Метеорити — короткочасні спалахи часточок космічної речовини, що з величезною швидкіст..ю влітають в атмосферу Землі (З журналу).

◆ Складіть словниковий диктант для перевірки складних випадків правопису слів із подвоєнням та подовженням приголосних.

Літера н подвоюється у:

- прикметниках старослов'янського походження на **-нн(ий)**: *благословенний, священний, огненний*;
- збільшувально-підсилювальному суфіксі **-енн(ий)**: *височенний, товстенний, численний*;
- прикметниках дієприкметникового походження з префіксом **не-** (рідше без нього) та наголошеними суфіксами **-енн(ий), -анн(ий), -янн(ий)** зі значенням можливості або неможливості здійснення дії: *незлічénний, несказáнний, незрівня́нний*;

Зверніть увагу! У пасивних дієприкметниках **н не подвоюється**: *сказаний, здружений, жарений, саджений, посаджений, обіцяний*.

Подвоєння зберігається в іменниках і прислівниках, утворених від прикметників дієприкметникового походження з -нн-: нездоланність, нездоланно (від нездоланний) та прислівниках, утворених від прикметників із -нн-: страшений — страшенно.

89. Прочитайте. Обґрунтуйте подвоєння літери н.

1. Из роду в рід владика-хліб священним був для хлібороба (Д. Луценко). 2. Духом незлобним, умом благородним культурі спасенній служімо! (П. Куліш). 3. Чи, може, хто з благословенним словом до мене в душу стиха нахиливсь... (М. Вінграновський). 4. Крізь темряву маяк спасенний бачу я (П. Куліш). 5. Тільки сниться огненне минуле (В. Сосюра). 6. Блаженний — переклад грецького μακάριος — щасливий. Літературне значення слова — щасливий, богобоязний. Ще одне значення слова — людина неповного розуму, простачок (Зі словника).

Яких людей називали блаженними в давні часи? Чи змінилося ставлення до них у суспільстві, в людській свідомості? Кого називають так сьогодні? Поясніть.

90. Прочитайте. Випишіть прикметники на позначення збільшеності ознаки, розберіть їх за будовою та поясніть їхнє написання.

1. Розчісує довженну сиву бороду дідусь туман гребінчиком ялиновим (В. Сторожук). 2. На риштованні сидів товстенний ведмідь з двома мавпячими пащеками, цапиними рогами, зміїним хвостом, з руками кістяка і котячими кігтями на пальцях (О. Сомів). 3. Важенні іскри, як зірки, сипались додолу (О. Ільченко). 4. Мов оливо, тоді язик зробивсь у мене преважений (П. Куліш).

Складіть опис зовнішності фантастичної, вигаданої вами істоти (Словника-чарівника, Душі книжки, Комп'ютерного віруса і под.), використавши якнайбільше прикметників зі збільшувально-підсилювальним суфіксом **-енн(ий)**. Поясніть правопис таких прикметників.

91. Прочитайте. Зверніть увагу на наголошення виділених слів.

1. А вдалині вже Лавра **нездвиженна** вечірне сонце брала на хрести (Л. Костенко). 2. А **невблаганний** час минав і все судив нещадно (М. Луків). 3. Кладе мороз на шибку візерунки з моїх чекань, **нездійснених** надій (В. Крищенко). 4. У нас є рідний **незнищений** корінь і нашим родом вдобрена земля (В. Дергач). 5. У **незбагненнім** диві спілкування б'є невичерпне духу джерело (О. Довгий). 6. Ряст і підсніжники — то квіти мого дитинства, які завжди цвітуть у моїй душі **нездійсненими** дитячими мріями (В. Корнійчук). 7. І метелик біліє, мов згадка про **нездійснену** радісну мить (М. Доленго). 8. Та **незліченне** й для людини те, що зринає щохвилини (М. Рильський). 9. Перед тобою світ **несказано** широкий, і безліччю стежок даль вабить життєва (Борис Тен). 10. Море було тихе, безмежне і **несказанно** красиве (Ю. Збанацький).

◆ Перепишіть, позначаючи в словах орфограму «Подвоєні літери». Поясніть правопис цих слів.

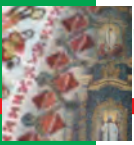
92. Прочитайте. Поясніть відсутність подвоєння -н- у виділених словах.

1. І край наш рідний молоком та медом тече, мов та земля **обітована** (П. Куліш). 2. Від краю **нежданої** прірви дорога рвонеться назад (В. Мороз). 3. Глибока хлюпає криниця **студеною** водою (П. Перебийніс). 4. І в гостинній хаті лилася щира, **бажана** розмова (В. Грінчак). 5. Лиш вітер стукає сердито в моє **зачинене** вікно (В. Сосюра). 6. Так пахне осінь листям і грибами, **печеною** картоплею, медами (В. Грінчак). 7. Земля вдихне глибинно і жагучо на вишняках **настояний** озон (Л. Костенко).

93. Перепишіть, після кожного з виділених слів записуючи в дужках прикметник, від якого воно утворено. Обґрунтуйте правопис прислівників та іменників з -нн-.

ЗРАЗОК ► Вітер осені **шалено** (шалений) **жовтий** лист **жене увись** (В. Сосюра).

1. О Україна, Україна! Єднаються душа і пісня в ній вільно так і так **глибинно** (Б. Маріан). 2. Моя пречиста Україно, озвись до мене **тополино** (Л. Павлів). 3. І серце рветься так **дитинно!** (В. Заєць). 4. Гуманний будь, і хай твоя **гуманність** пливе з криниці чистої любові, якої не мутить пиха й **захланність** (І. Франко). 5. **Різдвяно** стелиться дорога у рідні батьківські краї (С. Лепех). 6. Відкурликали **осінньо**, відгукали поїзди (Б. Олійник). 7. Душа була печальна, ніби море, важка **страшенно** від чужих секретів (Ю. Шешуряк). 8. Кожна людина має право на життя, свободу і особисту **недоторканність** (Загальна декларація прав людини). 9. **Натхненно** і **шалено**, як Бетховен, природі гімн величний творить гай (Д. Луценко). 10. Я передумала дум

незліченно багато (О. Омельченко). 11. Відкриваєш неждано себе у собі, нову якість свою із бентежною ніжністю (Т. Мельниченко).

◆ Поясніть уживання розділових знаків.

94. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Визначте в словах орфограми. Поясніть правопис слів.

1. Є тільки висоти не взяті є тільки робота щоденна є тільки пориви крилаті і спрага краси невтоленна (М. Луків). 2. Не потрібно так тяжко страждати. Бо усьому настане пора час ламає сталевії грати, з місця сходить важенна гора (В. Острозький). 3. У кожній дії нескінченність сили (О. Омельченко). 4. Стежка була страшенно балакучою, щодня сто разів казала Доброго дня Як ся маєш Будь здоров Щастя Боже (Д. Павличко). 5. Небо щедро многоцінно лле проміння в безгоміння (М. Луків). 6. Незважаючи на те що з кожним поколінням українська мова змінюється певний недоторканий шар її живе у назвах річок урочищ древніх поселень і міст (В. Грабовський). 7. Поезіє ти прояв незнищенності (М. Пасічник).

◆ Зробіть синтаксичний розбір останнього речення (усно).

Підготуйте наукове повідомлення «Фонетичні явища мови і правила українського правопису».

Я знаю!

Я вмію!

Я можу!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- ▶▶ Для чого вживають подвоєні літери?
- ▶▶ На межі яких значущих частин слова відбувається збіг однакових приголосних звуків? Наведіть приклади.
- ▶▶ Як ви розумієте вислів «*подовжені приголосні звуки*»?
- ▶▶ У словах яких частин мови відбувається подовження м'яких приголосних? У яких граматичних формах? Наведіть приклади.
- ▶▶ У яких випадках подовження приголосних не відбувається? Наведіть приклади.
- ▶▶ Доведіть, що подвоєння приголосних пов'язане зі словотвором.
- ▶▶ Складіть тестові завдання, які б перевіряли знання складних випадків правопису слів із подвоєнням і подовженням приголосних.
- ▶▶ Укладіть міні-довідник «Одна чи дві літери -н-?». Де і як його можна використати?

§ 6. Бібліографія. Анотація

95. Прочитайте вислови про книжки. Який із них імпонує вам найбільше? Свій вибір поясніть.

1. Книжки — діти розуму (*Д. Свіфт*). 2. Книжка — інструмент насадження мудрості (*Я. А. Коменський*). 3. Що менше ви читаєте, то старанніше потрібно вибирати книжку (*Ж.-Ж. Руссо*). 4. Завдання книжок — полегшити, прискорити пізнання життя, а не замінити його (*Я. Корчак*). 5. Без пристрасті до книжки людині недоступні культура сучасного світу, інтелектуальне й емоційне вдосконалення (*В. Сухомлинський*). 6. Я завжди уявляв рай чимось подібним до бібліотеки (*Х. Л. Борхес*). 7. Бібліотеки — це скарбниці багатств людського духу (*Г. Лейбніц*).

Я — ЧИТАЧ. Розкажіть, хто допомагає вам у виборі книжок для читання? З чого особисто ви починаєте ознайомлення з книжкою в бібліотеці? У книгарні?

◆ Чи випадало вам складати списки використаної у процесі роботи над твором або рефератом літератури? Використовувати такі списки? Що зазначено в них про кожну з книжок?

Кожне друковане видання має **вихідні дані**: прізвище автора (авторів), вказівка на місце й рік видруку, назва видавництва, імена редакторів, художників, коректорів, обсяг (кількість сторінок) книжки, її наклад.

Вихідні дані (бібліографію) вказують на титульній сторінці видання, на звороті цієї сторінки, а також на останній сторінці книжки.

Слово **бібліографія** (з грецької *biblio* — книга та *grapho* — пишу) вживають у таких значеннях:

- писемна інформація про конкретну книжку (статтю) із зазначенням її вихідних даних;
- перелік книжок, журналів, статей з певної галузі або на певну тему із зазначенням вихідних даних.

Анотація (з латини *annotatio* — зауваження, примітка) складається з:

- визначення жанру твору, стислих відомостей про його зміст;
- узагальненої характеристики книжки із зазначенням ознак, які можуть особливо зацікавити читача;
- вказівки на адресатів видання.

Іноді анотація охоплює елементи оцінки книжки та стислі відомості про її автора (авторів). Анотацію розміщують на звороті титульної сторінки. Дуже часто до анотації вводять бібліографію. Це допомагає дати про книжку стислу, але вичерпну інформацію.

96. Прочитайте обидва висловлювання. Визначте можливого адресата та мету кожного з них.

I. Історична повість українського письменника-класика М. Старицького «Останні орли» — широке полотно про Коліївщину, повстання українського народу на Правобережній Україні проти польського панства та католицького духовенства 1768 року. За своїм ідейним спрямуванням твір близький до поеми Т. Шевченка «Гайдамаки». Відтворюючи соціальні та релігійні конфлікти того часу, показуючи непримиренну боротьбу повстанців, автор багато уваги приділяє особистому життю своїх героїв. Сюжет твору динамічний, напружений. Повість цікава для найширшого кола читачів.

II. *Старицький М. П.* Останні орли : Іст. повість із часів гайдамаччини / Худож. С. П. Караффа-Корбут. — Львів : Каменяр, 1990. — 440 с. : іл.

◆ Яке з висловлювань є анотацією? Яке є описом книжки із зазначенням вихідних даних, тобто бібліографією?

◆ До слова *бібліографія* доберіть спільнокореневі іншомовні слова.

Чи варто вводити бібліографію до складу анотації? Свою думку обґрунтуйте.

Для представників яких професій складання анотацій є *професіо-грамою*? Значення цього слова з'ясуйте за тлумачним словничком.

Чи знаєте ви, що таке *екслібрис*? Значення цього слова з'ясуйте за тлумачним словничком. Роздивіться екслібриси, виконані В. Лопатою. Чи можна за ними зрозуміти професію та уподобання власника книжок? Придумайте та намалюйте екслібрис для себе або для когось із ваших друзів чи рідних.

Василь ЛОПАТА.
Екслібриси

Складання анотацій — творчий процес аналітичного опрацювання друкованих творів, що вимагає певного рівня професіоналізму. Найширше анотування використовують для характеристики друкованих праць у бібліографічних покажчиках, бібліотечних каталогах та інших сферах бібліотечної діяльності, а також у видавничій справі, книжковій торгівлі для інформації та реклами творів.

Анотації допомагають у пошуку та забезпечують систематизацію друкованої інформації. Завдяки анотованим покажчикам читач може відшукати вже відоме йому видання або здобути інформацію про існування невідомих йому джерел, зміст яких відповідає його інформаційним потребам. Якщо анотація містить позитивну чи негативну оцінку друкованого джерела, вона виконує й оцінну функцію.

Наприклад:

Обухов В. В. Максим Кривоніс (перший полковник визвольної війни 1648-1654 років) : іст. нарис / В. В. Обухов — К. : Муз. Україна, 2008. — 198 с. : іл.

Історичний нарис присвячено активному учасникові визвольної війни 1648–1654 рр. проти поневолення України польською шляхтою полковникові Максиму Кривоносові, чия діяльність сприяла перемогам козацького війська у квітні — жовтні 1648 р. Містить не відомі досі факти життя народного героя, відзначається глибиною аналізу історичної доби та психологізмом.

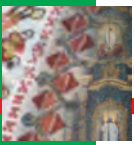
Книжка зацікавить широке коло читачів.

97. Ознайомтеся з вихідними даними книжки (бібліографією) та анотацією. Чи можна визначити тему та уявити зміст книжки лише за вихідними даними? Яка в цьому випадку роль анотації?

Рутківський В. Джури козака Швайки : Історичний роман для дітей середнього шкільного віку / В. Рутківський — К. : Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2007. — 430 с. : іл.

Усі ми знаємо імена Северина Наливайка, Богдана Хмельницького, Івана Мазепи. А ким були найперші козаки? Звідкіля вони взялися? На ці запитання ти знайдеш відповідь у новому гостросюжетному історичному романі Володимира Рутківського — одного з найблисучіших сучасних українських дитячих письменників. Його дивовижні герої — Грицик та малий волхв Санько, юний богатир Демко Дурна Сила, його мама велетка, невловимий козак

Швайка зі своїм вірним вовком Барвінком та їхні численні друзі — з честю виходять із найскладніших ситуацій. А небезпека чигає на них на кожному кроці, адже вони зважилися підняти шаблю на могутню тоді орду.

◆ Чи подарували б ви анотовану тут книжку молодшому братові чи сестрі? Чому? Якою мірою анотація допомогла вам скласти уявлення про книжку?

Чи містить анотація елементи оцінки? Як це впливає на читача? Наскільки логічним є поєднання анотації та бібліографії видання? Чому?

Якою мірою анотування книжок пов'язане з їхньою рекламою? Як ви до цього ставитесь?

Роздивіться обкладинки анотованих книжок. Чи можна сказати, що обкладинка є художньою анотацією книжки? Поясніть свою думку.

На яку улюблену вами в дитинстві книжку ви хотіли б скласти анотацію? Спробуйте зробити це з пам'яті.

98. Прочитайте. Чи захотілося вам придбати це видання після ознайомлення з анотацією? Поясніть.

Ставицька Леся. Український жаргон : словник: Містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень. — К. : Критика, 2005. — 498 с.

У словнику зібрано сучасну жаргонну лексику різнотипного соціального походження, а також лексику розширеного вживання, що поповнила розмовну мову. Словник розкриває значення слова, подає його стилістичну характеристику, а також короткий етимологічний коментар. За джерельну базу словника правили тексти художньої літератури, засобів масової інформації, наукових видань, зразки розмовної мови, що віддзеркалюють особливості українського жаргоновживання кінця ХХ — початку ХХІ ст. У додатках подано зразки сучасного молодіжного сленгу. Словник адресовано найширшій читацькій аудиторії; його можуть використати вчителі, письменники, працівники видавництва, перекладачі.

◆ Наскільки вичерпною є анотація? Оцініть майстерність її складання.

◆ Назвіть використані в анотації лінгвістичні терміни, витлумачте їхнє значення.

◆ Зверніть увагу на вживання розділових знаків у бібліографічному описі книжки.

◆ За поданим зразком складіть анотацію до свого улюбленого словника.

99. Складіть бібліографічний список історичних художніх творів, наявних у шкільній (або вашій домашній) бібліотеці. Розділові знаки вживайте за поданими у вправах 96, 97 зразками.

◆ До однієї із зазначених у списку книжок складіть анотацію з елементами реклами цього видання.

До вашого мовного портфолію

Складіть рейтинг книжок, які впродовж вашого життя здійснили на вас найбільший вплив. Укладіть анотації на 3-4 із них.

Напишіть лист уявному адресатові — вашому одноліткові з далекої планети. У листі викладіть ваше ставлення до читання художньої та науково-популярної літератури. Введіть 2-3 анотації на найцікавіші, на ваш погляд, книжки.

Я знаю!

Я вмію!

Я можу!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

▶ Наскільки важливе для сучасної молоді людини вміння опрацьовувати інформацію? Поясніть.

▶ Які існують види запису прочитаного і від чого залежить їхній вибір читачем?

▶ Як часто ви вдаєтеся до складання плану тексту? У чому корисність такого виду записів?

▶ З якою метою роблять тематичні виписки? Наскільки сучасний такий вид записів в умовах інформаційної доби?

▶ Чи записуєте ви влучні афоризми, вислови цікавих вам людей? Яким чином можна використати такі записи?

▶ У чому полягають відмінності між планом і тезами тексту прочитаного або прослуханого? Які види мовлення поєднує мовець у процесі виконання таких видів записів?

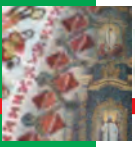
▶ Яка послідовність у роботі над складанням тез? Наскільки імпонує вам такий вид записів? Поясніть.

▶ Що таке конспект? У чому полягає цінність конспектування? Які бувають конспекти?

▶ Складіть конспект літературно-критичної статті, яка вам особливо подобається.

▶ Що таке бібліографія? Для чого складаються анотації?

▶ Які відомі світові бібліотеки ви знаєте? Як ви вважаєте, якою має бути сучасна бібліотека? Які послуги надавати своїм читачам? Обговоріть у класі, якою має бути бібліотека майбутнього.

Усне мовлення: тренінг спілкування

Оберіть серед своїх однокласників 3-5 експертів.

► **Критерії обрання:** експерти повинні бути загальноновизнаними майстрами спілкування, тобто вміти досягати поставленої мети.

► **Їхнє завдання** — уважно прослухати складені й розіграні учнями діалоги та проаналізувати їх за таким планом:

1. Наскільки зрозумілою є мета спілкування, якою мірою вдалося цієї мети досягти.

2. Чи було дотримано правил етикету.

3. Наскільки правильним з погляду граматики було мовлення учнів.

4. Наскільки мовлення співрозмовників відповідало орфоепічним нормам.

► **Складіть та розіграйте в парах діалоги між:**

- десятикласником та його братом-першокласником — про дитячі книжки українських письменників, які подобаються їм обом;

- десятикласником та його сусідкою-п'ятикласницею — про користь та задоволення від користування шкільною та районною бібліотеками для дітей;

- працівником шкільної бібліотеки та десятикласником — про особливості користування бібліотечним каталогом;

- двома десятикласниками — про прочитані цього року книжки, що найбільше запам'яталися;

- головою батьківського комітету школи та завідувачем шкільної бібліотеки — про задоволення потреб книгозбірні завдяки організованій батьками школярів спонсорській допомозі;

- однокласниками про перспективу розвитку електронних книжок та електронних підручників;

- шкільним бібліотекарем і десятикласником — про акцію допомоги дитячим будинкам «Подаруй дитині книжку!» та сутність благодійництва.

• **Спрощення в групах приголосних**

100. Прочитайте. Випишіть слова (в початковій формі), у яких відбулося спрощення.

Микола Іванович Пирогов — син небагатих батьків, онук кріпосного селянина. Чотирнадцятирічним він витримав вступний іспит до Московського університету. На навчання приймали юнаків, котрим було не менше шістнадцяти, тому Микола пішов на хитрість і приписав собі два роки.

Після завершення навчання молодий хірург настільки перевершив своїх ровесників у знаннях та операційній техніці, що у двадцять шість років став професором клініки Юр'ївського університету.

Національний музей-садиба
М. І. Пирогова у Вінниці

Ілля РЕПІН.
Портрет М. Пирогова

Почалася Кримська війна. По всій країні рознеслася слава героїчних захисників Севастополя. Пирогов добився призначення в армію.

Лікар уперше застосував гіпсову пов'язку. Саме він запропонував використовувати працю сестер милосердя, передбачив створення міжнародної організації Червоного Хреста.

Серед пацієнтів хірурга були і члени царської сім'ї, і бідні селяни. Пирогов уславився видатними здібностями та винятковою безкорисливістю.

З журналу.

З допомогою бібліографічних та інтернет-джерел підготуйте комп'ютерну презентацію «Микола Пирогов — лікар і педагог» або віртуальну екскурсію «Українськими стежками видатного хірурга».

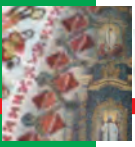
Спрощення — явище усного мовлення, воно забезпечує милозвучність. Основою для написання слів, у яких відбувається спрощення, є їхня вимова.

• У групах приголосних -ждн-, -здн-, -стн-, -стл- при вимові приголосні [д] і [т] випадають: *тижневий, тижні (хоча тиждень); проїзний (хоча проїзд); радісний (хоча радість); щасливий (хоча щастя).*

• У групі приголосних -слн- випадає звук [л]: *масний (хоча масло), навмисне (хоча мислити).* У групі приголосних -рдц- випадає звук [д]: *серце (хоча сердець, серденько).*

У зазначених випадках результат спрощення позначається на письмі.

Зверніть увагу! В сучасній українській мові є звукосполучення, у яких випадання одного з кількох звуків відбувається у вимові, але результат його не позначається на письмі. Тому між вимовою та позначенням на письмі таких звукосполучень є відмінність.

За вимови прикметників, утворених від іншомовних слів з кінцевим -ст, у вимові звук [т] здебільшого випадає, проте на письмі літера т зберігається: контраст — контрастний, баласт — баластний, аванпост — аванпостний. У словах студентський, президентський, журналістський, агентство звук [т] спрощується, але на письмі буква т зберігається.

Таке ж явище характерне для форм давального та місцевого відмінків однини іменників жіночого роду першої відміни, у яких у початковій формі перед закінченням не менше трьох приголосних звуків: студентка — студентці, невістка — невістці.

Запам'ятайте! У словах шістнадцять, шістдесят, кістлявий, пестливий, хвастливий, хвастнути, зап'ястний, хворостняк спрощення відбувається, але на письмі не позначається.

101. Перепишіть. Позначте в словах орфограму «Спрощення в групах приголосних».

1. На світі більше, ніж зірок у неба, не кволих душ, а пристрасних, хоробрих (П. Воронько). 2. Шана й слава чесним, мужнім, згуба підлим брехунам! (Ф. Шиллер). 3. Я чую слово щире, не облесне (П. Перебийніс). 4. Є душі зоряні, вони ясні шляхи в житті прослали (В. Сосюра). 5. І впаде оте душевне рабство ненависне (Л. Забашта). 6. Почесна є професія одна — це людям добрим криниці копати (В. Грінчак). 7. Природа нас самих не залиша, бо зерна ми в її зеленім гроні, які вона й по смерті воскреша у щедріснім своїм, у вічнім лоні (Г. Коваль). 8. А найстрашніші — трутні злісні. Вони картання гідні, звісно (Н. Тихий). 9. Живу всякчас у сподіванні дива, в роsinку глянув — усміхнувсь щасливо (Г. Коваль).

◆ Слова, у яких відбулося спрощення, вимовте відповідно до орфоепічних норм.

102. Від поданих у дужках іменників утворіть і запишіть прикметники.

(Контраст) душ; (протест) акція; (журналіст) розслідування; (президент) вибори; (парламент) слухання; (депутат) запит; (студент) мітинг; (пропагандист) захід; (колективіст) характер; (Голландія) тюльпани.

◆ Обґрунтуйте написання утворених прикметників.

103. Перепишіть, уставляючи на місці крапок, де це потрібно, літеру.

Страс..ний тиждень; водохрес..ні морози; ус..ний епос; доблес..ний воїн; улес..ливий ворог; почес..не звання; швидкіс..не шосе; облас..ний архів; виїз..на нарада; кількис..ний склад; вартис..ний захід; особистис..ний підхід; капос..на лисиця; аванпос..ний загін; балас..ний запас; контрас..ні кольори;

шіс..надцятий рік; сміливий правозахис..ник; кіс..лява фотомодель; пес..ливий погляд.

◆Визначте прикметники, утворені від іншомовних слів. Спробуйте дібрати до них рідномовні синоніми.

104. Перепишіть, ставлячи подані в дужках іменники у формі давального відмінка однини.

Подякувати (бандуристка); аплодувати (піаністка); порадіти (звістка); переказати (аспірантка); допомогти (туристка).

◆Утворені словосполучки вимовте з дотриманням орфоепічних норм.

105. Перепишіть, уставляючи, де потрібно, пропущені літери.

1. Праця корис..ніша за будь-які ліки. 2. Корис..ливість збагачує заздрістю. 3. Чес..на праця щастя приносить. 4. На грубе слово не зважай, на улес..ливе — не здавайся. 5. Не пнувся би бути найвищим, а вчився би бути корис..ним. 6. Хто піз..но встає, тому хліба не стає. 7. Нате й мою сироватку, щоб моя була мас..ниця. 8. Запас..ливий вартий багатого. 9. Без сокири по дрова піти — один хворос..няк принести. 10. З кіс..лявої рибки несмачна юшка. 11. Коли вуха відморозив, шапку надівати вже піз..но.

Народна творчість.

◆Позначте в словах орфограму «Спрощення в групах приголосних». Поясніть правопис цих слів.

106. ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ! Продовжіть текст за поданим початком. Використайте в ньому слова *заздрісність, злісність, улесливість, чесність.*

Не всі люди спроможні визнати чужі успіхи, порадіти за них! Це та рідкісна якість, що перевіряє людину на рівень духовності...

107. ПОПРАЦЬОЙТЕ В ГРУПАХ! Поясніть значення поданих фразеологізмів. Визначте слова з орфограмою «Спрощення в групах приголосних». Поясніть правопис цих слів.

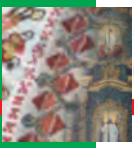
1. Народитися під щасливою зіркою. 2. Місце під сонцем. 3. Ходяча чеснота. 4. Ужалити в серце. 5. Триматися на чесному слові. 6. Слати язик під ноги. 7. Сім п'ятниць на тижні.

Використайте подані фразеологізми в тексті привітання вашого однокласника з днем народження. Виголосіть це привітання, дотримуючи орфоепічних норм. Яке привітання ви вважаєте найдоречнішим, а який подарунок — найціннішим? Обговоріть це у групі.

Написання та вимову яких слів при вивченні цього правила варто, на вашу думку, запам'ятати? Укладіть перелік таких слів.

108. Перепишіть. Позначте в словах орфограми. Поясніть правопис цих слів.

1. Ми навчилися навіть в роковану мить чесно долі дивитись у вічі. Нам неправда ненависна, як антисвіт, та півправда — ненависна вдвічі (*Б. Олійник*). 2. Не бійся стежку вибирать бідову, що встеле терням шлях твій до чеснот, та бійся рідний зрадити народ, батьків, кохану, друга й рідну мову! (*Д. Пилипчук*). 3. Ту ж викликають огиду улесливі, що й обережні, бо їх амплітуди зради збігаються до мікрона (це те, що свідомо сприймаєш і розумієш належно) (*О. Слоньовська*). 4. Замість живого, корисного діла глузлива доля підсунула переписування в канцелярії паперів (*М. Коцюбинський*). 5. Пробивається дух український крізь пісню — наш єдиний рятунок в добу лиховісну (*О. Довгий*). 6. От я порушив ваш канон з віків: зробив сонет з шістнадцяти рядків... (*І. Багрянний*). 7. Це ж треба: ти одягнувся, як на президентський прийом!? (*О. Слоньовська*).

◆ Виділені слова передайте фонетичною транскрипцією.

Уявіть, що у вашій школі проходить день самоврядування і вам запропонували провести урок на тему «Спрощення у групах приголосних» у 5 класі. Яким має бути урок, щоб п'ятикласники запам'ятали це правило? Укладіть до такого уроку 2–3 вправи.

• Уподібнення приголосних

109. Прочитайте. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією. Вимовте їх відповідно до норм орфоєпії. Які приголосні звуки уподібнюються? Яка причина уподібнення?

1. Я убиваю рабство у собі, щоб воїном лишитись в боротьбі (*О. Довгий*). 2. Мені до смерті отчий край здаватиметься раєм (*Д. Луценко*). 3. Як почувашесь добре, коли ти у себе вдома! (*О. Довгон'ят*). 4. Я вірив, що колядка порятує усіх страждених у моїм селі. Я вірив, що Господь на небі чує мої різдвяні просьби і жалі (*Д. Павличко*). 5. Чорногуз з гідністю задивав по вогкій прибережній смужці (*М. Стельмах*).

◆ Вимовте слова *колядка*, *смужка*, *кігті*, *книжці*, *сміється* відповідно до орфоєпічних норм. Звертайтеся з поданим нижче правилом.

У вимові один приголосний звук впливає на інший, уподібнюючи його собі, в результаті чого звук, який зазнає впливу, змінює своє звучання. Таке явище усного мовлення називають уподібненням.

Найпоширеніші випадки уподібнення такі:

- дзвінкий приголосний, упливаючи на попередній глухий, уподібнює його собі, чим викликає зміну глухого на парний йому дзвінкий: *молотьба* [молод'ба́];
- дзвінкі приголосні звуки перед глухими, як правило, не уподібнюються, тобто не втрачають дзвінкості (*нагідка, розвідка, казка*), лише звук [г] в деяких словах уподібнюється до наступного глухого, змінюючись у вимові на [х]: *нігті* [ні'іхті'і], *вогко* [в'охко], *двогтю* [д'охт'у] (**зверніть увагу**: в більшості слів звук [г] перед наступним глухим вимовляємо дзвінко: *бігти, мигтїти*);
- шиплячі приголосні перед свистячими у вимові змінюються на відповідні їм свистячі: *донецці* [д'оне"ц'і], *подружці* [п'одруж'ці], *граєшся* [граїе"с'а];
- приголосні [д], [т] перед свистячими змінюються на відповідні їм свистячі: *вчитьсья* [учі"ц'а], *людський* [л'удз'кий].

Уподібнення приголосних звуків характерне для усного мовлення, на письмі його результат не передавано.

110. Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Яким правилом потрібно скористатися, щоб з'ясувати написання поданих слів?

Відчути поле..кість; солда..ька доблесть; чуко..ський мороз; неле..ка моло..ьба; ві..цідити молоко; побачити в крини..ці; сказати мура..ці; підкреслити в табли..ці; заграти на гармо..ці; насипати сини..ці; допомогти Попелю..ці; ві..чищений посуд.

◆ Визначте в словах орфограму «Літери, що позначають приголосні, які уподібнюються». Поясніть правопис слів.

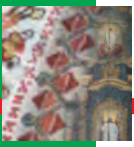
111. Перепишіть, подані в дужках слова ставлячи в потрібній формі. Визначте в словах орфограму «Літери, що позначають приголосні, які уподібнюються». Поясніть правопис цих слів.

1. Неспалимий дух природи в кожній (гілочка) живе (*П. Перебийніс*).
2. Лелека у (сорочка) з полотна — немов косар (*Є. Гуцало*).
3. І в (сутичка) вічний святого з ганебним світлішає розум зацькований мій (*Л. Костенко*).
4. Живе поезія у мові, у гніві, (усмішка), любові (*М. Рильський*).
5. Хто витре (Дюймовочка) сльози хустинкою голубою? (*Г. Скірська*).
6. Його і в (ложка) не спіймаєш.
7. У кожній (діжка) щось своє налито.
8. Жвавий, як рибка в (річка).
9. Нашій (кішечка) миші хвоста від'їли (*Народна творчість*).

Доберіть приклади для статті «Вікіпедії» «Уподібнення приголосних звуків в українській мові».

112. Перепишіть, подаючи виділені дієслова фонетичною транскрипцією.

ЗРАЗОК ▶ *З рук не [нароби́с' :а], з очей не [надіви́с' :а].*

1. І **снуеться** мови щедра нить (*А. Малишко*). 2. Червона калино, чого в лузі **гнешся**? (*І. Франко*). 3. Бджола — відома трудівниця, ніяк їй дома не **сидиться** (*А. Пашківський*). 4. Стара лисиця від собак **захиститься**. 5. Як **топишся**, то й за голку **схопишся** (*Народна творчість*).

◆ Вимовте виділені слова, дотримуючи норм орфоєпії. Поясніть написання цих слів.

113. Перепишіть, уставляючи, де потрібно літери. Прочитайте написане відповідно до орфоєпічних норм. Позначте в словах орфограми.

1. Пропливають зорі України над моїм ві..чиненим вікном (*В. Сосюра*). 2. Спасибі, пре..ки, за духовний спадок! (*Л. Костенко*). 3. Віт..р шибками грає і дзвонить, не влетить у кімнату ніяк (*В. Сосюра*). 4. Та боро..ьба ще буде йти віками з потворами труйними й павуками, допоки з павутиння зла й брехні не вийде лю..ство на шляхи сьйні! (*Д. Павличко*). 5. По кла..ці молодиця перейшла, похитуючи відрами дзвінками (*М. Рильський*). 6. В хаті тихо, як у пус..ці. А тим часом у трьох вікнах майнула жіноча голова в червоній хус..ці (*І. Нечуй-Левицький*). 7. Ти, звичайно, при зага..ці, чому рано так померкли навіть айстри в нас на гря..ці (*Л. Тендюк*). 8. На блю..ця літаючі в соняхів схожі обличчя (*Є. Гуцало*).

Підготуйте повідомлення для популярної радіопередачі «Спрощення та уподібнення як засоби милозвучності української мови».

Я знаю!

Я вмію!

Я можу!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

▶ У чому суть спрощення в групах приголосних звуків? Чи є спрощення засобом милозвучності мови? Поясніть.

▶ У яких групах приголосних відбувається спрощення? Наведіть приклади слів зі спрощенням.

▶ Накресліть таблицю «Спрощення в групах приголосних».

▶ У яких випадках спрощення приголосних передається на письмі? У яких — відбувається лише в усному мовленні? Наведіть приклади.

▶ Чим зумовлене уподібнення приголосних? За якими ознаками приголосні уподібнюються?

▶ Чи відбивається це явище усного мовлення на письмі? Наведіть приклади.

▶ Складіть тестові завдання, які б перевіряли знання правил про спрощення та уподібнення приголосних в українській мові.

ВІДГУК ПРО ТВІР МИСТЕЦТВА В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

114. Прочитайте текст. Укажіть ті його фрагменти, що є відгуками про твори мистецтва.

Він був плечистий, міцної кості, дещо сутулуватий, з буйною гривною цупкого кучерявого волосся. Мав вилицювате обличчя, монгольський розріз очей. Ходив неодмінно в українській вишиванці. Часто виймав із кишені блокнот і робив якісь замальовки.

Таким запам'ятали народного художника України, видатного графіка Василя Касіяна.

Ось відгук одного з сучасників про літографію Касіяна «Шевченко в Україні».

«Перед нами Шевченко під час його останньої подорожі на батьківщину 1859 року. Знявши бриль, підставивши обличчя вітрові, Тарас простує високим берегом Дніпра. На суровому обличчі відбилися і напружена думка, і глибоке душевне хвилювання. Внизу, під кручею, «реве ревучий», чайки в'ються над хвилями. Поривчастий вітер гне додолу прибережні верби. Важкі грозові хмари вкрили небо, проте в його бездонній глибині вже просвітліло...

Бентежний образ поета злився з образом збуреної природи. Отаким замисленим, упевненим і несхитним перед бурею увійшов Шевченко з цієї літографії в українське мистецтво. Без сумніву, цей образ полонив кожного українця».

Шевченкіана стала головною темою життя графіка Касіяна. Гравюри «Гайдамаки», «Тарас Шевченко», «Шевченко серед селян», а також цикли ілюстрацій до «Кобзаря» збагатили українське образотворче мистецтво. Митець ілюстрував твори Івана Франка, Лесі Українки, Василя Стефаника, Михайла Коцюбинського... Серед плакатів видатного майстра — «На бій, слов'яни!» (1942), цикл «Гнів Шевченка — зброя перемоги» (1942–1943), меморіальні плакати, присвячені Панасові Мирному, Олександрові Довженкові та багатьом іншим.

Василь КАСІЯН.
Шевченко в Україні

Меморіальна дошка
Василію Касіян у Києві

У Києві, на Володимирській, 14, де жив митець, встановлено пам'ятну дошку. Горельєфний бронзовий портрет дуже вдалий. Відбито і кучерявий німб навколо високого чола, і знамениту вишиванку, і працюючі руки, що ніколи не знали спочинку.

З календаря.

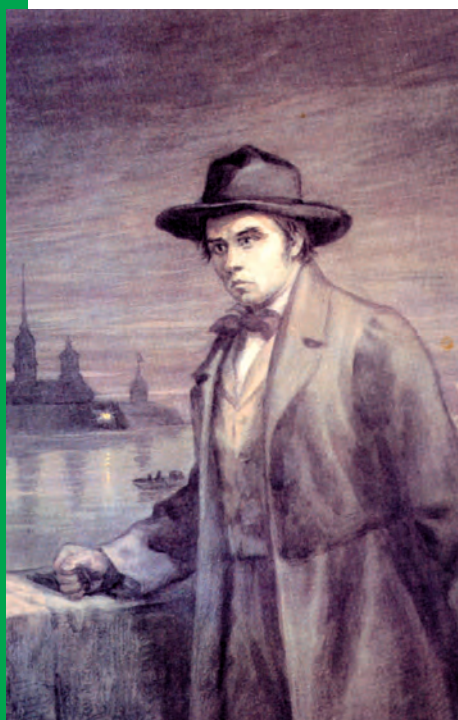
◆З'ясуйте за тлумачним словничком лексичне значення виділених слів.

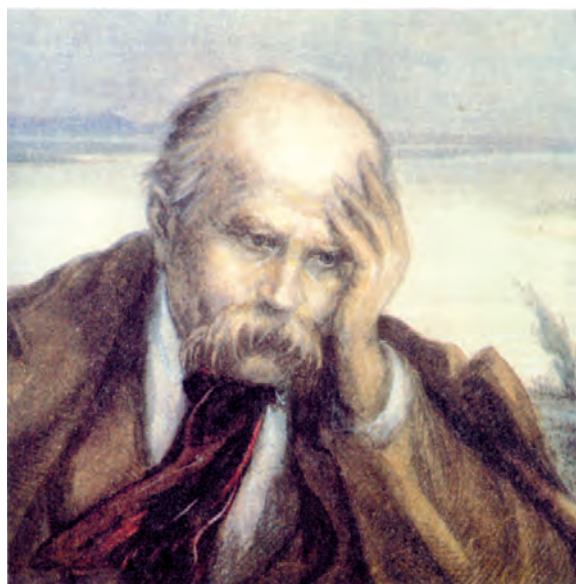
Поясніть, з якою метою складають відгуки, хто їх зазвичай складає і хто є їхніми адресатами. У чому полягає відмінність відгуку від складеної фахівцем рецензії?

Роздивіться репродукції портретів Т. Г. Шевченка, виконаних В. Касіаном. Висловіть своє враження від того з них, що сподобався вам найбільше. Чи можна вважати ваше висловлювання рецензією на цю художню роботу? Відгук на неї? Поясніть.

Василь КАСІАН.
«Якось-то йдучи уночі...»

Василь КАСІАН.
«І мертвим, і живим...»

Маємо розрізняти **рецензію** та **відгук**.

Рецензія — це кваліфікований аналіз твору мистецтва, оцінка професійної майстерності автора, висловлення аргументованих практичних зауважень, висвітлення допущених у ньому помилок та недоглядів, відзначення досягнень, точне визначення суспільно-політичної або літературно-художньої вартості твору.

Відгук — це оцінка мистецького твору, складена глядачем або слухачем безпосередньо після ознайомлення з ним.

Обмінюючись враженнями про мистецький твір, глядачі й слухачі зазвичай якнайстиліше передають його зміст (або складають опис) та дають творові обґрунтовану оцінку. До речі, така оцінка далеко не завжди є об'єктивною, оскільки передає особисте ставлення до твору.

Відгуки часто складають у невимушеному усному спілкуванні — під час глядацьких або читацьких конференцій, на презентаціях тощо. Якщо ж відгук оприлюднено у ЗМІ, йдеться про відповідний жанр публіцистики. Для такого відгуку характерні: оперативність, актуальність, лаконічність, відверта й підкреслена оцінність.

Мета відгуку — висловлення власної оцінки твору, особливостей його індивідуального сприйняття. Складання такого відгуку не потребує фахової підготовленості, володіння мистецтвознавчою термінологією і т. ін.

За своїм щирим і доброзичливим тоном відгук може нагадувати ліричний відкритий лист. Враження й думки здебільшого висловлюють від першої особи. Обов'язковими є тактовність, толерантність, ненав'язливість суджень.

Здебільшого відгук має такі композиційні частини:

- **зачин** (що спонукало ознайомитись із твором і дати йому оцінку);
- якнайстиліший **переказ змісту** мистецького твору (або його опис);
- невеликий **підсумок**, у якому висловлено його обґрунтовану оцінку й передано особисте до нього ставлення.

Важливе значення для надрукованого в ЗМІ відгуку має заголовок: він має бути цікавим, образним, інтригувати й запам'ятовуватися.

Головним у відгуку є виразно та емоційно висловлена особиста думка про мистецький твір. Оцінка має бути обґрунтованою, але цілком суб'єктивною, дискусійною. Тон відгуку буває запальним, задиркуватим. Проте автор

відгуку має бути тактовним до митця. Тому в тексті відгуку бажано використовувати вставні одиниці *на мою думку, як на мене, як мені здалося* тощо, це позбавить текст відтінку безапеляційності.

115. Прочитайте надрукований у журналі відгук. У його тексті визначте зачин, опис та підсумок-оцінку.

Таким Шевченка ми не бачили

Андрій АНТОНЮК.
Т. Г. Шевченко (в казематі)

Не знаю, як вам, а мені не доводилось бачити в творах мистецтва такого Шевченка, як на картині «В казематі» Андрія Антонюка. Смішний, навіть чудний дідусь — і водночас близький, людяний, не відсторонений. Шевченко на цій картині — стражденна людина, яка поневіряється і муки свої виливає на папері.

М'яке світло вихоплює пронизливий погляд Шевченкових очей. У них я відчуваю розпачливу беззахисність і душевний біль. За глибиною психологізму це один з найсильніших портретів Кобзаря, який мені довелося бачити.

Картину написано темними, навіть тьмяними фарбами. Враження таке, ніби із зображеного на полотні простору викачано повітря. Це посилює відчуття тяжкої здавленості, несвободи, приниженості й гіркоти.

Гілка калини, кобза на задньому плані — чи то видіння, чи то реальність... Ці традиційні алегорії наближають твір до народної картини.

За Н. Васильченко.

 Наскільки чітко уявлення про мистецький твір залишає цей відгук у читача? Чи аргументовано є висловлена автором відгуку оцінка творові живопису? Схарактеризуйте тон і стилістичні особливості відгуку.

116. Прочитайте. Чи є поданий текст відгуком про твір мистецтва? Кому адресовано висловлювання? Яка його мета?

Щойно вийшов із друку сучасний (наскрізь український!) дитячий детектив «Суперагент 000. Нові пригоди» письменниці Лесі Вороніної. Герой цієї книжки — Гриць Мамай (чи, бува, не нащадок легендарного козака Мамає?). Навіть зовні він сповна відповідає ідеалу сучасних хлопчаків: одягнутий у незмінну шкіряну куртку,

джинси й білосніжної чистоти кросівки фірми «Reebok». Він має чорний пасок майстра карате, а крім того, володіє секретами у-шу, дзюдо, кун-фу, кікбоксингу, а щонайголовніше, розшифрував таємні прийоми давньоукраїнської боротьби, замасковані в народному танці гопака.

Щоправда, у змалюванні атлетизму суперагента раз по раз прозирає іронічна посмішка автора. Ось Гриць Мамай сидить на снігу в позі лотоса, такий розпашілий від внутрішньої енергії, що його дружина красуня Зореслава сушить на його оголеному торсі випрані дитячі пелюшки... Ця весела й дотепна пародія на численні бойовики з їхніми супергероями навчає дітей ось так — іронічно, з посмішкою — оцінювати нісенітниці, що пропонуються з телеекранів...

Постійним супротивником Гриця Мамає є бабуся-ніндзя, котра досконало володіє нунчаками, може набувати будь-якої подоби, зокрема й вигляду Грицевої дружини Зореслави. Вона замислює все нові й нові страхітливі злочини, але суперагент щоразу долає її підступи. Переможений бабусі тільки й лишається, що сичати від безсилої люті й «вигукувати погані слова неукраїнською мовою».

Сюжет повісті розвивається стрімко й динамічно. При всій карколомності подій у повісті немає вбивств. Навіть бандитів у покарання то зачиняють у сміттєзбірнику, то з метою перевиховання перетворюють на нерухомі статуї. Тут чимало дотепів, комічних ситуацій. Книжка весела, добра, світла, читається на єдиному подиху. Вона скромно, але ошатно й інтелегентно проілюстрована (художник Олег Петренко-Заневський), видана з належною культурою, що тепер, на жаль, трапляється не часто. Отож в українській літературі для дітей побільшало на гарну, цікаву, розумну книжку.

Зірка Мензатюк

Чи ознайомлюєтеся ви з відгуками та рецензіями, вибираючи книжки для читання, купуючи квитки до театру, на концерт? Чи може вплинути відгук про твір мистецтва на ваше враження від художнього твору, театральної вистави, кінопрем'єри? Яким має бути такий відгук?

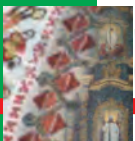
Чим відрізняється відгук про твір художньої літератури від анотації? Поясніть.

117. ПОПРАЦЬОЙТЕ В ГРУПАХ! Складіть відгук про нещодавно переглянутий спектакль.

Орієнтовний план відгуку про спектакль

1. Коли, за яких обставин, у якому театрі було переглянуто спектакль? Хто автор п'єси та режисер?
2. Враження від:
 - а) акторського складу та акторської гри;
 - б) музичного та художнього оформлення.

3. Наскільки актуальними й цікавими є порушені у виставі проблеми.

4. Що сподобалось, уразило, запам'яталося.

118. Напишіть відгук про нещодавно прочитану книжку так, щоб епіграфом до його тексту можна було взяти слова: «Бачу я душу мою крізь прочитану книгу». Скористайтеся пам'яткою, поданою в «Довідковому бюро».

Підготуйте відгук про нову комп'ютерну гру для журналу «Мій комп'ютер ігровий».

119. Прочитайте відгук учениці про художню виставку. Чи склалось у вас після ознайомлення з ним чітке враження про цю мистецьку подію? Чи захотілося її відвідати? Чому?

На виставці творів лауреата Національної премії України імені Т. Г. Шевченка, заслуженого художника України, президента Академії мистецтв України Андрія Чебикіна мою увагу привернули передовсім **офорти**. Деякі були об'єднані в цикли. Найбільше мене вразив **триптих** «Перехожі». На трьох його частинах було зображено зрубані дерева, мертвих птахів, зрізані червиві гриби, а побіч — перехожі, однакові на всіх трьох частинах: усі в окулярах, дехто з

Андрій ЧЕБИКІН.
Перехожі (фрагмент)

навушниками. Адже вони не бачать і не чують того, що відбувається поряд і навколо. Не бачать, як гине природа, їм немає до цього діла. Ні, вони не жорстокі, просто звикли так жити. Саме від цього триптиху я одержала найсильніші враження. Так мені здалося спочатку.

Але це виявилось не так. Далі яскравість моїх вражень доповнили дивовижні акварелі. Чудові пейзажі були настільки «живі», що ніби запрошували перенестись у карпатське Жаб'є або в кримську Балаклаву. Кут виставкової зали перетворився на справжню веселку, тут шаленіли кольори: червоний, помаранчевий, жовтогарячий, яскраво-жовтий, зелений, смарагдовий, блакитний, синій, фіолетовий, бузковий... Від картин дихало легкістю, сонцем. Хотілося дивитися ще і ще... Це було приголомшливо!

Дочекавшись черги, я прикипіла поглядом до книги відгуків. Хотілося дізнатися, якої думки про виставку інші відвідувачі. Чи збігаються мої враження з їхніми?

Записи дорослих були схожі один на одного — усі висловлювали захоплення. Побачила відгуки французькою, англійською, німецькою, данською. Цих мов не знаю, але слова *nice* та *belle* дали зрозуміти, що людям сподобалось. Найцікавішими мені здалися дитячі записи з малюнками... Записала я й свої враження, майже те, що ви прочитали.

Виставка триватиме ще тиждень, тож і ви встигнете відкрити для себе художника Андрія Чебикіна.

Аліна Мосендз.

◆ Лексичне значення виділених слів з'ясуйте за тлумачним словником.

Відвідайте виставку живописних чи графічних творів або фотовиставку. Під час перегляду свої думки і враження занотуйте у блокноті. Обміркувавши побачене, напишіть відгук про виставку. Прочитайте його в класі та обговоріть з однокласниками.

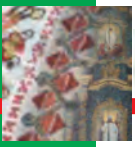
До вашого мовного портфоліо

Напишіть відгук про одну з популярних молодіжних передач українського телебачення (лист на прохання редакції).

Складіть відгук про виставку (художніх робіт, фотографій, плакатів), що експонувалась у вашій (сусідній) школі, для оприлюднення на молодіжному веб-сайті.

Напишіть відгук про кінофільм, котрий найбільше сподобався (або не сподобався) вам останнім часом, для оприлюднення в молодіжній газеті.

Усне мовлення: тренінг спілкування

Оберіть серед своїх однокласників 3-5 експертів.

▶ Їхнє завдання — уважно прослухати складені й розіграні учнями діалоги та проаналізувати їх за вже відомим вам планом.

▶ **Складіть та розіграйте в парах діалоги між:**

- підругами-десятикласницями, одна з яких побувала на концерті свого улюбленого вітчизняного гурту (оцінка виступу, порада долучитися до мистецтва улюбленців української молоді);

- двома десятикласниками, які щойно відвідали концерт співака-гастролера (обмін враженнями, оцінка сприйнятого);

- десятикласником та його батьками про прем'єру, що відбулась у Національній опері імені Тараса Шевченка (обмін враженнями: батьки відвідали виставу вдвох, школяр — зі своїми друзями).

• **Чергування голосних і приголосних звуків**

120. Прочитайте. До кожного виділеного слова доберіть його форму або спільнокореневе слово із чергуванням голосного або приголосного звука. Вимовте звуки, що чергуються.

1. Живе од кореня калина так само, як народ од слова «рід» (М. Малахута). 2. Нема старому вороття ані у Києві, ні в Львові (М. Рильський). 3. Висить густа луна, як у порожнім глеці, і вже нема куди вертатися лелеці (Ю. Ковалів). 4. Ні, туман до ніг не простигався, лиховісний вітер не корився (М. Рильський). 5. Народжується все і помира... І все ж безсмертні і життя, й природа (Д. Луценко).

◆Що вам відомо про таке явище, як чергування звуків?

За творення або змінювання слів певний звук (і голосний, і приголосний) може замінюватися на інший, тобто відбувається **чергування звуків**. Явище чергування звуків в українському літературному мовленні є **нормативним**.

Деякі чергування відносять до так званих історичних — знайти їм пояснення можна, лише звернувшись до історії мови (*шести — шостий; женити — жонатий*). Інші чергування пояснюють змінами в сучасній мові.

Найпоширеніші випадки чергування голосних такі:

- **голосні звуки [o], [e] у відкритих складах чергуються з [i] в закритих складах:** *слово — слів; гора — гір; особа — осіб; Києва [кййе"ва] — Київ [кййів];*

• випадний звук [є] чергується з [и] перед [л], [р] і наголошеним суфіксом -а (-я): беру — брати — вибира́ти; вистелю — вислати — вистилáти.

Чергуються і приголосні звуки:

• [г] — [з] — [ж]: дорога — дорозі — доріжка;

• [к] — [ц] — [ч]: ріка — ріці — річенька;

• [х] — [с] — [ш]: вухо — у вусі — вушко.

• У дієсловах першої дієвідміни відбувається чергування приголосних [г] — [ж], [к] — [ч], [х] — [ш], [з] — [ж], [с] — [ш], [т] — [ч], [ст] — [шч] (позначаються літерою щ), [ск] — [шч] (позначаються літерою щ), якщо чергування є в першій особі однини теперішнього часу: *могти* — *можеш*, бо *можу*; *пекти* — *печеш*, бо *печу*; *колихати* — *колише*, бо *колишу*; *в'язати* — *в'язи*, бо *в'язу*; *писати* — *пише*, бо *пишу*; *хотіти* — *хочемо*, бо *хочу*; *свистати* — *свищеш*, бо *свищу*; *полоскати* — *положи*, бо *положу*.

• У дієсловах другої дієвідміни в першій особі однини приголосні [д], [т], [з], [с] змінюються на [дж], [ч], [ж], [ш], а [зд], [ст] — на [ждж], [шч] (позначаються буквою щ): *водити* — *воджу*; *крутити* — *кручу*; *возити* — *вожу*; *носити* — *ношу*; *їздити* — *їжджу*; *мстити* — *мощу*.

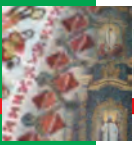
• За творення багатьох форм дієслів другої дієвідміни група приголосних [зк] змінюється на [жч]: *брязк* — *брязчати*, *брязчу*, *брязчиш*, групи приголосних [ск], [ст] змінюються на [шч] (на письмі — буква щ): *вереск* — *верещати*, *верещу*, *верещиш*; *простити* — *прощу* (**але**: *простиш*, *простить*).

• Групи приголосних [ск], [шк] за творення прикметників та іменників із суфіксом -ан- (-ян-) змінюються на [шч] (на письмі — літера щ): *віск* — *вощаний* — *вощанка*; *дошка* — *дощаний*; *піски* — *піщаний*.

• Приголосні основи [к], [ц] перед суфіксом -н- змінюються на [ч]: *вік* — *вічний*; *молоко* — *молочний*; *пшениця* — *пшеничний*; *сонце* — *сонячний*; *яйце* — *яєчня*.

Зверніть увагу на винятки: *рушник*, *рушниця*, *соняшник*, *мірошник*, *дворушник*, *сердешний* (у значенні *бідолашний*, *нещасний*), а також слова, утворені від прислівників: *торік* — *торішний*, *завтра* — *завтрашній* (**але**: *довіку* — *довічний*).

121. Слова змініть так, щоб відбулося чергування голосних звуків, та запишіть парами. Обґрунтуйте звукові зміни.

ЗРАЗОК *Канів — Канева; Кривий Ріг — Кривого Рога.*

Київ, Львів, Чернігів, Харків, Миколаїв, Тернопіль, Ржищів, Обухів, Бориспіль, Ірпінь, Бердичів, Здолбунів.

◆ Визначте в словах орфограму «Велика літера». Поясніть правопис слів. За потреби зверніться до таблиці «Уживання великої літери», поданої в «Довідковому бюро».

122. Прочитайте, прокоментуйте чергування голосних звуків.

Завмерти — завмирати; дерти — здирати; спертися — спиратися; перу — обпірати.

 Витлумачте значення фразеологізмів *завмирати (завмерти) серцем; вмирати (вмерти) зо сміху; вносити (внести) у вуха; туман застелив (застилає) очі*. Прокоментуйте чергування голосних звуків у словах.

123. Перепишіть, вибираючи з дужок потрібну літеру. Позначте в словах орфограму «Літери е—и в коренях дієслів».

1. Мудрець мусить і з гною виб(е,и)рати золото (*Г. Сковорода*).
2. Рідна пісня за серце б(е, и)ре (*В. Сосюра*). 3. Час, терпіння й сумління при(б, е)рають з дороги каміння. 4. Як зб(е, и)руться тучки в кучку — буде громовиця (*Народна творчість*).
5. Народжується все і пом(е, и)ра... І все ж безсмертні і життя, й природа (*Д. Луценко*). 6. Страшніше смерті, як нема де вм(е, и)рти (*Б. Олійник*). 7. Чи тільки в казці лебідь ум(е, и)рає не з криком навісним, а з любим співом? (*Леся Українка*).

◆ Поясніть чергування звуків.

 Розкрийте значення фразеологізму *лебедина пісня*. Обґрунтуйте чергування звуків у словах *лебідь — лебеда, лебединий*.

124. Перепишіть. Після виділених слів запишіть у дужках слова з чергуванням приголосних.

ЗРАЗОК *Як на молоці (молоко) обпікся, на воду дмухатимеш (Народна творчість).*

1. Надія в Бозі, коли хліб на возі. 2. Скосив сіно в лузі — буде віл у плузі. 3. У корови молоко на язиці. 4. На рівній дорозі і кінь розумний. 5. Де ріки текли, там і будуть. 6. На печі лежати — горошини не мати. 7. Аби мед, а мухи налізуть. 8. Лізе як оса в очі. 9. Були б пиріжки, будуть і дружки. 10. Боржник весело бере, та сумно віддає. 11. У кожної пташки свої замашки. 12. Буде втіха як з дірявого міха. 13. Холодний як крига. 14. Катюзі завжди буде по заслuzі.

Народна творчість.

◆ Поясніть чергування приголосних звуків у поданих і дібраних словах.

125. Подані в дужках іменники поставте у формі кличного відмінка. Обґрунтуйте чергування приголосних, що відбулося за такого творення.

1. Будьмо, (друг), чесними (В. Крикуненко). 2. Жду тебе, (парубок), в батьківській хаті, у твоєму ріднім краю (В. Симоненко). 3. Ой, не шуми, (луг), зелений (байрак)! (Народна творчість). 4. Дивися, (князь)! Бачиш ти, як близько за пагорбом блищить монгольський спис? (М. Бажан). 5. Смійся, лютий (враг), та не дуже... (Т. Шевченко). 6. Не ходи, (козак), понад берегами, не суши серденька чорними бровами (Народна творчість). 7. Ох, коли б скоріше, (хлопець), мрії ті твої справдилися (Леся Українка). 8. А ти ж куди мандруєш, ласкавий (чоловік)? (А. Малишко). 9. (Мисливець) юний, вже пора на лови (Є. Гуцало). 10. Жорстокий (стрілець)! Будь проклятий твій недобрий зір, що цілить і вбиває! (Р. Бернс). 11. Я знаю, ти створений так і не можеш інакше, проте бережись мого пострілу, чуєш, (хижак)! (Н. Диб'як). 12. Підведись, (юнак), серце дай гаряче (А. Малишко).

◆ Поясніть уживання в реченнях розділових знаків.

126. Перепишіть, ставлячи в потрібній формі подані в дужках слова. Які фонетичні зміни відбулися за формотворення? Поясніть їх.

1. Вечір. Дощ осінній. Ми йдемо по Львову, (ткати) по (дорога) килимок-розмову (Д. Павличко). 2. Я не витаю поміж хмар, тому я в (лірика) — сухар (А. Бортняк). 3. Люблю (загроза), (небезпека) у вічі глянути (М. Доленго). 4. На фініші чи злетній (смуга) хай будуть завжди справжні друзі (Л. Процик). 5. У потайній кишені піджака червінці зледеніли, мов у (льох) (Б. Олійник). 6. Сріблястий подорожник із долоньок дає (комаха) чистої води (С. Короненко).

◆ Зробіть фонетичний розбір виділених слів за схемою, поданою в «Довідковому бюро».

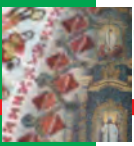
127. Перепишіть, подаючи після виділених слів у дужках дібрані вами форми дієслів із чергуванням приголосних.

1. Колише рідна пісня нашу долю (П. Перебийніс). 2. Як все біжить, як міниться, тече! (Б. Олександрів). 3. Ллється море, плеще в берег, б'ється в сірі скелі (Олександр Олесь). 4. З туманів осінь тче рясну кулісу (В. Сторожук). 5. Важкими росами трава намокла плаче (І. Качуровський). 6. А вітер не співає вже, а свище (М. Гриценко). 7. Поруч у росах купається птах, поруч у росах полощеться сарна (М. Петренко). 8. Всіх вас зараз пригощу. Вам, медведику, борщу? (Олександр Олесь).

◆ Поясніть чергування приголосних звуків у дієсловах.

128. Прочитайте. Поясніть фонетичні явища, що відбулись у виділених словах.

1. Я погладжу траву, наче теплого доброго звіра, задивлюся в ріку, зачаруюсь різьбою листка... (О. Слоньовська). 2. На розбуджену землю впадуть первоцвіти, вмие сонце усміхнене Божа роса (О. Кононенко). 3. Ходжу я, броджу по вишневому саду. Ніхто не приходить мені на

пораду (*В. Осадчий*). 4. Вигрібаю із себе попіл вагань, очищаю від сумнівів душу (*О. Довгон'ят*). 5. Із піщин зростають гори, із краплин — могутнє море, а з дерев — зелений сад (*Н. Забіла*).

◆ Зробіть фонетичний розбір виділених слів.

129. Перепишіть, після виділених слів подаючи в дужках слова з твірною основою.

1. Перейшовши довгим дощаним мостом через Дніпро, подорожні обернулись назад і поклали три земних поклони святому місту (*П. Куліш*). 2. По теплому дощі вгрузають босі ноги в м'яку, живу теплінь піщаної дороги (*М. Рильський*). 3. Тут валка старих, зморщених, як гриби, відьом водила журавля, пританцьовуючи сухими своїми ногами так, що дзвін од кісток розсипався довкруж (*О. Сомів*).

Яким способом утворено виділені слова? Зробіть словотворчий розбір цих слів за планом, поданим у «Довідковому бюро».

130. Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Позначте в словах орфограму «Сполуки літер -чн- у прикметниках з суфіксом -н-». Слова, які є винятками з правила, підкресліть.

1. З..мля на теплій соня..ній орбіті пл..ве у вічність (*Н. Диб'як*). 2. Лиш правда є ві..на, а то все трава (*П. Тичина*). 3. Ой ви, слова, страшна, двусі..на зброе, сп..ніться, дайте спокій на хв..линку (*Леся Українка*). 4. Соня..ник злоголобий лице за сонцем пов..рта (*В. Сосюра*). 5. З..рно пшени..не диха, мов д..тина, в важкій ріллі, під шубами снігів (*А. Малишко*). 6. І вишні по садках стояли з ру..никами, ч..кали на сватів, які давно не йшли (*Є. Гуцало*). 7. Колише на пшени..нім узбережжі мене ст..жина пам'яті жива (*П. Перебийніс*). 8. Кожний ніжний рух серде..ний в пісню срібну переллю (*Олександр Олесь*). 9. Довго того розказувати, як наша серде..на Оксана проб..ралась чер..з усі міста до свого с..ла (*Г. Квітка-Основ'яненко*). 10. Кож..н про свою біду, а міро..ник — про воду (*Народна творчість*). 11. Не пали гніздо торі..не: в ньому ще т..пло зосталось (*К. Басистий*).

◆ Пригадайте й запишіть усі винятки з правила, розберіть їх за будовою.

Складіть і запишіть висловлювання (обсяг — 7–10 речень), за епіграф до якого можна було б узяти слова Л. Костенко «Кайдани, шаленіючи, бряжчали, щоб заглушити пісню Кобзаря». Використайте словоформи ходжу, воджу, ношу, їджу, прощу, блищати, бряжчати, морщити, піщаний, вогий, сонячний. Поясніть фонетичні явища, які в них відбулися.

Я знаю!

Я вмію!

Я можу!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

▶ Чим зумовлене явище чергування звуків? У яких значущих частинах слова воно відбувається? Наведіть приклади.

▶ Яка умова чергування звуків [o], [e] з [i]? Наведіть приклади.

▶ Назвіть найпоширеніші випадки чергування голосних та приголосних. Укладіть і запишіть у зошити таблицю «Найпоширеніші випадки чергування голосних і приголосних звуків».

▶ Складіть тестові завдання, які б перевіряли знання правил чергування голосних і приголосних в українській мові.

▶ Який звук — [и] чи [і] — закономірно вживається в коренях українських слів після *г, к, х* та *ж, ч, ш, щ*? Сформулюйте орфографічне правило та наведіть приклади.

▶ Укладіть таблицю написання слів із ненаголошеними голосними *е, и, о*. Пригадайте правила вимови і написання ненаголошених голосних, доберіть приклади.

З'ясне мовлення

Читання • Письмо

ПИСЬМОВИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ ІЗ ТВОРЧИМ ЗАВДАННЯМ

131. Прочитайте. З'ясуйте стиль тексту, свою думку доведіть. Визначте тему й головну думку тексту.

Про сучасних побратимів Понтія Пілата

Відомо, що осмислення подій української та світової історії відбуваються у межах застарілих поглядів. На жаль, у процесі аналізу історичних перемін не враховується одна цікава ідея. З нею знайома кожна досвідчена людина. Молодь, яка лише почала жити, відчуває цю ідею інтуїтивно. З відомих причин у головах людей на цю ідею існує традиційне табу.

Йдеться про те, що всі люди об'єктивно різняться між собою здібностями та соціальними якостями. Існує чотири рівні розвитку людських здібностей.

До першого належать індивіди, чиї потреби майже не виходять за межі власного тіла. Вони завжди будуть залежними від потреб організму та зовнішніх обставин, будуть приховано від цього страждати, проте ніколи ніхто з них не погодиться, що причина їхнього беззмістовного життя міститься в них самих.

Микола ГЕ.
Що є істина? Христос і Пілат

позицією: залежна від потреб власного тіла істота, хитрий пристосуванець чи особистість?», може і повинна дати на нього чесну відповідь.

За умови відсутності в суспільстві індивідів четвертого і третього рівнів розвитку здібностей їхнє законне місце у владних структурах суспільства швиденько займають діячі другого рівня — пристосуванці.

Уособленням таких пристосуванців є біблійний персонаж Понтій Пілат. На світовій історичній арені цей римський намісник, хоч як це не дивно, не найстрашніший. Сучасні пілати можуть бути страшніші, огидніші й небезпечніші, тому що масштаби їхньої влади значно більші.

Пілат — уособлення людини влади, яка своє людське призначення розміняла на користь і зручність. Маючи все, Пілат не мав нічого.

Якщо Пілат — уособлення людини посереднього рівня здібностей, то Ісус Христос — взірець людини особистісного рівня розвитку здібностей. Він був із тих людей, які беруть на себе відповідальність розв'язувати проблеми часу, коли бачать, що еліта суспільства вирішити їх не спроможна. Ісус зрозумів, що й проблеми матеріального життєзабезпечення можна розв'язати тільки тоді, коли будуть урегульовані моральні стосунки між людьми. Він стояв

До другого рівня належать індивіди, яких до активності спонукає мотив вигоди: економічної, політичної, моральної і навіть духовної. Індивідів цього рівня здібностей досліджували письменники, психологи, філософи. Таких людей називали бісами, хамами, антихристами, холоуями, одне слово — пристосуванцями до наявних соціально-політичних умов. Головні ознаки людей цього типу — керування вигодою й посилений потяг до влади.

До третього рівня слід віднести індивідів, які спонукаються аж ніяк не вигодою, а інтересом. Це особистості в повному розумінні цього слова.

До четвертого рівня належать індивіди, які керуються ідеалом добра і краси.

Кожна доросла людина зі сформованим характером, поставивши сама собі запитання «Хто я є за своєю життєвою

на тому, що проблеми суспільства не розв'язують шляхом насильства. Тому передусім Божий Син приділяв моральності кожної людини.

Христос узяв на себе відповідальність, коли, за словами Григорія Сковороди, світ не просто спав, а хрокав, а того, хто не хотів спати, намагався упіймати на свої приманки, опутивши до рівня потреб тіла. Відомо, що світ завжди ловить душі в тенета пристосуванства.

Чи могли можновладці простити Христу його особистісну позицію? Звичайно, не могли. Хто замахується на місце й роль у суспільстві людини посереднього рівня здібностей, той має бути готовий до Голгофи. Особистість для пристосування є справжньою загрозою, а тому підлягає знищенню. Для підтвердження цієї думки світова історія дає достатньо прикладів.

Наша українська історія теж багата драматичними прикладами боротьби українських понтіїв пілатів із тими, хто насмілювався мислити й діяти по-громадянськи відповідально: Григорієм Сковородою, Тарасом Шевченком, Іваном Франком, Василем Стусом... Життя українців псує панування людей посереднього рівня. Народові потрібні лідери особистісного рівня розвитку.

Як ставитися до сучасних українських побратимів Понтія Пілата? Їх не слід зневажати і ненавидіти. Понтії пілати всіх часів і народів потребують співчуття, як люди, що не знайшли сенсу буття, хоч мали до того всі можливості. Більше, ніж зброї, вони бояться сміху й пісень. Проти зброї можна використати сильнішу зброю. А що використаєш проти пісні й сміху?

За В. Сабადухою.

- ◆ Поясніть значення та написання словосполучення *сучасні понтії пілати*.
- ◆ Складіть план тексту (складний), запишіть його. За планом напишіть докладний переказ.

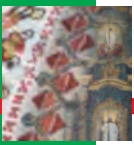
Завершіть переказ міркуваннями щодо того, яким чином можна розрізнити понтіїв пілатів у своєму оточенні та як захиститися від їхнього впливу на життя українського суспільства.

Роздивіться репродукцію картини відомого художника-передвижника М. Ге. Що на ній вас здивувало? Вразило? Один із критиків писав про неї, що в пасивній приреченості Христа відображена ідея «непоборювання зла насильством», надія на зміну людства через любов. Чи згодні ви з таким трактуванням цього мистецького твору? Складіть відгук про картину.

Прокоментуйте вислів «Світ завжди ловить душі в тенета пристосуванства». З якими словами Григорія Сковороди переграються ці слова? Наскільки актуальні вони сьогодні? Поясніть свою думку.

До вашого мовного портфоліо

Складіть і систематизуйте питання анкети для своїх однокласників «Біблія у вашому житті».

Напишіть твір-роздум у публіцистичному стилі на тему «Біблійна мудрість: учора, сьогодні й завжди».

• Складні випадки написання слів іншомовного походження

132. Прочитайте слова, обґрунтуйте написання в них літер *и—і*. Звертайтеся з поданим далі правилом.

Дискета, візаж, принтер, пріоритет, пінчер, ширма, чипси, цитрина, радикаліт, адреналін, целюліт, пресинг, артикль, меджліс, архів, пеніцилін, Дізель (прізвище), дизель (мотор), синтаксис, речитатив, університет, циліндр, браунінг, патріарх, спеціаліст, тріумф, факсиміле, абітурієнт, Єрусалим, Ватикан, Мадрид, Велика Британія, Скандинавія, Алжир, Чикаго, Єнісей, Сирія, Сицилія, Сардинія, Сідней, Капрі, Чилі, Тбілісі, Сочі, Дарвін, Есхіл, Ціцерон, Вашингтон, Бразилія, Корсика, Гельсінкі, Нагасакі.

У словах іншомовного походження літеру *и* пишуть у:

- загальних назвах після *д, т, з, с, ц, ж* (*дж*), *ч, ш, р* перед наступним приголосним (**правило «дев'ятки»**): *директор, інститут, зигзаг, система, цистерна, режим, джинси, речитатив, шифр, фабрика*;

- географічних назвах з кінцевими *-ида, -ика*: *Антарктида, Флорида, Африка, Балтика*;

- географічних назвах після *дж, ж, ч, ш, щ, ц* перед приголосним: *Алжир, Вашингтон, Сан-Франциско, Чикаго, Чилі, Йоркшир, Лейпциг*;

- географічних назвах зі звукосполученням *-ри-* перед приголосним: *Мадрид, Рига, Крит, Рим, Цюрих* (**але:** *Австрія, Ріо-де-Жанейро*);

- географічних назвах після *д, т*: *Аргентина, Палестина, Ватикан, Братислава, Сардинія, Скандинавія, Тибет та в інших випадках згідно з традиційною вимовою* (*Бразилія, Єгипет, Сирія, Сицилія*), а також у всіх похідних від них словах (*аргентинець, тибетець*).

Літеру і в іншомовних словах пишуть:

- у загальних назвах після літер, що не входять до «дев'ятки»: *бізнес, графік, гімн, кілограм, хірург;*
- на початку слів: *інститут, інженер, ідея, інструкція, Індія, Іспанія, Ізабелла;*
- у сполуках *іа, ію, іу, іє, ія, ій*: *фіалка, матіола, радіус, пієтет, артерія, радій;*
- у кінці невідмінюваних слів — загальних назв: *таксі, журі, колібрі;*
- після приголосних у власних назвах: *Капрі, Замбезі, Міссісіпі, Нагасакі, Ніл, Сідней, Сочі, Грімм, Дідро, Россіні та в похідних від них словах (сіднейський, сочінський).*

133. Уставивши пропущені літери, слова з літерами *и* та *і* запишіть у дві колонки.

Г..гант, т..тан, д..зайнер, ком..кс, ..кебана, санскр..т, колор..т, зен..т, компл..мент, саям.., кор..фей, под..ум, автор..тет, сент..мент, апенд..кс, коп..райт, в..за, еф..р, кл..п, ант..теза, п..нцет, серпант..н, ел..пс, антрац..т, б..фштекс, с..мптом, магн..т, сп..кер, експерт..за, клас..ка.

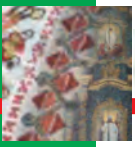
◆ Позначте в словах орфограму «Літери *и*—*і* в словах іншомовного походження». Поясніть правопис цих слів.

134. Перепишіть, уставляючи на місці крапок пропущені літери.

1. Вітаю вас, мої братове, розсіяні, як пух тополі, по кам'яних безоднях вулиць Нью-Йорка, Кл..вленда, Детройта, Ч..каго, В..ндзора, Торонто (*Д. Павличко*). 2. Спішить криклива галич на манівці Європи пізнати ностальг..ю і ем..грантський рай. М..грац..я народів. Мандрують автостопом пророк, ділок, художник, ф..лософ і шахрай. Летять гел..коптери на пошуки Сезаму, прошкують неоф..ти в небесній площині. У оф..си та банки йдуть спонсори з дарами, бредуть волхви з дарами у джунглі кам'яні (*І. Лобовик*). 3. Це слово долинало до Яблунівки з Ваш..нгтона й Ч..каго, з Ток..о й Нагасак.., з Гонолулу й С..нгапура, з Дел.. й Карач.. . С..дней і К..нгстоун, Р..о-де-Жанейро і Гавана, Лондон і Пар..ж, Мадр..д, Аф..ни, Р..м, Соф..я, Прага, Варшава, Будапешт — усі в колисочках уст вигойдували це слово (*Є. Гуцало*). 4. Вигнанець Данте і д..с..дент да Вінчі творили славу, цінності довічні. А хіба менше важать в цьому світі Оранта Київська, Софіївські граф..т..? (*В. Сичевський*).

◆ Позначте в словах орфограму «Літери *и*—*і* в словах іншомовного походження». Поясніть правопис цих слів.

◆ Поясніть уживання в реченнях розділових знаків.

135. Перепишіть, вибираючи з дужок потрібну літеру.

1. Моря бр(и, і)льянтів — це мова моя, це — мова моєї України (В. Сосюра). 2. Докопатися хочу я: в чому щастя і воля? Пес(и, і) м(и, і)зм — це емоц(и, і)я. Опт(и, і)м(и, і)зм — це є воля! (В. Іващенко). 3. А доля — екзот(и, і)чна, мов кол(и, і)брі — не в канонічних строфах і верл(и, і)брі (Д. Кремінь). 4. І доки рідний край Єг(и, і)птом буде? Коли загине новий Вав(и, і)лон? (Леся Українка). 5. І за дужки ц..ферблату буття зачепився вже часу паром... І вже стало клас..чним для нас надбання — європейський с..ндром (М. Дьомін). 6. Відбувається неминуча і невідворотна макдональд..зац..я світу (О. Сенчик).

Що означає фразеологізм *новий Вавилон*? Уведіть його до самостійно складеного речення.

Як ви розумієте вислови *європейський синдром* та *макдональдизація світу*? Позитив чи негатив несуть названі так поняття українському життю?

136. ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ! Поясніть значення фразеологізмів, за потреби звернувшись до фразеологічного словника. Визначте орфограми у виділених словах.

1. Мов труба ієрихонська. 2. Ім'я їм — леґіон. 3. Співати дифірамби. 4. Зазнати фіаско. 5. Хитати репутацію. 6. Кадити фіміам.

◆ З трьома фразеологізмами складіть і запишіть речення.

137. Випишіть слова, похідні від іншомовних. Поясніть їхній правопис.

1. Забирай гучні магнітофони і брехні телевізійну сіть, не чіпай лише малу ікону, щоб було з ким в хаті говорить (В. Бровченко). 2. Журавлиний ключ хрестоматійний на сторінці небокраю сірій малювався в глибині незмінній, у тривожній суті слова «вирій» (П. Воронько). 3. У моєму інтелектуальному калейдоскопі не знаходилось нічого, що пасувало б до моменту, ані з Шекспіра, ані Тичини з Вінграновським (А. Мороз). 4. У витворюванні власного іміджу рішуче відкиньте малоросійську понурість вічного невдахи та невдоволеній і скептичний прижмур очей (О. Сенчик). 5. Фіксує фото все матеріальне. Поезія ж фіксує стан душі (В. Іващенко).

◆ Визначте в словах орфограму «Літери *и—і* в словах іншомовного походження». Поясніть правопис слів.

138. Прочитайте текст, письмово продовжіть його поясненням про переносне значення, у якому вживають слово *Атлантида* та крилатий вислів *пошуки Атлантиди*. Розкажіть, про що мріють сучасні старшокласники і яку Атлантиду вони прагнуть відшукати. Уживайте якнайбільше слів іншомовного походження.

Атлантида — згадуваний античним філософом Платоном міфічний острів. З мешканцями острова нібито воювали предки

афінян. За велінням бога Зевса атланти були затоплені Атлантичним океаном за надмірну гордість.

Певний час Атлантиду ототожнювали то з Африкою, то з Америкою. Існує гіпотеза, що міф про загибель острова виник як спогад про вибух острова Тіри в XIV ст. до н. е., від якого постраждав також Крит.

Зі словника.

◆ Обґрунтуйте написання іншомовних слів, ужитих в уривку.

◆ У записаному вами продовженні визначте слова з орфограмою «Літери *и*—*і* в словах іншомовного походження». Поясніть правопис цих слів.

139. Прочитайте речення, визначте в них слова іншомовного походження.

1. І хто ми є? Усі усім мільйони, а хтось комусь однісінький-один (*Л. Костенко*). 2. Сучасні люди, напевно, походять від кроманьйонців (*З підручника*). 3. Надто багато галасу зчинилося із тією сніговою людиною, яку шукали і в горах Тянь-Шаню, і в Гімалаях, і в Кордильєрах (*Є. Гуцало*). 4. Ти думав, що рибка срібна? Ні, любий, — піранья (*Р. Харитонова*).

◆ Що передає м'який знак в іншомовних словах? Звертеся з поданим нижче правилом.

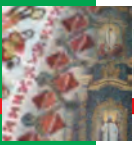
М'який знак ставлять в іншомовних словах після літер, що позначають м'які приголосні, перед *я, ю, є, ї*: *Севілья, Кордильєри, Ньютон, конференсьє, ательє.*

М'який знак одночасно передає м'якість попереднього приголосного та роздільну вимову цього приголосного і сполучень звуків [йа], [йю], [йє], [йї], що позначаються літерами *я, ю, є, ї*, а також перед сполученням *йо*: *бульйон, каньйон.*

140. Перепишіть, на місці крапок уставляючи, де це потрібно, м'який знак.

Кан..йон, порт..є, нат..ютморт, горел..єф, бл..юз, дос..є, конференс..є, с..юїта, біл..ярд, бурд..юк, компан..йон, монпанс..є, камуфл..яж, фл..югер, бел..етаж, Пхен..ян, Люс..єн, Жул..єн, науковець Н..ютон, кардинал Рішел..є, драматург Мол..єр, композитор Йоганн Себаст..ян Бах, сонети Віл..яма Шекспіра, романи Еміля Зол..я, художник Г..юстав Доре, театр Бергон..є, кіноактори Анна Ман..яні та Жерар Депард..є, письменник Джозеф Ред..ярд Кіплінг, художник Амадео Моділ..яні, співачка Монсерат Кабал..є.

◆ Визначте в словах орфограму «М'який знак». Поясніть правопис цих слів. За потреби звертеся зі словником іншомовних слів.

Роздільну вимову в іншомовних словах позначають на письмі за загальними правилами української орфографії, тобто апострофом: *П'ємонт, Женев'єва, прем'єра, кар'єра.*

В іншомовних словах апостроф ставлять після г, к, х, ж, ч, ш: *к'янті, Монтеск'є, Руж'є.*

Апостроф ставлять після префіксів, що закінчуються на приголосний: *ад'юнкт, ін'єкція, кон'юнктура.*

В іншомовних словах, у яких напівпом'якшені губні звуки вимовляють нероздільно з наступними голосними [а], [у], [є], що на письмі позначаються літерами я, ю, є, апостроф не ставлять: *бюрократ, фюзеляж.*

Зверніть увагу! Після літери, що позначає пом'якшений звук [р'], апостроф перед я, ю в іншомовних словах не ставлять: *варяг, рюкзак.*

141. Прочитайте. Поясніть уживання і неживання апострофа в іншомовних словах.

Італійське місто П'яченца; абатство Жум'єж у Франції; місто Хедеб'ю в Данії; Дар'яльська ущелина; опера Понк'еллі «Джоконда»; письменники Анрі Барбюс та Маріо П'юзо; астроном Юрбен Ле Верр'є; винахідники кінематографа брати Люм'єр; річка Сирдар'я; ар'єргард; бюджет; пюре; мюзикл; кювет; кюре; к'янті; к'ят; ридикюль; манікюр; комп'ютер; Рів'єра; Мюнхен; Бюффон; Мюллер; ін'єкція; ад'ютант.

 Уявіть, що вам запропонували підготувати рекламний буклет для проведення літньої українознавчої школи для дітей української діаспори. На що ви звернули б увагу ваших однолітків насамперед? Чим би прагнули їх зацікавити? Створіть такий буклет. Поясніть правопис ужитих у ньому слів іншомовного походження.

142. Поставивши, де потрібно, апостроф, слова з апострофом і без нього запишіть у дві колонки.

Б..юргер, Б..єрнсон, Ксав..є, деб..ют, б..єф, п..юпітр, круп..є, п..юре, П..єр, куп..юра, М..юнхен, ком..юніке, мар..яж, ф..юрєр, ф..ючерсний, п..єса, валєр..яна, Єндр..ю, кар..єр, кутюр..є, тр..юк, Фур..є, Олів..є, б..язь, деб..ют, б..юлетєнь, б..юєт, грав..юра, Рів..єра, інтер..єр, кр..юшон, кур..єр, капіл..яр, б..юїк, карб..юратор, ф..юзєляж, рев..ю, вар..єте, к..юєт.

◆ Позначте в словах орфограму «Апостроф». Поясніть правопис цих слів.

143. Перепишіть, на місці крапок уставляючи, де потрібно, апостроф.

1. «Божественна комедія» Данте Аліг..єрі — перший твір, написаний живою народною мовою італійців (З підручника).
2. Драматичний образ Шевченка останніх років заслоняла

кон..юнктура маячня про його нібито політичну діяльність (Є. Сверстюк). 3. Письменниця леді Мері Монтег..ю стала ініціаторкою щеплення проти віспи у XVIII ст. (З календаря). 4. Де П..яндж норовисто тече, збирає памірські потічки, жаринками чорних очей мене чарували таджички (Д. Луценко). 5. Ур..юк по садах розкинув свої біляві намети (І. Калянник). 6. Слово «вольтер..янство» міцно увійшло до словників як синонім вільнодумства, не обмеженого впливом влади і забобонами натовпу (С. Грабовський).

144. Перепишіть, уставляючи на місці крапок м'який знак або апостроф. Звертайтеся зі словником.

Компан..йон, дистриб..ютор, кон..юктивіт, В..етнам, Робесп..єр, С..юзен, сен..йор, мес..є, інтерв..ю, вол..єр, квартир..єр, еспан..йолка, гранул..ома, ад..ютант, ал..янс, бруцел..оз, квінтил..йон, Мол..єр, Ам..єн, Ет..єн, ар..єрцена, папіл..йотки, мантил..я, ател..є, прес-пап..є, лос..йон, об..єкт, грил..яж, кабал..єро, кутюр..є, курт..є, кал..ян, сек..юриті, Рив..єра, барел..єф, б..єф, ескадрил..я, вар..єте, гіл..йотина, бул..дог, тер..єр.

145. Прочитайте. Визначте слова іншомовного походження — власні та загальні назви.

1. Де плив Одисей із Итаки, там золото впало в лиман (Д. Кремінь).
2. Облиш свої потуги, фарисею! Я пережив духовну одиссею, та до джерел святих вернувся сам (А. Бортняк).
3. Сироко з Марокко, сухе і гаряче, над морем і щоглами вороном кряче. Сироко з Марокко, що сушить пустелі, проносить свій подих над хвилі і скелі (М. Гаско).

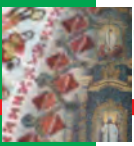

Дайте відповіді на запитання: чим зумовлене написання іншомовних слів із подвоєними літерами? У чому виявляється різниця між написанням власних і загальних назв?

У власних назвах іншомовного походження подвоєння літер, що позначають приголосні, зберігається, якщо воно є в тій мові, з якої походить слово: Діккенс, Голландія, Міссурі, Марокко, Калькутта. Подвоєння зберігається також і в похідних від них словах: діккенсівський, голландський, марокканський, калькуттський.

У загальних назвах іншомовного походження подвоєння літер не відбувається: клас, алея, каса, метал, тунель, бравісимо, фортисимо, піанісимо, лібрето, інтермецо, бароко.

Запам'ятайте! Подвоєння літер зберігається лише в таких загальних назвах: ванна, тонна, манна, мадонна, панна, пенні, бонна, аннали, мотто, нетто, брутто, вілла, мулла, булла, білль, дурра (назва рослини), мірра. Подвоєння

зберігається також у похідних від них словах: *ванний, н'ятитонний*.

Зверніть увагу! У словах іншомовного походження у формі родового відмінка множини подвоєння зберігається: *ванна — ванн, панна — панн, вілла — вілл*. Подвоєння літер наявне на межі префікса і кореня: *реальний — ірреальний*.

146. Прочитайте. Поясніть написання слів із подвоєними літерами.

1. Синів Еллади не зряджай, Ясоне, за руном золотим! (*Б. Кравців*).
2. Чого пливти по золоте руно, на чужині шукати дива й щастя, як наша панна виткала панно — для зору й для душі святе причастя? (*В. Бровченко*).
3. Ночі стояли над Голландією темні, мов прославлені чорні тюльпани (*П. Загребельний*).
4. Хмари на клавішах небес заграли інтермецо (*О. Довгон'ят*).
5. Все стало синім, місячно синім — засвітилась сльоза Пікассо (*І. Драч*).
6. Сюрреалізм — авангардистська течія в мистецтві, що ставила за мету звільнити дійсність через підсвідоме (*З посібника*).

◆ Виділені слова передайте фонетичною транскрипцією.

◆ Поясніть уживання великої літери. За потреби зверніться до таблиці «Уживання великої літери», поданої в «Довідковому бюро».

Поясніть значення фразеологізмів *золоте руно; вирушати за золотим руном*. Що, на вашу думку, є золотим руном для сучасних українців? Особисто для вас? Ваших однокласників? Розкажіть про це, уживаючи іншомовні слова.

147. Перепишіть, на місці крапок уставляючи, де потрібно, літери.

1. Молюсь на твоє обличчя, мадон..о Україно. Іду крізь твої сторіччя, мадон..о Україно (*А. Демиденко*).
2. На куполах твоїх старих церков граційний ренес..анс і пристрасне барок..о (*С. Гординський*).
3. Ах, Шопене, як воно живеється серцю вашому в тій ніші храму? Ностальгій печальні інтермец..о розбрелись космічними шляхами (*Л. Баранова*).
4. О, музика Верді! Сльози нещасної Віолет..и й бризки Іон..ійського моря (*П. Загребельний*).
5. Ці голоси і підголоски, це піаніс..имо й прорив — неначе сам Господь творив, чого не чули люди досі (*Л. Тендюк*).
6. Лунав із вікна чужого якийсь відчайдушний шлягер, а виноград облутував готичної віл..и дах (*О. Слоньовська*).
7. Мої спогади літні, мої неприборкані спогади! По завулках душі причаїлись вони ім...ігрантами (*О. Грош*).
8. І як не сушіть над крос..вордом лоби, а я убачаю в нім символ доби (*С. Зінчук*).

Визначте слова, які є термінами мистецтвознавства. У прямому чи переносному значенні вживається кожне з них у реченнях? Поясніть.

148. Перепишіть, на місці крапок уставляючи дібрані з довідки слова.

1. Третя літера грецького алфавіту — 2. Послідовно зростаючий або спадаючий щодо висоти ряд звуків у межах

октави — 3. Міфічна істота південнослов'янського епосу, що вдачею й поведінкою нагадує русалку, — 4. Розкішна дача за містом чи будинок-особняк, звичайно із садом навколо —

ДОВІДКА ▶ Гама. Вілла. Гамма. Віла.

149. Перепишіть, ставлячи подані в дужках слова у потрібній формі.

1. «Сікстинська Мадонна» — одна з чотирнадцяти відомих мистецтвознавцям («Мадонна») Рафаеля Санті (3 газети). 2. Ромео купують конвалії й вітають місцевих (Джульєтта) (М. Гурець). 3. Я рішуче ніколи нічого не мав проти гарненьких (панна) (В. Винниченко). 4. Переді мною — скверик із клумбою червоних (канна) (П. Дідович). 5. Методом фотосинтезу всі існуючі зелені рослини виробляють понад 150 000 мільйонів (тонна) цукру за рік (3 підручника).

 Розкрийте переносне значення словосполучення *Ромео та Джульєтта*. Найменшими яких літературних героїв найчастіше називають ваших однолітків?

 Роздивіться репродукцію картини Рафаеля та графічної роботи В. Касіяна. Дізнайтеся історію їхнього створення. Порівняйте зображення Мадонн. Поясніть, чому образ Мадонни так приваблює митців різних епох.

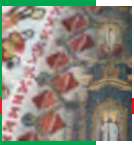
Рафаель САНТІ.
Сікстинська Мадонна

Василь КАСІЯН.
Мадонна

 150. Перепишіть. Визначте слова іншомовного походження та похідні від іншомовних слів. Поясніть їхній правопис.

Слово — носій інформації та засіб духовного впливу. Знання мовних норм допомагає мовцеві не лише **добирати** доцільні до

ситуації спілкування засоби мовного вираження, а й виявляти в мовленні свою індивідуальність. Імідж спеціаліста через знання державної мови передбачає **обов'язкове** володіння культурою мови, яка охоплює певну систему норм. Уміння спілкуватися згідно із сучасними нормами літературної мови, **коректно** вести **дискусію**, ефективно переконувати, на думку спеціалістів з ділової **комунікації**, гарантують успіх у **професійних** стосунках майже у 85 % випадків.

За А. Корж.

◆ Визначте стиль висловлювання, свою думку обґрунтуйте.

◆ Прочитайте текст, дотримуючи норм орфоєпії.

Визначте орфограми у виділених словах. Поясніть правопис цих слів. Як співвідносяться орфографічна норма та орфографічне правило?

Які твори, що ви їх вивчали на уроках світової літератури цього року, запам'яталися вам найбільше? Напишіть відгук на один із них. Поясніть правопис ужитих у відгуку слів іншомовного походження.

Чи знаєте ви так звані мнемонічні формули, які допомагають краще запам'ятовувати правописні правила? Наприклад, **де ти з'їси цю чашу жиру** — для запам'ятовування правила «дев'ятки». Спробуйте самостійно укласти фразу, яка б допомогла у запам'ятовуванні правил вживання в іншомовних словах м'якого знака та апострофа.

Я знаю!

Я вмію!

Я можу!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

» Сформулюйте правило «дев'ятки». Наведіть приклади слів, які пишуть за цим правилом.

» Розкажіть правила написання літери *и* в географічних назвах іншомовного походження. Наведіть приклади.

» Розкажіть про вживання літери *і* в іншомовних словах. Наведіть приклади.

» Що передає в іншомовних словах м'який знак?

» Розкажіть правила написання іншомовних слів з апострофом. Наведіть приклади.

» Розкажіть про подвоєні літери в іншомовних словах — власних і загальних назвах.

» Чи зберігається подвоєння літер у іншомовних словах у формі родового відмінка множини? Наведіть приклади.

» Чи відбувається спрощення у прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження типу *контраст*, *баласт*? Чи відбувається спрощення на письмі? Наведіть приклади.

» Складіть кросворд з іншомовних слів.

» Складіть тестові завдання, які б перевіряли знання правил правопису іншомовних слів.

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ЛЕКСИКОЛОГІЇ

§ 7. Слово і його лексичне значення

151. Прочитайте. Визначте лексичне та граматичне значення виділених слів. Який розділ мовознавства вивчає словниковий склад мови, лексичні значення слів та особливості їхнього вживання?

1. Янтар, бурштин, терпка живиця — звучать, мов музика, слова. І кожне слово, як зірниця, що нашу мову осява. У нашій мові кожне слово — неначе золотий янтар. Бо кожне слово в нашій мові — то Божий дар (*І. Цюпа*). 2. Слово — мінімальна структурно-семантична одиниця мови, яка виражає своїм звуковим складом поняття про предмети, процеси, явища дійсності, їхні ознаки чи відношення між ними, вільно відтворюється в мовленні та служить для побудови висловлювань (*Д. Ганич, І. Олійник*).

 Визначте в реченнях кілька слів, які позначають поняття. Назвіть слова, які понять не позначають. Який розділ мовознавства вивчає самостійні (повнозначні) та несамостійні (службові) частини мови?

◆ Яке з речень має ознаки наукового стилю? Яке — художнього? Який розділ мовознавства досліджує стилістичну функцію слів?

Слово має два типи мовного значення — лексичне та граматичне.

Реальний зміст слова становить його лексичне значення.

Слово — це умовний знак явища дійсності: предмета, ознаки, дії, закріплений за цим явищем суспільством. У цьому полягає називна (номінативна) функція слова. З природою та властивостями самого предмета чи явища слово як своєрідний умовний знак нічого спільного не має — адже в різних мовах той самий предмет називається по-різному.

Слово — це назва не певного, конкретного предмета, ознаки, дії, явища, а узагальнена назва ряду однорідних

предметів, ознак, дій, явищ. У цьому полягає ще одна функція слова — узагальнювальна.

Слово здатне називати не лише предмет чи явище, а й поняття. Здатність слова називати поняття — дуже важлива особливість мови як засобу спілкування. Без такої здатності існування мови було б неможливе так само, як людське мислення — без здатності узагальнювати поняття.

Зверніть увагу! Не називають понять службові слова — прийменники, сполучники, частки, а також вигуки. Саме на основі значення слова поділяють на самостійні (повнозначні) та несамостійні (службові).

Граматичне значення встановлює належність слова до певної частини мови, визначає його граматичні ознаки. Якщо лексичні значення слів наповнюють думку конкретним змістом, то граматичні значення цю думку організовують.

Лексичне значення передається основою слова, а граматичне, як правило, його елементами: *душа, душі, душею, душами.*

Повнозначні слова мають і лексичне, і граматичне значення. Службові слова лексичних значень не мають.

Лексичне значення слів пояснюють тлумачні словники.

Одне слово може мати кілька лексичних значень. Таке явище називається багатозначністю, або полісемією. У такому разі розрізняють пряме та переносне значення слова.

Марія ШНАЙДЕР-СЕНЮК.
Поетам України

152. Прочитайте. У прямому чи переносному значенні вжито в тексті слово *слово*? Поясніть. За потреби скористайтеся тлумачним словничком.

Людину і людство створило слово. Ми всі діти слова від колискової пісні, від зародку цивілізації. Слово вчить і кличе, коле і пестить, підносить і очищає, воно може бути ковадлом і струною, кастетом і опахалом, тавром і знаменом, аналітичною лупою і монументом.

Слово — одне з наймогутніших комунікативних знарядь людини. Безсиле само по собі, воно стає могутнім і важливим, якщо сказане вміло, щиро і вчасно. Слово — засіб

порозуміння між людьми. Ми виСЛОВлюємо спонуку і згоду, радість і горе, захоплення красою, надію... Слово лихе чи привітне, криве чи ласкаве, гостре чи улесливе, чорне чи красне, чесне чи нещире є кодексом поведінки.

Словом ми осягаємо світ, воно — інструмент пізнання, найцінніший дар природи. У слові ми виявляємо себе, своє особисте «я». Слово — візитна картка віку, професії, соціального стану, країни і громадянства. Словом ми творимо світ реальних і фантастичних образів.

Словом облаштовуємо довкілля — це робоче знаряддя і продуктивний чинник, воно має економічні виміри. Енергія атома, мирного чи злого, кориться йому, бо перед ним — слабка.

Слово гуртує людей у народ і будує державу. Слово — ген культури, душа народу, жива пам'ять про все, що при нас і до нас було. Нарешті, слово охороняє культурну цілісність та інформаційний суверенітет нації.

За О. Скоцинець.

 Назвіть функції мови, про які йдеться в тексті. Яка роль у виконанні цих функцій належить словниковому складу мови? Витлумачте фразу «Слово — це лінгвосфера Землі».

◆ Визначте стиль тексту. На що ви звернули увагу передовсім, це з'ясовуючи? Що вам відомо про стилістично нейтральну лексику та стилістично забарвлені (марковані) слова? Наведіть приклади вжитих у тексті стилістично забарвлених слів.

◆ Який розділ мовознавства вивчає вживання слів у текстах різного стильового забарвлення? Як ви розумієте термін *стилістичні засоби лексики*?

 Роздивіться зображення гобелена М. Шнайдер-Сенюк. Поясніть його назву. Якби вам запропонували створити картину на цю тему, що б ви на ній зобразили? Чому?

Лексика (з грецької *lexikós* — словесний, словниковий) — це сукупність уживаних у мові слів, її словниковий склад. **Лексика кожної мови — не механічний набір слів, а складна їх система.**

На основі певної спільності чи подібності своїх значень, форм, особливостей уживання слова об'єднуються в певні ряди, групи, шари. У межах цих угруповань слова знову-таки об'єднуються, розрізняються чи протиставляються за вужчими й конкретнішими ознаками. Саме завдяки такому розмаїттю лексика успішно забезпечує важливу функцію — спілкування.

Лексична норма — норма вживання слова у властивому йому значенні й норма сполучуваності слова з іншими словами в реченні.

Лексикологія (з грецької *lexis* — словниковий і *lógos* — учення) — розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад мови.

Предметом вивчення лексикології є:

- значення слова як самостійної одиниці мови;
- групи слів за значенням;
- процеси, що відбуваються в словниковому складі мови;
- уживання слів.

Суміжною з лексикологією є лексикографія (з грецької *lexikós* — словесний, словниковий і *grápho* — пишу) — розділ лінгвістики, що вивчає практику й наукові основи творення словників. Саме мовні словники є основним засобом збирання, опису й систематизації лексики.

153. Які пам'ятники письменникам або художнім творам ви знаєте? Створіть проект пам'ятника Слову і обговоріть його у класі.

154. За допомогою інтернет-джерел та довідкової літератури підготуйте повідомлення про відомих українських лексикографів. Напишіть твір-роздум «Не бійтесь заглядати у словник...».

§ 8. Стилістично нейтральна лексика; емоційно й експресивно забарвлені засоби, що надають мовленню певного стильового відтінку

155. Прочитайте речення. Які емоції, почуття, переживання викликають у вас виділені слова? Чи можна сказати, що вони емоційно й експресивно забарвлені? Поясніть свою думку.

1. Слова високомовні «честь», «вітчизна» всевладно й просто входять у життя. І сміливість зростає до героїзму, а відданість — до самозабуття (*Н. Забіла*). 2. Звісно, мені огидні вайлуватість, облудність і лінощі деяких (сподіваюсь, нетипових) людей (*Ю. Фурманов*). 3. Як чисті фарби, сяють почуття — то гнів, то жаль, то гордості дівочі, немає тільки ляку й каюття (*М. Доленго*). 4. Нудна промова пафосно-гучна чогось нового вже не дасть нікому (*В. Карп'юк*).

◆ Поясніть значення терміна *емоційно та експресивно забарвлена лексика*. За потреби зверніться до термінологічного словничка, поданого в «Довідковому бюро»

Прокоментуйте слова сучасного українського поета В. Іващенко: «*Все в світі починалося зі Слова, тому ми звикли вірити словам*». Що сприяє тому, щоб до Слова — мовленого й друкованого — люди ставились із довірою?

156. Прочитайте. За допомогою яких оцінних слів у поданих далі реченнях охарактеризовано людей?

1. Він був в дитинстві дуже бойовий: отаман, одчайдух, заводіяка! Він називавсь по-нашому отряха («крутенький», по-сучасному сказавши) (Л. Череватенко). 2. А пан аж товстенькою ніжкою дригав. Та й що він міг сказати оцьому хитрюзі-козарлюзі? (О. Ільченко). 3. Сказав неправду і пополотнів: не буде балабонові пощади! Тепер чужі обурення і гнів летітимуть у мене, як снаряди (В. Березінський). 4. Дівчинка — білесенький тріліток, мов кульбабки кулька пухова, лепетала радісні слова (Н. Забіла). 5. Якби не дошкуляли мові чванько, невіглас, лихослов, вона в красі постала б новій (О. Маландій).

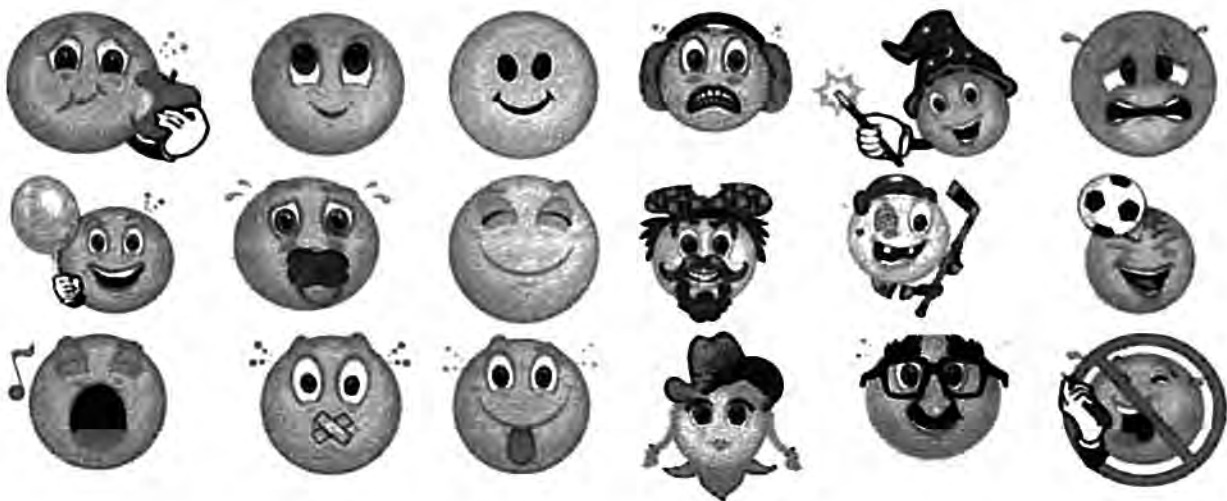
◆ Поясніть, чи можна вважати оцінні слова емоційно та експресивно забарвленими.

Як ви гадаєте, які почуття — позитивні чи негативні — легше передавати словами? Поясніть.

Останнім часом стало модно доповнювати свої електронні та смс-повідомлення так званими смайликами — значками із зображенням певних емоцій. Роздивіться кілька зображень смайликів і назвіть словами ті емоції, які вони відображають. Як доповнюють смайлики наше спілкування?

За своєю емоційною забарвленістю мовлення може набувати різних додаткових відтінків.

Залежно від того, як автор ставиться до предмета мовлення і які хоче викликати почуття у слухачів чи читачів — розвеселити їх, розчулити, збудити радість чи гнів, — він добирає різні слова. Вони надають сказаному чи написаному стильового відтінку. Найпоширеніші відтінки такі: урочистий, офіційний, інтимно-ласкавий, гумористичний, сатиричний.

ВІДТІНКИ МОВЛЕННЯ

Стильовий відтінок	Мета	Лексичні особливості	Де вживається
Урочистий	викликати високі почуття до величі подій, видатних осіб	слова з емоційним забарвленням піднесеності, оригінальні метафори та порівняння	в публіцистичних і художніх творах, виступах на мітингах
Офіційний	підкреслити ділові стосунки між учасниками спілкування, без вияву взаємних оцінок, настроїв	офіційно-ділова лексика, професійні слова, терміни, складноскорочені слова (аббревіатури)	в усному діловому спілкуванні та в ділових паперах
Інтимно-ласкавий	передати почуття сердечності, ніжності, ласкавості	фамільярно-пестлива лексика, слова зі зменшено-пестливими суфіксами, звертання із забарвленням ласкавості, специфічним використанням форм середнього роду	в усному спілкуванні, дружньому листуванні, художній літературі
Гумористичний	викликати веселий настрій, спричинити сміх	іронічне переосмислення слів позитивного значення, гіперболізація образів, індивідуальні авторські неологізми, наслідування побутового мовлення	в усному спілкуванні, художній літературі
Сатиричний	осудити, викрити, гостро висміяти, дати негативну оцінку негідних учинків і ганебних фактів	оцінні слова негативного забарвлення, слова із суфіксами згрубіло-зневажливого значення, глузливі порівняння та епітети	в усному спілкуванні, художній літературі

157. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ! Визначте стильовий відтінок, притаманний кожному з уривків. Свою думку доведіть.

I. За результатами IV етапу олімпіад із 15 навчальних предметів Міністерство освіти і науки України видало наказ «Про підсумки Всеукраїнських учнівських олімпіад, турнірів і конкурсів». Школярам, які набрали найбільшу кількість балів у змаганнях, призначено 150 стипендій Президента України, десять стипендій Президента України імені Тараса Шевченка за особливі успіхи у вивченні української мови і літератури і 27 стипендій Кабінету Міністрів за результатами Всеукраїнської учнівської олімпіади з української мови і літератури.

З веб-сайту МОН України.

II. Кіно було моєю єдиною пристрастю, навіть більше — воно стало сенсом життя, заради якого варто прокидатися вранці й у вільний час ходити на роботу.

З журналу.

III. Рудий Султанчик, звісивши кінчичок язичка, гасав біля нас в недавно скошеному соняшничинні. Раз по раз цуцик вигулькував з нього, аби поглянути, чи ми нікуди не ділися, а від невпинного нюхання Султанчиків чорненький носик аж розпух і набряк.

М. Вінграновський.

 Який стильовий відтінок ви обрали б для листа бабусі? Виступу на батьківських зборах? Виголошення тексту ведучих шкільного новорічного вечора? Спілкування на форумі чи сайті знайомств? Свій вибір обґрунтуйте.

158. ПОПРАЦЮЙТЕ У ГРУПАХ! Прочитайте. На які висновки наштовхнуло вас кожне з висловлювань? Які думки й почуття викликало? Визначте стильовий відтінок кожного з висловлювань. Свою думку обґрунтуйте.

I. Освіта XXI століття — це освіта для людини. Її стрижень — розвивальна, культуротворча домінанта, виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку, вміє критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, використовувати набуті знання і вміння для творчого розв'язання проблем, прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни. XXI століття — це час переходу до високотехнологічного інформаційного суспільства, у якому якість людського потенціалу, рівень освіченості та культури всього населення набувають вирішального значення для економічного і соціального поступу країни. Інтеграція і глобалізація соціальних, економічних і культурних процесів, які відбуваються у світі, перспективи розвитку української держави вимагають глибокого оновлення системи освіти, зумовлюють її випереджальний характер.

Із Концепції загальної середньої освіти.

Миколай КОЧУБЕЙ.
Пісні кохання

II. Головне національне багатство кожної країни — її люди, здібності й потенціали. Гірко, коли вони марнуються у варварський спосіб.

Інформаційний простір нації — той, без якого неможлива її політична єдність і формування національної ідентичності, було роздроблено й розпайовано. Майже повністю було здано національний кіно-, аудіо-, відеоринок. Такий стан справ має у світовій політології давно усталене визначення — культурний колоніалізм. Мільйони українських громадян посаджено, у кращому разі, на вбогий духовний пайок із «сусідського столу», в гіршому — взагалі позбавлено доступу до всіх і всяких духовних цінностей, — чим зведено націю до рівня тубільного племені, щедро забезпеченого хіба що

рекламою «вогняної води» (перепрошую, пива), ритуальних танців американського та російського шоу-бізнесу та ще «фольклором» у вигляді російських кримінальних серіалів.

Позбавлений доступу до знання в найширшому сенсі, український громадянин не може й знати, чим йому в своїй країні пишатися, — а це почуття, без якого не буває повноцінного громадянства.

За О. Забужко.

◆ Лексичне значення виділених слів з'ясуйте за тлумачним словничком.

Поясніть значення висловів *високотехнологічне інформаційне суспільство; духовні цінності; вбогий духовний пайок.*

Уявіть, що вас запросили виступити на парламентських слуханнях, присвячених якості сучасної освіти. Сформулюйте тези свого виступу.

159. Прочитайте статті з тлумачного словника. Розкажіть про призначення цього словника та його будову.

БЛОГ — веб-сайт, основний зміст якого — записи, статті або інші форми даних, що регулярно додаються; віртуальний журнал подій.

БЛОГОСФЕРА — сукупність усіх блогів мережі.

ІНТЕРНЕТ — Всесвітня асоціація інформаційних комп'ютерних мереж, інтегрована мережна павутина, яка складається з різних фізично неоднорідних комунікаційних мереж, об'єднаних у єдину логічну архітектуру.

◆ Розкажіть про значення словників, зокрема тлумачного, у вашому шкільному навчанні та самоосвіті. Надайте свій розповіді спочатку офіційного, потім урочистого і, нарешті, гумористичного відтінку.

160. Прочитайте текст. Визначте його стиль. Свою думку доведіть.

Українська блогосфера ще зовсім невелика, і якість представлених у ній ресурсів також часто далека від ідеалу, проте неухильне зростання блогосфери — справа недалекого майбутнього.

Що таке український блог? Це блог, орієнтований передовсім на українську аудиторію. Для того, щоб узяти участь у конкурсі блогів, ваш Інтернет-витвір повинен відповідати таким критеріям:

- більш ніж 50 % відвідувачів блогу мають бути з України;
- тематика блогу має бути безпосередньо пов'язана з Україною;
- більша частина текстів написана українською мовою.

2009 року в Україні відбувся Другий конкурс блогів. Номінації для блогів пропонувалися такі: персональний блог, тематичний, корпоративний, мікроблог, спільнота. Спецномінації конкурсу: «За пошук цікавого в буденному», *Made in Ukraine* (блоги, які створені українцями, але читають їх переважно за кордоном); *Вибір експертів* (найкращий блог, на думку експертів); *Блог читацьких симпатій* (блог, який набрав найбільшу кількість читацьких голосів); *Прорив-2009* (блоги, які стартували нещодавно); *Перспективний блог* (блоги молодих, до 18 років, авторів).

Як редагувати тексти для блогів? Як не допустити стилістичних, граматичних, мовленнєвих та інших помилок? Слід пам'ятати: не те, що блогер, а навіть найбільш вправний письменник рідко коли може створити ідеальну сцену чи сюжет із першої спроби. Саме тому варто взятися за написання чорнового варіанта, повністю сконцентрувавшись на змісті, та відмежувавшись від бажання відразу досягнути «ідеального» стилю. Після написання чорнового варіанта варто дати йому «відлежатись». В ідеалі — кілька днів. Коли мине час — можна братися до правки.

З веб-сайту «Українська блогосфера».

Яким ви уявляєте блог українських старшокласників? Які теми варто, на вашу думку, на ньому обговорити? Письмово складіть рейтинг таких тем.

Чи існує в суспільному житті українців сфера, де спілкування відбувалося б без урахування стилів мовлення? Поясніть.

◆ Поясніть, чи можна бути успішним у спілкуванні, не набувши стилістичних компетенцій.

Сформулюйте своє ставлення до Інтернету (*усно*). Стильовий відтінок своєї відповіді оберіть самостійно. Що більше вплинуло на ваш вибір — тема висловлювання чи його головна думка (тобто ваше ставлення до предмета розмови)? Поясніть.

ВИСТУП НА ЗБОРАХ, СЕМІНАРАХ (підготовлений і заздалегідь не підготовлений)

161. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ! Прочитайте. Лексичне значення виділених слів з'ясуйте за тлумачним словничком. За змістом прочитаного сформулюйте й поставте одне одному по три запитання.

Усне спілкування поділяють на публічне і приватне. Особливим різновидом усного спілкування є публічний виступ. Залежно від змісту, призначення, способу проголошення, обставин мовлення публічні виступи бувають таких жанрів: бесіда, доповідь, промова, лекція.

Бесіда — агітаційний виступ, що проводиться з невеликою кількістю учасників. У бесіді викладають найголовніші положення теми, дають відповіді на запитання.

Доповідь — найпоширеніший жанр публічних виступів. Доповіді бувають політичні, звітні, ділові, наукові. Політична доповідь виголошується державним чи громадським діячем (доповідь Президента України, прем'єр-міністра). Політична доповідь ставить перед суспільством нові проблеми, визначає програму дій держави чи її органу. У звітній доповіді аналізовано діяльність роботи керівника колективу, установи, організації тощо. Звітна доповідь за схемою нагадує письмовий звіт. Ділова доповідь містить виклад певних питань з висновками і пропозиціями. Наукова доповідь узагальнює наукові дані, інформує про досягнення, відкриття, результати наукових досліджень. Такі доповіді виголошують на зібраннях учених. У школі — на засіданнях гуртка, семінарських заняттях.

Промова — це виступ на мітингу, масових зборах з нагоди певної події, ювілею тощо. Отже, промови бувають мітингові, агітаційні, ювілейні. Мітингова промова зазвичай присвячена злободенній проблемі. Це короткий емоційний виступ, розрахований на безпосереднє сприймання слухачами. Часто він є імпровізацією, його текст позначений індивідуальним мовним стилем оратора. Агітаційна промова спрямована на роз'яснення або спільне з'ясування певних питань. Вона передбачає психологічний вплив на слухачів. Ювілейна промова, присвячена певній даті, ювілеєві людини чи установи, відзначається експромтами, імпровізацією. Добре, якщо вона невимушена й дотепна.

Лекція — одна з форм передавання наукових знань. Цій формі публічного виступу властива офіційність, академічність викладу. Вона має чітку структуру (вступ, головну частину, висновки).

Лекції, звичайно, записують. Майстерність лектора полягає в досконалому знанні матеріалу і вмінні доступно й цікаво донести його до слухачів.

За М. Пентилюк.

◆ Складіть план і тези повідомлення про те, які існують жанри публічних виступів. Де можна виступити з таким повідомленням?

Яких сучасних українських ораторів ви знаєте? Розкажіть про них.

Фахівці яких професій потребують знань і навичок ораторського мистецтва? Чому останнім часом стали популярні ораторські тренінги для представників бізнес-структур?

162. ПОПРАЦЮЙТЕ В ГРУПАХ! Прочитайте текст. Поставте одне одному по три запитання за змістом прочитаного.

Успіх будь-якого виступу на дев'яносто відсотків гарантує вдало складений текст. Повний успіх залежить від таких умов:

- глибокого осмислення мети й завдання виступу, володіння матеріалом, бездоганного знання фактажу, збалансованої композиції частин тексту виступу: вступу, основної частини та заключної;

- володіння собою, тобто вміння подолати хвилювання, контролювати темп та гучність мовлення, доречно використовувати міміку та жестикуляцію;

- володіння аудиторією, тобто знання людей, до яких промовець звертається, їхніх інтересів, запитів, зацікавлень з урахуванням віку, статі, настрою тощо.

Перед ораторами-початківцями часто постає питання: писати повний текст виступу чи обмежитися тезами або планом. Це справа індивідуальна. Початківцеві все ж краще мати повний текст виступу (особливо, якщо це доповідь) з підкресленими основними думками. Проте доповідь краще не читати, а вільно переказувати, час від часу зачитуючи окремі цитати, цифрові дані тощо.

Як підготуватися до доповіді? Можна запропонувати таку послідовність:

1. Визначте основні думки та положення доповіді.
2. Окресліть порядок викладу думок, тобто складіть план доповіді.
3. Запишіть зміст кожної думки, тобто сформулюйте тези доповіді.
4. Доберіть до кожної тези доведення — факти, приклади, цитати.
5. Підготуйте висновки, узагальнення, якими варто завершити доповідь.

Після того, як доповідь проголошено, починають її обговорення.

Виступ того, хто бере участь в обговоренні, будують так (як правило, промовець не є заздалегідь підготовленим):

- у невеликому вступі міститься вказівка на те, на чому саме зупиниться оратор і чому;
- в основній частині виступу викладаються власні погляди на обговорюване в доповіді питання;
- у заключній — складається оцінка доповіді, робляться висновки, подаються пропозиції.

По суті, доповідь — це роздум. Проте це не означає, що в текст доповіді не може бути введений опис чи розповідь. Вони підпорядковуються роздумові, оскільки виступають як ілюстративний матеріал, підтверджуючи ті чи ті положення.

З книжки «Учіться висловлюватись».

◆ У якому стилі треба складати текст виступу і чим може бути зумовлений вибір стилю?

Е Однією зі складових сучасної доповіді стала комп'ютерна презентація. У чому, на вашу думку, візуальний ряд має доповнювати текст лекції чи повідомлення? Якою, на вашу думку, має бути успішна презентація?

163. Я — РЕДАКТОР. Прочитайте речення, визначте допущені в них лексичні помилки. Запишіть речення у відредагованому вигляді.

1. Образ життя школяра передбачає оволодіння вмінням самостійно здобувати та обробляти інформацію. 2. Мовний режим передбачає спілкування у школі як на уроках, так і поза ними винятково державною мовою. 3. На класних зборах староста класу доклав, що мовний режим у нас виконується. 4. Деякі учні висказали думку, що давно пора прийняти міри й до порушення норм культури мовлення, яких так багато в шкільному житті.

ПІДКАЗКА

НЕПРАВИЛЬНО

~~Я вам доповідаю~~
~~Винятково українською~~
~~Висказати свою думку~~
~~Прийняти міри~~
~~Образ життя~~
~~Обробляти інформацію~~
~~Виконувати розклад (режим)~~

ПРАВИЛЬНО

Я вам доповідаю
Виключно українською
Висловити свою думку
Ужити заходи (заходів)
Спосіб життя
Опрацьовувати інформацію
Додержувати розкладу (режиму)

164. З'ясувавши мету, обравши стиль та дібравши фактичний матеріал, складіть план і тези однієї з доповідей про:

- необхідність додержання мовного режиму в школі (для виголошення на засіданні шкільної ради);
 - діяльність шкільного парламенту протягом навчального року (для шкільних учнівських зборів);
 - особливості лексичної системи української мови (для семінарського заняття).
- ◆ До якого типу доповідей (звітна, ділова, наукова) належить підготовлений вами виступ? Поясніть.

Олександр ІВАХНЕНКО.
Оловиті любов'ю

 165. Визначивши мету, обравши стиль та дібравши фактичний матеріал, складіть план та повний текст однієї з доповідей про:

- реалізацію акції «Прочитаємо книжку разом» (для класних зборів);
- заходи щодо мотивації навчання учнів 10-го класу (для спільних зборів учнів класу та їхніх батьків наприкінці семестру);
- ресурси сучасного українського філологічного Інтернету для старшокласників (для засідання мовознавчого гуртка).

 Роздивіться репродукції картин М. Кочубея, О. Івахненка та В. Баринової-Кулеби (с. 114, 119, 121). Яка тема їх об'єднує?

 Використавши ілюстрації, розміщені на сторінках підручника, підготуйте тези доповіді «Сучасне українське мистецтво».

§ 9. Специфічно побутова лексика; просторічні слова, їхні стилістичні функції

166. Прочитайте. Визначте властиві усному побутовому мовленню слова.

1. Дівчина знайшла своє купе, вмостилася біля вікна, дістала пластикову літровку «Софії Київської» та свіжий номер письменницької газети (В. Фольварочний). 2. Втома, як грим, розпливається на обличчях у маршрутці. Вулиці переповнені, швидкість млява (О. Слоновьовська). 3. Що це я розторохтілась, годі! Ти ж іще ні слова не сказав... (О. Кононенко). 4. Він кинувся до хати, до дверей, клямцнув клямкою. Обома руками затарабанив у шибки (М. Стельмах). 5. Телефоную на його мобільник — вимкнутий (В. Фольварочний).

Чи надають визначені вами слова емоційного забарвлення мовленню? Поясніть.

Розмовно-побутова лексика — це слова, поширені в розмовно-побутовому стилі усного літературного мовлення.

Поряд зі стилістично нейтральними словами побутова лексика включає слова емоційно й експресивно забарвлені та оцінні: *балакати, чимчикувати, байдикувати, замазура, нехлюй, базіка, крутий, гультяй*. Використовувана в усному варіанті мовлення, переважно в невимушеному спілкуванні, така лексика передає почуття мовця, має виразно оцінний характер. В 11-томному «Тлумачному словнику української мови» кількість слів із позначкою «розм.» становить 10 % загальної кількості слів.

У художній літературі й публіцистиці розмовна лексика створює ефект довірливої розмови: *Але ж тільки скромняги ми, оце нам у житті заважає. Тихарі, мовчуни (Олесь Гончар)*.

Слова, що вживають здебільшого в усному побутовому мовленні, а також у художній літературі та публіцистиці для надання зневажливої, іронічної, грубуватої, фамільярної оцінки предметам чи явищам, називають просторічними: *«Чого ти комизишся? — насідав я. — Тебе хвалять, то й радій, що не лають» (М. Красуцький)*.

Якщо розмовно-побутова лексика належить до складу літературної мови і не порушує літературної норми, то лексика просторічна перебуває на грані літературного вжитку і часто виходить за межі нормативності: *звиняйте, хвершал, прохвесор, лаболаторія, інцидент*. Наприклад: *На порозі виросла постать дядька Грицька, колгоспного ветеринара, «дохтура», як його називали односельці (В.Степаненко)*.

До просторічних слів належать:

• **росіянізми (русизми)** — слова, запозичені з російської мови, що перебувають за межами української літературної мови і не зафіксовані її словниками: *слідуючий* (замість наступний); *столова* (замість їдальня); *канешно* (замість звичайно);

• **вульгаризми** (від лат. *vulgaris* — звичайний, простий) — грубі чи брутально-лайливі слова, вислови, звороти, що стоять поза літературною нормою. Переважна частина вульгаризмів має відповідники серед загальнозживаних

слів: *попхатися* — *піти*; *виперти* — *вигнати*; *бабки* — *гроші*; *селявуха* — *життя* (від французького *se ля ві*).

У художній літературі вони можуть уживатися з певною метою, наприклад, для реалістичного відтворення усного мовлення персонажів. Уживання таких слів у літературній мові неприпустиме.

167. Прочитайте. Визначте розмовно-побутову лексику та просторічні слова. Якої оцінки — зневажливої, іронічної, грубуватої, фамільярної — надають вони предметам чи явищам?

1. «Мерседес» — прекрасна тачка, а летить — немов на сполох (П. Щегельський). 2. Він зупинився за метр од машини. Велика прожерлива консервна бляшанка — її господар не міг бути надто крутим (Ю. Обжелян). 3. Оглядаюся через плече: мамо рідна, мент. Що ж я такого накоїв? (І. Малишевський). 4. Отаке тобі й на! Та я ж його витурю з дому, щоб не балакав, малий сатана (В. Симоненко). 5. Заходить наш скромняга Славко бочком — і всі отетеріли. Порущника труддисципліни шпетили, а він мовчав (І. Малишевський).

 Чи належать до просторічної лексики слова *велик* (велосипед), *відик* (відеомагнітофон), *перехняблений*, *потрясний*? Свою думку обґрунтуйте.

168. Прочитайте текст, визначте його головну думку. Назвіть ужиті в тексті росіянізми. З якою метою використав їх автор?

Віра БАРИНОВА-КУЛЕБА.
Мама і дитяtko

Прислухаймось, поспостерігаймо уважно, і серце наше вжахнеться від того, як наші «Стьопи» (а не Степани), Колі (а не Миколи), «Петі» (а не Петрусі), «Вані» (а не Івани) розмовляють, коли йдуть «пешком» на «остановку», сідають на «двойку», «шістьорку», «сімьорку», виходять на «слідуючій» або на «последній» «остановці», йдуть на базар, продають «клубніку» по чотири рублі «восемдесят». Виторгувавши гроші, вони йдуть «по магазинам», дістають із «кармана кошільок» і купують для своїх дружин «кольца», «цепочки», «лімони», «сосіски», для дітей «конфети» і «жвачки», а для себе «сигарети», «сільодку», «отвійортку», «носки» та ще цілу «кучу» речей.

А якою мовою спілкуються хлопці, дівчата, діти? «Привет», «кароче», «конешно», «ладно», «резко», «успокойся», «не считається», «воопще». Невже все це в суміші з «бліном» створює сучасну українську «солов'їну» мову?

За В. Лизанчуком.

◆ До кожного вжитого в тексті росіянізму доберіть відповідник із літературної мови.

Наскільки поширені росіянізми в мовленні ваших однокласників? У вашому мовленні? У чому причина? Як можна цьому запобігти?

169. Прочитайте речення, визначте в них росіянізми. Яким українським словам вони відповідають?

1. Людина, позбавлена чуття тотожності, — зовсім не людина. Принаймні не громадянин. А народ, позбавлений чуття своєї ідентичності, — не народ, а населеніє (А. Мороз). 2. Я ото хотів посовітуватися, бо в мене там щось у машині стукає (Л. Перлулайнен). 3. Звертаюсь до даішника: «На ваш погляд, цей автомобіль стоїть правильно?» Той відверто каже: «А шо я зделаю, як у нього така «корочка», шо куда твоє дело!» (В. Баранов). 4. Товариші, є мненіє, і треба підтримати мненіє! (М. Стельмах). 5. Там у них собаки-іщейки здорово намуштровані, будь-який слід візьмуть (Олесь Гончар).

Яка стилістична роль росіянізмів у поданих реченнях? Поясніть.

Що вам відомо про мовне явище білінгвізму? Розкажіть. Підготуйте повідомлення «Плюси і мінуси білінгвізму».

170. Прочитайте. Визначте вульгаризми, доберіть до кожного відповідник із загальноновживаної лексики.

1. Запанували всюди бур'яни, уже і душі теж забур'янили. І степ наш захопили братани, хай би вовки їх в тім степу поїли (Г. Щипківський). 2. То справжній кайф: без охорон протовпитися у вагон (Л. Череватенко). 3. Хлопці гребуться буквально в гною, кожен день ризикують собою, гинуть задурно, а ви їх лягавими шкурами та мусорами обзиваєте! Хочете, певно, щоб вас маніяки у спальнях різали? Або хай у школах діти на перервах дур замість булочок купують? (Ю. Обжелян). 4. Доля палко переконує щораз, що ось-ось настане радісна житуха. А надія тільки зробить реверанс, а зневіра все кусається, як муха (В. Березінський).

◆ Схарактеризуйте стилістичну роль вульгаризмів у поданих реченнях.

171. Прочитайте. Спробуйте самостійно дати визначення такому мовному явищу, як суржик. Запишіть його. Звіртеся з теоретичним матеріалом, поданим нижче.

Кому потрібен суржик? А нікому. Ні українцю, ні росіянину, ні греку чи болгарину, які проживають в Україні. Хіба що тим, які чужої мови не навчилися і не спромоглися опанувати свою.

Кожного з нас суржик має ображати як людину, як громадянина, як українця. Невже у своїй державі на ім'я Україна ми не можемо бути такі українцями, а не суржиковими хохлами?

Будьмо ж мудрими! Зберігаймо наш скарб — мову.

За Л. Кореневичем.

◆ Дайте визначення поняттю *лексична норма*. Порушення яких норм, крім лексичних, становить основу суржикового мовлення?

Несвідоме змішування українських і російських слів та мовних форм називається суржи́ком. Суржикове мовлення засмічене і невмотивовано запозиченими росіянізмами (самольот, строїти, діжурний), і помилково перенесеними в українську мову російськими граматичними формами (головна біль — замість головний біль).

У художніх та публіцистичних творах суржик використовують як засіб характеристики персонажів та сатиричного викриття таких суспільних явищ, як русифікація українського суспільства, зокрема народної освіти: *Діствительно! — скрикнув урядник. — Я ще осінню получил бумагу секретную од господина станового пристава: хто учитель? званіє? І потом: способен ли к отправлению своїх обязанностей? Конечно, я отвечав: неспособен, потому — возмутитель! І книжка запрецонна — всьо одно що прокламація!* (Б. Грінченко).

172. Прочитайте текст, визначте його тему та головну думку. Доберіть заголовок.

Деякі лінгвісти стверджують, що суржик — це все-таки мова, хоч би якою безсистемною та невпорядкованою та мова була. Вже самою термінологією вони узаконюють для суржику мовний статус: *суржикова мова; суржикове спілкування; суржикізм; суржи́комовна людина, суржи́комовець, суржи́фікація української мови; суржи́ковий світогляд; суржи́комислячий українець* (за цими «термінами» — історичне безпам'ятство та національний нігілізм); *літературизований суржик; суржиковані оповідання.*

Суржик живе також під псевдонімом «жаргон». Мовознавець Роман Смаль-Стоцький (1893–1969) до мови поросійщеного українця застосовував термін «малоросійський жаргон». Сучасна енциклопедія «Українська мова» таке отождоження легалізує: «У широкому розумінні жаргоном часто називають мову неосвічених верств суспільства, зокрема спотворену міжмовною інтерференцією». Тим часом у мові, якою перекладено Данте і Гете, Сервантеса і Гюго, Пушкіна і Шекспіра і яка дала світові першу енциклопедію кібернетики, завше достатньо власних, питомих ресурсів.

Телеекран теж нерідко видає нам суржикові вислови, і ніхто при цьому не задумується про наслідки такого мовного безладдя. А думати б треба, бо мова — це знаряддя думання і, між іншим, мірило розуму. Суржик — це меч, який розколює єдиний народ, єдину мову. Найважливішим обов'язком кожного з нас є турбота про збереження чистоти української мови.

За О. Скоцинець.

◆ Поясніть вислови *міжмовна інтерференція*; *питомі мовні ресурси*.

◆ Сформулюйте тему і тези свого виступу на шкільних зборах, присвячених питанням культури мовлення учнів.

Використавши поданий текст, дайте відповідь на запитання: чи можна використання суржику вважати літературним прийомом? Пригадайте літературні твори, у яких такий прийом використано.

173. Я — РЕДАКТОР. Прочитайте речення, вкажіть у них порушення мовних норм. Запишіть речення у відредагованому вигляді.

1. Велика доля відповідальності за засміченість мовлення лежить на самих школярах. 2. Наше покоління вибрало «Пепсі», що відмінно вгамовує спрагу, але не вибрало суржик, який портить джерело мови. 3. Від вираженій деяких учнів наша вчителька чуть не втрачає свідомість. 4. Суржик — то поважна перешкода на шляху до вивчення літературної мови. 5. Гарна прививка проти суржику — читання на протязі року українських літературних журналів, які наш клас підписав.

ПІДКАЗКА

НЕПРАВИЛЬНО

~~Доля відповідальності~~
~~Підписка газет і журналів~~
~~Відмінно вгамовує спрагу~~
~~Поважна перешкода~~
~~Втрачає свідомість~~
~~На протязі дня~~

ПРАВИЛЬНО

Частка відповідальності
 Передплата газет і журналів
 Чудово вгамовує спрагу
 Значна перешкода
 Непритомніє
 Протягом (упродовж) дня

Назвіть відомих вам артистів, які послуговуються суржиком як прийомом сатири та гумору. Чи завжди використання суржику на сцені є, на вашу думку, доречним? Чому?

Деякі науковці відзначають позитивну роль суржику, вважаючи його мовою перехідного періоду. Чи можна з ними погодитися? Відповідь обґрунтуйте.

174. Прочитайте. Що, на вашу думку, є причиною вживання ненормативної лексики школярами — неосвіченість, протест чи виклик? Свою думку доведіть.

За багатомісячну історію розвитку літератури виробилися певні моральні закони і усталилися мовні табу, яких треба свято дотримуватися, переступати які неетично і непорядно. Ці закони не писані, але вони відомі кожній освіченій людині. Один з них — заборона ненормативної лексики.

Проте для багатьох саме зловживання нецензурними словами становить найбільший шарм. Одні вкладають у це свій протест, інші виклик, треті несприйняття світу і ще казна-що. Усе це тиражується, пускається між люди, тоді як подібне читиво треба випускати мізерним тиражем для вузького кола «просунутих і звихнутих».

За П. Сорокою.

◆ Поясніть лексичне значення виділених слів. Звертеся із тлумачним словничком.

Якою мірою ви згодні з автором тексту? Поясніть. Які мовні табу ви знаєте і підтримуєте? Чому?

175. Прочитайте текст. Перекажіть його, доповнюючи прикладами з мовлення ваших знайомих. Завершіть переказ самостійно зробленими висновками.

Серйозний і поширений недолік мовлення школярів — уживання слів-паразитів, про які самі учні й не підозрюють (*ну; звичайно; так; тіпа*). Не збагачують культуру мовлення й росіянізми (*канешно, ладно, зачот*). Часто школярі вживають жаргонізми: *тусовка, кльово, відморозитися*.

І жаргонізми, і нецензурна лексика розхитують і руйнують еталони будь-якої літературної мови й мовленнєвого етикету, забруднюють негативною енергією навколишнє середовище. Сучасні психотехніки стверджують, що ті, хто послуговується жаргонізмами, швидше старіють і частіше хворіють.

За М. Стахів.

Час від часу серед науковців, батьківської громадськості, засобів масової інформації виникає дискусія на тему «*Чи потрібно вивчати вульгаризми та жаргонізми у школі?*». Висловіть свою думку з цього приводу.

◆ Яке місце жаргон посідає в житті сучасних школярів? Як ви до цього ставитеся?

Жаргон (з французької *jargon*, від галло-романської *gargone* — базікання) — особливості мовлення певної соціальної, вікової чи професійної групи людей, пов'язаних тривалим перебуванням разом (на навчанні у ВНЗ чи школі, на службі у війську, під час занять спортом) або певною спільністю інтересів (мистецтво, колекціонування, риболовля і под.). Від літературної мови жаргон відрізняється специфічною лексикою та вимовою, хоч і не має власної фонетичної та граматичної системи.

Жаргонізми — слова або вислови, вживані представниками певної соціальної або професійної групи.

Наприклад:

- *шпора (шпаргалка), фізра (фізична культура), здирати (списувати)* — у мовленні школярів та студентів;

- *паровик — музикант, який грає на духових інструментах; лабати — виконувати музичний твір; драйв — емоційна насиченість музики* — у мовленні музикантів;

- *дембель — демобілізація після проходження строкової служби; салабон — солдат строкової служби; дідівщина — нестатутні стосунки в армії* — у мовленні солдат.

Іноді замість терміна жаргон уживають термін сленг: комп'ютерний сленг (мовлення користувачів КП та Інтернету); молодіжний сленг.

У художніх творах жаргон (сленг) використовують із певною стилістичною метою, передовсім для мовленнєвої характеристики персонажів.

176. Прочитайте. Визначте навмисно вжиті жаргонні слова, з'ясуйте їхню стилістичну роль.

1. Головним правилом лохотрона є масовість, тому і працюють аферисти здебільшого на вулицях та ринках (*З газети*). 2. Це мажор. Його тато чи то адвокат, чи радник якийсь там (*О. Довженко*). 3. Справжні аристократи мають поняття честі, їм запаadlo багатство країни за бугор збувати (*В. Сичевський*). 4. Реклама в нас на радіо, телебаченні діє за принципом долота. Задовбала (*З газети*).

Поясніть причини проникнення жаргонізмів у мову художньої літератури, зокрема поезії. Як ви до цього ставитеся?

Що вам відомо про комп'ютерний сленг? Як ви ставитеся до його вживання?

177. Прочитайте висловлювання, визначте його стиль, свою думку обґрунтуйте.

Комп'ютерний сленг — набір стилістично маркованих слів, не властивих літературній мові, які початково використовувалися членами ізольованих груп комп'ютерників, але з часом почали вживатися повсюдно широким колом людей, які користуються комп'ютерами і в професійній, і в побутовій сфері і в яких виникає потреба «полегшеного» варіанта спілкування. Основний мотив, за яким користувачі послуговуються сленгом, — це бажання виокремитися і тим самим самоствердитися. Людина, яка вживає сленг, позиціонує себе як «професіонала» в комп'ютерах (незалежно від реальних знань).

Комп'ютерному сленгові притаманне знижене стилістичне забарвлення, тому його використання надає розмові невимушеного,

інколи гумористичного відтінку. Комп'ютерний сленг — живий і динамічний шар української мови.

За І. Щур.

◆ Складіть план висловлювання. Доберіть до нього заголовки та законспекуйте основні думки.

 Яке місце посідає у вашому житті комп'ютер? Чи користуєтеся ви комп'ютерним сленгом? Якою мірою? Допомагає чи заважає це вам у спілкуванні?

◆ Поясніть, чи доречно вживання комп'ютерного сленгу на уроках інформатики? Під час олімпіади з інформатики або веб-дизайну? Чому?

 Складіть жартівливу розповідь про те, як стомлений і виснажений працею комп'ютер перестав вас слухатися, тому вам довелося його перепросити. Використайте сленгові слова: *вінда*, *віндова* (ОС Windows); *гіг* (одиниця пам'яті — гігабайт); *задевелопити* (створити програмний продукт); *клава* (клавіатура); *дівідішка* (пристрій для роботи з DVD); *принтак* або *друкувалка* (принтер); *живність* (комп'ютерні віруси); *зафрендити* (зареєструвати друзів на соціальних сайтах).

 Чи вважаєте ви, що чистоту української мови потрібно захищати на законодавчому рівні? Сформулюйте положення такого закону. Обговоріть їх у класі.

§ 10. Професійно-виробнича лексика; наукова й ділова лексика, її стилістичні функції

Розмовній лексиці протиставляється книжна.

Книжна лексика — це лексика, властива писемній формі літературної мови, вживана в науковій літературі, публіцистичних творах, офіційно-ділових документах тощо.

Професійно-виробнича лексика — слова, що стосуються певних галузей виробництва, виробничих процесів, знарядь праці, посад, приміщень: *амбулаторія, процедури, фонендоскоп, ін'єкція, крапельниця* (у мові медиків); *аудиторія, сесія, клас, класний журнал, педрада, державна атестація* (у мові освітян); *шахта, вугільний пласт, вагонетка* (у мові шахтарів); *фермерство, оранка, затримання вологи* (у мові аграріїв).

Професійно-виробнича лексика сприяє різнобічному відтворенню певного професійного середовища та професійних інтересів людей, особливостей життя і побуту представників певних професій.

178. Прочитайте речення, визначте й выпишіть слова, що належать до виробничо-професійної лексики.

1. Художник подекуди заходив у друкарню подивитися, як ми працюємо, зазірав до складальних кас, що їх він, усміхаючись, порівнював з бджолиними щільниками, тільки ці наші «щільники» не медом наліті, а свинцем, гартом, різними видами шрифтів — курсивом, цицero та петитами, якими нам праглося відтворити бурхливість наших буднів (Олесь Гончар). 2. Уже півдороги осилили, як у дядька Тимка заскреготіла коробка передач, коротко й злісно гарикнув двигун і луснула хрестовина в кардані (О. Сенчик). 3. Він опинився на сидінні, поправив дзеркало заднього виду, газонув, викручуючи гранично бублика, вивернувся від високого бордюру, вирівняв руль і рвонув вздовж вулиці, тоді звернув у провулок, витиснув зчеплення і виключив запалення (Ю. Обжелян). 4. Коли, бувало, десь на весіллі голосно ударить оркестр немудрий — скрипка, та кларнет, та барабан з тромбоном, та труба, усякі витворяючи форшлаги, фіоритури, викрути, окраси, що в них сільські кохаються артисти, — аж стрепенеться Дмитрик і біжить на скрипки голос (М. Рильський).

◆ Лексичне значення виділених слів з'ясуйте за тлумачним словничком.

◆ Поясніть стилістичну роль виробничо-професійної лексики в реченнях.

 Чи можна говорити про виробничо-професійну лексику вчителя або учня? Поясніть.

 Роздивіться репродукцію картини В. Зарецького. Як художнику вдалося передати красу процесу праці? Розкажіть про зображене, жививаючи виробничо-професійну лексику.

Віктор ЗАРЕЦЬКИЙ.
Весняні клопоти

179. Перепишіть. Визначте й підкресліть виробничо-професійну лексику. Лексичне значення виділених слів з'ясуйте за тлумачним словничком.

1. Дозвольте, Григорію Олексійовичу, відвідати ваші уроки. Навчіть мене, як писати конспекти, як правильно перевіряти зошити, як об'єднувати актуалізацію, новий матеріал і опитування (Ю. Обжелян). 2. Багато країн переходить на сухе фільтрування, це так. На заході застосовують мішкові або рукавні фільтри зі спеціальної матерії, вона мусить бути особливої міцності. Продукти сухого очищення до того ж можна переробляти, брикетувати, в цьому також є своя перевага (Олесь Гончар). 3. Я щойно вчора прибився до гавані твого імені з далекого плавання лівим бортом з одним веслом рівно до ватерлінії твоїх зіниць (Й. Струцюк). 4. І раптом наказ: «Повернути! Вест!» (О. Влизько).

◆ Поясніть уживання в реченнях розділових знаків.

Поясніть образний вислів *ватерлінії твоїх зіниць*. Що, на вашу думку, спричинило появу такого образу?

Наукова лексика охоплює різні галузі науки, техніки, мистецтва. До неї ставлять такі вимоги: однозначність, відсутність експресивно-оцінного значення.

Абстрактна наукова лексика вживається в усіх або багатьох галузях науки: система, аргументація, типологія, залежність, вплив, доказ, деталізація, аналіз, синтез, порівняння, аналогія, висновок, наслідок.

Слово або словосполучення, що виражає поняття та його місце серед інших понять, слугує для спілкування людей, пов'язаних єдністю спеціалізації, — називають терміном (з латини *Terminus* — божество меж, кордонів).

Терміни вживають для точного вираження понять певної галузі знань: клітина, аорта, бісектриса, радіус, діагональ, тариф, скерцо, лібрето, водень, комп'ютерне забезпечення, пошук даних; числа константа; ядерна реакція, безсполучникове складне речення,

Крім термінів-слів та термінів-словосполучень, існують терміни-речення: *Кроком руш! Віддати швартові!*

Невпинний розвиток науки і техніки сприяє проникненню термінів в усі сфери людської діяльності.

180. Прочитайте. Випишіть із речень наукову лексику. Які слова серед виписаних є термінами?

1. Незрозумілі значки, літери і такі слова, як синуси, тангенс, астрономія, метеорологія, космологія та й безліч інших, доводять мене до гіркого розпачу (М. Стельмах). 2. Ви ж чули такі слова: біохімія, молекулярна біологія, гена інженерія? Людина

Григорій ПРИШЕДЬКО, Галина ЗУБЧЕНКО.
Тріумф кібернетиків

замахується на те, що вважалося найбільшою таємницею: процеси творення (П. Загребельний). 3. Нам дорогий отой дух козацької республіки, дух вільності, патріотизму, що жив широко, весело, за цим якраз ми і зголодніли... Може, якраз цього вітаміну тобі й бракує, зачах в інтегралах, козацький нащадку! (Олесь Гончар). 4. Гігантський зореліт дрібно дрижав. «Хвильові коливання наростають, пане капітане! — доповів вахтовий. — Амплітуда коливань асиметрична! Перевантаження! Загоряння електронної навігаційної системи! Увага екіпажу! Можлива розгерметизація

корабля. Направити біороботів, накласти пластир. Увімкнути автономне живлення!» (С. Красавін).

Роздивіться зображення мозаїчного панно в Інституті кібернетики НАН України, виконане Г. Пришедьком та Г. Зубченко. Яка ідея цього твору мистецтва? Розкажіть про зображене, вживаючи наукову лексику.

181. Прочитайте фрагменти з ухвали Міжнародної наукової конференції «Проблеми української термінології», що відбувалася в Національному університеті «Львівська політехніка».

7. 2. Надавати перевагу українському термінові, не заперечуючи міжнародного (засвоеного з мови-першоджерела): *вбирання*, абсорбція; *вислід*, результат; *впровадження*, імплементація; *водень*, водень; *залізо*, ферум; *знеболення*, анестезія; *кав'ярня*, кафе; *кисень*, кисень; *мідь*, купрум; *оливо*, плюмбій; *проміжок*, інтервал; *ртуть*, меркурій; *скорочення*, аббревіатура; *спортовець*, спортсмен; *срібло*, аргентум.

7. 3. Не вживати чужомовний термін чи кальку за наявності повноцінного українського терміна (*енергозбережні* (технології) — енергоощадні; *казначей* — скарбник; *казначейство* — скарбниця; *карта* (геогр.) — мапа; *керуючий* — керівник; *ксерокс* — копіювач; *магазин* — крамниця; *магніт* — магнет; *маркетинг* — торговельництво; *менеджер* — керівник, управник; *навколишнє середовище* — довкілля; *накатувати*, *накат* — накочувати, накіт; *нападаючий* — нападник; *насос* — смок, помпа; офіс — служба, бюро, офіція; *принтер* — друкарка, друкарець; *прокат* — 1. вальцівка, 2. оренда; *сосиски* — ковбас(оч)ки; *управління* (орган) — управа; *установка* (апарат) — устава.

Наскільки коректні, на вашу думку, формулювання поданих у документі пропозицій? Наскільки актуальними вони є? Чому? Визначте стиль уривка.

182. Прочитайте статті з двомовного термінологічного словника. Прокоментуйте їхню будову.

БІТ (англ. *bit*, скор. від *Binary digit* — двійкова цифра) — мінімальна одиниця інформації, що сприймається комп'ютером.

БІТ

БОД (за ім'ям франц. винахідника Ж. Бодо) — одиниця швидкості передавання інформації: 1 бод = 1 біт/с.

BAUD

БУФЕР ОБМІНУ — спеціальна область пам'яті комп'ютера, до якої можна помістити фрагмент тексту, малюнок чи формулу, щоб потім використати в іншому місці документа чи в іншому документі.

CLIPBOARD

БИТ (англ. *bit*, сокр. от *Binary digit* — двоичная цифра) — минимальная единица информации, воспринимаемая компьютером.

БОД (по имени франц. изобретателя Ж. Бодо) — единица скорости передачи информации. 1 бод = 1 бит/с.

БУФЕР ОБМЕНА —

специальная область памяти компьютера, в которую можно поместить фрагмент текста, рисунок или формулу, чтобы затем использовать в другом месте документа или в другом документе.

Поясніть, який сенс у двомовних термінологічних словниках. Чому слова дубльовано ще й англійською мовою?

183. Доберіть із довідки терміни, що відповідають поданим значенням, запишіть їх.

1. Розчленування предмета на складові частини (ознаки, сторони, властивості, відношення) з метою їх всебічного вивчення. 2. Здатність технічних та інших пристроїв або систем пристосовуватись до змінюваних умов навколишнього середовища або до своїх внутрішніх змін, що приводить до підвищення ефективності їхнього функціонування. 3. Оболонка земної кулі, у якій існує або існувало життя. 4. Поіменованний набір інформації, що зберігається на носії інформації. 5. Особливе, унікальне, неповторне явище у своїй цілісності, у єдності з його сутністю.

ДОВІДКА 1. Аналіз. 2. Адаптація. 3. Біосфера. 4. Файл. 5. Феномен.

◆ Іменники-терміни поставте у формі родового відмінка однини, поясніть відмінкові закінчення.

184. Перепишіть. Визначте й підкресліть наукову лексику. Поясніть її стилістичну роль.

1. У нас такі вже соромливі гени, що Йван Пуллой ікс-променя приборкав, а люд віками ходить до Рентгена (*В. Бровченко*). 2. Крізь надгусту речовину нейтрино проходить з такою ж легкістю, як і крізь порожнечу космосу (*С. Красавін*). 3. А запах! Збуджує слиновидільні залози та шлункову секрецію! Смачний біфштекс. І фрі засмажено в міру, до комашиного хрусту. Наче жука розкушуєш (*Ю. Обжелян*). 4. Один мудрагель написав про цю споруду: «Будівлі трохи шкодить надмірна монументальність і гіпертрофований ордер, позбавлений будь-якого тектонічного сенсу» (*П. Загребельний*). 5. При стресах обов'язково виділяються внутрішні стимулятори. Коли виводять із деліріуму, використовують певні синтезовані препарати. На часі — проблема рекреації! (*Ю. Обжелян*).

◆ У словах іншомовного походження визначте орфограми. Поясніть правопис цих слів.

Складіть словничок виробничо-професійної лексики для професії, якою ви плануєте оволодіти в майбутньому.

Ділова лексика — слова й сполуки слів, що належать до офіційно-ділового стилю і забезпечують ділове спілкування і в усній діловій практиці, і в текстах документів: законів, указів, статутів, угод тощо. Особливості лексики ділового стилю — точність, конкретність, недвозначність, лаконічність, неприпустимість експресивно-оцінного значення, максимальна стандартизація й уніфікація термінології.

Розрізняють ділову лексику, уживану для забезпечення:

- міждержавних відносин, діяльності міжнародних установ, державного управління: *президент, прем'єр-міністр, секретаріат, аташе, нота, комюніке, прийняття закону, ратифікація угоди;*

- юридично-правових стосунків: *позивач, відповідач, слідчий, адвокат, прокурор, експерт, показання, свідок, алібі, допит, злочин, апеляція, амністія, стаття, підзаконний акт;*

- щоденного ділового спілкування кожного мовця: *заява, доручення, інструкція, секретар, посвідчення, акт, наказ, витяг із протоколу засідання.*

Серед ділової лексики є віддієслівні іменники (*заява, призначення, розпорядження*), **усталені звороти** (*як зазначено вище; ми, що нижче підписалися; прошу надати ...; зарахувати на посаду ...; оголосити конкурс ...*).

У текстах ділового стилю вживають терміни: *моніторинг, маркетинг, менеджмент.*

185. Прочитайте. З'ясуйте стиль тексту, свою думку доведіть. За потреби зверніться до поданої в «Довідковому бюро» таблиці «Офіційно-діловий стиль». Визначте ділову лексику.

Стаття 10

Свобода вираження поглядів

1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право охоплює свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду.

З Конвенції

про захист прав людини і основоположних свобод.

◆ Визначте в тексті віддієслівні іменники.

◆ Назвіть використані в документі терміни.

Як ви розумієте поняття *свобода вираження поглядів, свобода думки, свобода слова*? Чи існують межі свободи слова? Хто має забезпечувати відповідальність ЗМІ за точність подання фактів, їхню інтерпретацію?

186. Прочитайте словникову статтю. Пригадайте кілька мовних кліше, властивих офіційно-діловому стилеві. Чи належать вони до ділової лексики?

КЛІШЕ (франц. *cliché* від *clicher* — робити відбиток, стереотипувати) — мовний засіб, стандартний зворот, регулярно повторюваний у певних умовах і контекстах; мовний стереотип з позитивною функцією. На відміну від штампа, який характеризується «стертістю» лексичного значення, К. є конструктивною одиницею мовлення, що відображає у свідомості часто повторювані явища дійсності, зберігає свою семантику і виразність, що служить характерною ознакою певного стилю чи певної ситуації (форми привітання, прощання, пробачення, зачини та кінцівки казок, словесні рамки документів тощо). Швидка відтворюваність К., автоматизм, мовна економність полегшують комунікативний процес.

З енциклопедії «Українська мова».

Е Нині офіційно-ділові стосунки реалізуються за допомогою електронної пошти. Чи існують норми офіційного спілкування в мережі Інтернет? Розкажіть про це.

◆ Наведіть приклади кліше, поширених у системі інтернет-спілкування, у соціальних мережах тощо.

 Чи можна вважати кліше усталені форми ввічливості, традиційні звертання тощо? Відповідь обґрунтуйте.

187. У текстах яких ділових паперів уживають подані мовні кліше? Яка їхня роль у діловому спілкуванні?

Порядок денний; прошу надати мені; вхід вільний; відповідальність покласти; скласти повноваження; призначити на посаду; ми, що нижче підписалися; збори ухвалили; за звітний період.

◆ Доберіть і запишіть 3–5 властивих діловодству широковживаних мовних кліше.

До якого стилю, на вашу думку, потрібно відносити рекламні тексти? Свою думку обґрунтуйте. Наведіть приклади рекламних кліше.

У художній літературі та публіцистиці ділову лексику вживають для реалістичного зображення ділових стосунків.

Проте ділова лексика не завжди вживається доречно. Невмотивоване проникнення її до інших стилів спричинило появу канцеляризмів. Стильову невідповідність таких слів контекстові вважають грубим порушенням літературної норми.

Канцеляризми (від латинського *cancelli* — рамки, межі) — слова та словосполучення, що, будучи одиницями офіційно-ділового стилю, вживаються поза його межами.

У художніх та публіцистичних текстах з певною стилістичною метою канцеляризми вживають для:

• характеристики персонажів: *Мов перед хворим лікарняний лист, поезія моя — переді мною (В. Черепков);*

• характеристики суспільства: *Хто поверне нам пісні — інструкції до користування моральними цінностями? (В. Голобородько);*

• сатирично-глузливого змалювання життя героїв: *А воно на те й життя, щоб людиною бути. А не середньою арифметичною цифрою (М. Стельмах).*

188. Прочитайте уривок. Визначте офіційно-ділову лексику, поясніть, з якою метою її вжито в художньому тексті.

На трибуну вийшов Максим Туровець. Йому була дана година для звіту, він сказав людям, що відзвітується за п'ять хвилин.

— Ревізія встановила, — звернувся він до хліборобів, — що

розтрат у нас немає, заборгованості теж. А від себе скажу: дякуючи вам, усі наші поля вродили. А де є хліб — там є надія. Спасибі вам за працю, спасибі за те, що навчали мене розуму і навчили ходити біля землі. — Він вклонився людям. — От і все моє слово.

— Не густо! Не густо! — несхвально сказав Хворостенко. Він підвів руку, але оплески не вщухали.

Нарешті збори втихомирились, і Хворостенко взяв слово.

— Я хочу повідомити вам, що зверху є думка зняти Туровця з головування і висунути на його місце енергійного бригадира Артемона Давидовича Васюту. Хто має слово?

Збори заколоротились:

- Не хочемо!
- Не бажаємо!
- Нема такого права!
- Голосувати!
- Ставте на голосування!

За М. Стельмахом.

 Розкажіть про класні (або шкільні) учнівські збори, які найбільше вам запам'яталися. Розповідь побудуйте в публіцистичному стилі. Використовуйте офіційно-ділову лексику.

189. Прочитайте речення, визначте вжиту в них ділову лексику.

1. Давайте, панове, уладнаємо конфлікт цивілізовано. Тим паче, що від постраждалих претензій немає. Які претензії за форс-мажорних обставин? Але звітувати про інцидент мені доведеться... (Ю. Обжелян). 2. А сьогодні вихідний — неділя. Може, на рибалку ти майнеш, може, в місто вийдеш на дозвіллі? Де ти будеш, інформуй мене (О. Кононенко). 3. Уже змалку Варя зарекомендувала себе і трішки практичною людиною, і людиною без зайвих романтичних ухилів (Микола Хвильовий). 4. Домінують пожовклі листки на деревах і під ногами (П. Осадчук).

 У яких випадках вживання ділової лексики є доречним, у яких — ні? У яких реченнях такі слова можна вважати канцеляризмами? У яких вони надають мовленню іронічного звучання? Свою думку обґрунтуйте.

◆ Укажіть серед ділової лексики слова іншомовного походження, випишіть їх. Поясніть правопис цих слів.

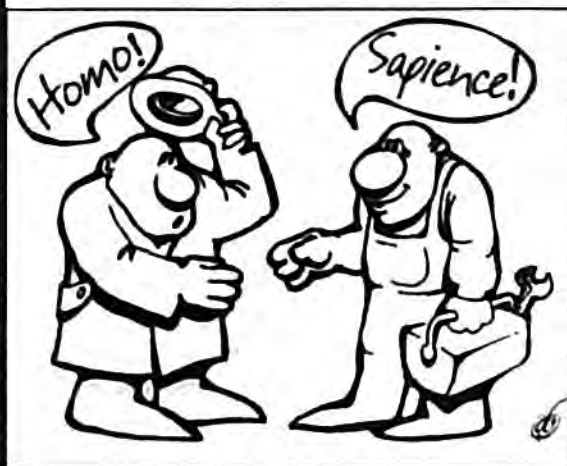
190. Перепишіть. Визначте ділову лексику, обґрунтуйте доречність або недоречність її вживання.

1. За вільнодумство і норавливість не раз йому перепало від обережненьких. Не раз його розпікали на конференціях, нарадах і в інстанціях, а потім найбільший суддя — час — підтримував його, з чоловіка знімали суворі й прості догани, тільки ніхто ніколи не вибачався за них перед ним (М. Стельмах). 2. Дим із труб — це розпечений газ із пилюкою, невидима оком пилючка — вона твоїй

найбільший ворог! Вона добре летить і легко засвоюється організмом. Є закон про допустиму санітарну норму пилюки в повітрі, але хто його дотримується? На кожному заводі є вентиляційні лабораторії, які з року в рік тільки фіксують порушення санітарних норм... Хіба ж це не самообдурювання? (Олесь Гончар).

◆Визначте в словах орфограми. Поясніть правопис слів.

◆Зробіть синтаксичний розбір першого речення.

☺ Роздивіться карикатури О. Базилевича та Є. Григор'єва. Розкажіть про зображене на одній із них, почергово дотримуючи наукового, офіційно-ділового та публіцистичного стилів.

§ 11. Діалектні слова

191. Прочитайте. Чи часто вживаними є виділені слова? З'ясуйте їхнє лексичне значення за тлумачним словником.

1. Хоч надивлюсь на кичери та звори з вершин, де тільки ворон доліта. А дримби, брате, і не вчуєш нині. А чиру вам не хочеться, панове, із разової, з житньої муки? Хоч страва ця тепер не гонорова, колись її вживали залюбки. А хліб дається тяжко чоловіку, хоч би й до скону гарував, як віл (Є. Титикайло). 2. Напечіть мені знов драпацьоників, мамо, котрі в місті зовуть «картопляні оладі». Драпацьоники, картопляники, деруни — як їх не іменуй — усяка назва доречна (М. Сіренко). 3. Людям хочеться веселого шарварку і товариської доброзичливості. Прокіп сидить, напиндючив гембу. На душі в нього суять — ані сидіти, ані встать (О. Сенчик).

🕊 Пригадайте, що вам відомо про діалекти української мови. Сформулюйте визначення діалектних слів. Порівняйте його з поданим нижче.

Діалектні слова — це слова, поширення яких обмежене територією певного діалекту (наріччя). Вони називають поняття, для позначення яких у загальнонародній мові використовують інші назви: *ковальня* (кузня), *бараболя* (картопля), *блат* (волошка), *нецьки* (ночви), *лилик* (кажан).

Серед діалектних слів є назви одягу (*гуня, кептар, крисаня, черес, бекешка*), страв (*киселиця, клюцки, малисник*), знарядь праці, предметів побуту (*гимбель, топірець, ватрач, верето*) тощо.

Літературні та діалектні слова утворюють синонімічні ряди: *півень* — *когут, галаган*; *підберезник* — *бабка, обабок*.

Ужиті в письмових текстах, розрахованих на широкого читача, діалектні слова стають діалектизмами.

У науковому стилі діалектні слова використовують у тому разі, якщо вони є предметом вивчення. У художній літературі вони вживаються для реалістичного та яскравого відображення місцевого побуту або для мовної характеристики персонажів. Діалектизми значно ширше вживаються в діалогах, ніж у мові автора. В авторській мові діалектизми відтворюють місцевий колорит.

192. Прочитайте статті зі словника синонімів. Прокоментуйте вжиті в статтях умовні позначення.

ЗУПІНКА (місце, пункт, де зупиняється транспорт; відстань між двома такими пунктами), **ПЕРЕСТАНОК** діал. *Петро поспішав на зупинку автобуса* (А. Хорунжий); *Писатиму на перестанках, а то для друкарів отаке тремтяче писання, певне, не дуже приємне* (Леся Українка).

ІВОЛГА, ВІВІЛЬГА діал., **ЖОВНА** діал. *В лісі горлиці туркочуть, іволги свистять в гаю* (С. Воскрекасенко); *Узлісся стрічає мелодійним посвистом вивільги й куванням зозулі* (О. Донченко); *Де-де дятел довбав, жовна фітькала, туркала горлиця* (А. Свидницький).

193. Прочитайте. Які слова з кожного синонімічного ряду можна вважати діалектними? До якого словника варто звернутися, щоб це з'ясувати?

ДЖЕРЕЛЮ — ключ, криничка, криниця, керниця (кирниця), криничовина, чур, чуркало, нора, живець.

ВИР — коловорот, нурт, чорторий, крутіж, круговерть, водоверть, нурта, нуртина, нуртовище, круговорот, крутовир'я, шум, водокрут, крутень, крутіль, водокрутень, вертун, водовир.

194. Прочитайте. Скориставшись довідкою, поясніть лексичне значення кожного з діалектних слів. Яка їхня стилістична роль у творах письменника?

По віршах Василя Мисевича, мов під сонцем по росяному лузі, розкидано самоцвіти діалектних слів, які він вживає ощадливо, щоб не затуманити змісту. Власне, й для незвичного слуху вони в контексті впереваж зрозумілі: «голубка дітям на крачку мужиче», «погляньте: із лісу виходять ласкавці рожево-бліді, наче небо в степу», «цятки неба, бриндушки хмільні», «впало яблуко враз на тонку, як волічка, стеблинку», «на співучих коверцях трави», «ось верба приміряє цурканку».

ДОВІДКА Крачок — гілка; ласкавці, бриндушки — квіти; волічка — нитка; коверці — килимки; цурканка — кожушок-безрукавка.

 Назвіть українських письменників (класиків та сучасних митців), які у своїх творах уживають діалектні слова. Які це твори? Яка стилістична роль у цих творах діалектних слів?

195. Прочитайте висловлювання. Як бачите, ставлення до діалектів та діалектних слів висловлюють різне. Якої думки дотримуєтесь ви? Свою позицію обґрунтуйте.

I. Діалекти — це реальна мова мільйонів людей, це ті ручаї, що виповнюють живлющою водою ріки літературних мов. Діалекти — це багатство національного духу, це дорогоцінна індивідуальність етнічних груп кожного народу і людських особистостей. Не розумію тих, які обурюються з кожного незнамого чи незрозумілого їм слова, замість того, щоб радіти: ще одну мовну барву вловив, ще одне слово збагнув — знатиму! Це йде від глухоти до слова, до магії його звучання, до його виражальної енергії.

Окремі слова: «Який ти *встібський*...» (докучливий, причепливий). Тепер вони (ніжки стола) не повинні підлогу *рейбувати* (дерти). Як тільки *вихрапаюся* з хвороби. Але ти *нинзя* (скиглій).

— За І. Дзюбою.

II. Уживання діалектних слів у мовленні утруднює порозуміння між людьми, стає на заваді досягнення мети спілкування. Тому кожен мовець повинен дбати про чистоту свого мовлення, ретельно добирати доречні для спілкування слова, що відповідають мовній нормі.

З підручника.

III. Спадкоємність писемних мов забезпечували щоразу саме живі народні говірки — вони наче могутній стовбур мови. Тоді як літературна, або писемна, форма мови — наче гілка, найкраща, доглянута, часто прищеплена. Одна гілка всихає, інша виростає. Проте все на тому ж стовбурі. У тіні того стовбура-велета дрібнішають і в'януть усі мовні суперечки. Хай і хвора на суржик, але діалектна українська стихія триває.

Дорогі земляки, небайдуже українство! Любімо живі діалекти, могутній стовбур нашої мови. Принаймні не зневажаймо їх, слухняно ставлячи побіч суржику або зводячи до ненормативних слів.

За К. Тищенком.

 196. З поданих речень випишіть діалектні слова, до кожного доберіть відповідник із загальноновживаної лексики. Скористайтеся тлумачним словником.

1. Благословенні час той і година, коли земля ця цвітом процвіла, де бродить з калаталами маржина у морі запахуючого зела (*М. Рильський*). 2. Напала на рижакі, та так же їх багацько було, та такі мудрі, і хоч і побродила по воді, та назбирала їх повнісіньке відро, іще й кошик (*Г. Квітка-Основ'яненко*). 3. Дід перший розвів садові трускавки, і коли дозрівали перші, зривав кілька, кличучи: «Йди-но, я тобі щось дам таке файне!» (*І. Дзюба*). 4. Далеко ген, у небесах Паміру, сійнула чічка, що збудила віру поета в казку (*В. Грабовський*). 5. Стругів викохують не в струмовинні, а в чистій, охолодженій воді, що живиться джерелами зі скелі... (*М. Рильський*). 6. Як ударив копитами вороний у гостинець, порудів од того грому мічений чужинець (*Б. Олійник*). 7. Хто шукатиме коня без ганджу, ходитиме пішки (*Народна творчість*).

 Складіть словничок діалектних слів місцевості, де мешкають ваші родичі.

 Сформулюйте поради ведучим телевізійних програм щодо вживання діалектних слів.

 Підготуйте повідомлення «Уживання діалектних слів у перекладах з іноземних мов».

• Застарілі слова, неологізми, їхні стилістичні функції

 197. ПОПРАЦЮЙТЕ В ГРУПАХ! Прочитайте текст. Сформулюйте й поставте одне одному по три запитання за його змістом.

«Нове життя нового прагне слова», — сказав М. Рильський. Американський учений М. Сводеш з колегами підрахували, що за тисячу років мова змінює ядро своєї лексики в середньому на 19 %, тоді як 81 % її словника, що є найуживанішим, зберігається,

забезпечуючи їй природне функціонування саме як мови. Це не буде інша мова — буде та сама мова, але пристосована до нових історичних обставин.

Традиція, консерватизм є самою суттю мови, одна з функцій якої — накопичення, збереження і поширення досвіду. Мова — це пам'ять. Без спадкової функції мови немислимими були б інші, не менш важливі: комунікативна (спілкування), мислеформуюча, пізнавальна, культуроносна, консолідаційна (об'єднання в спільноту) тощо.

За В. Радчуком.

◆ Визначте вжиті в тексті терміни.

Як ви розумієте термін *людина інформаційного суспільства, інфолюдина*? Чи залежить швидкість змін у мові від процесів розвитку засобів масової комунікації? Як впливають процеси глобалізації на розвиток національних мов?

У мові в будь-який період її існування можна виділити два шари лексики: активний і пасивний.

До пасивної лексики належать слова, які рідко вживаються у повсякденному спілкуванні. Пасивну лексику можна поділити на дві групи. До першої з них належать застарілі слова, які вже вийшли або виходять зі звичайного вжитку в літературній мові внаслідок того, що відпадає або вже відпала потреба користуватися ними для називання предметів, явищ, подій дійсності. До другої — нові слова, які недавно виникли і ще не стали загальноживаними або активно ще не використовуються в мові.

Застарілі слова, що вийшли або виходять з активного словника, називаються архаїзмами.

Залежно від причин, через які слова вийшли з активного вжитку, архаїзми поділяють на історизми та власне архаїзми.

Історизми — це слова, що вийшли з ужитку в зв'язку зі зникненням певних предметів чи понять: боярин, смерд, рать, лодія, воєвода, кобеняк, гаківниця.

Синонімів у сучасній мові історизми здебільшого не мають.

До історизмів належать:

• поняття, пов'язані зі старими суспільними формаціями: *дворянин, кріпак, панщина, земство, зборня*;

• назви зниклих етносів, колишніх поселень, міст, рік: *варяги, улличі, Почайна, Тмуторокань*;

• назви людей за родом занять та належністю до давніх ремесел: *бортник, кожум'яка, ключниця, ціпов'яз*;

• назви старовинної зброї, одягу, взуття, сількогосподарського

реманенту, предметів побуту: *мушкет, свита, жупан, кирея, плахта, рало*.

Власне архаїзми — слова, що називають наявні в наш час предмети чи явища, проте витіснені іншими словами, які на сьогодні є загальноновживаними: *перст (палець руки), пря (боротьба), тать (зłodій), митар (збирач податків, мита), дубельтівка (рушниця), скудельник (гончар), драгоман (перекладач), дзигарі (годинник)*.

198. Випишіть із речень архаїзми, поясніть лексичне значення кожного. За потреби зверніться до тлумачного словника.

1. Козацький бунчук переважить бурмистерську патерицю! Хіба по корогвах можна було розпізнати, де запорожці. Дома, у Січі, козаки ходять у семиряжках та в кажанках, а їдять мало не саму соломаху, а тут жупани на них будуть лудани, штани із дорогої саети, меди, пива за ними в куфах так і їздять, — хто стрінеться, усякого частують (*За П. Кулішем*). 2. Я — пішохід. Я — піша пішаниця. Комонним — не товариш і не брат (*Є. Гуцало*). 3. Та не вмирав народний дух, не вмре і прісно, і вовіки! (*С. Черкасенко*). 4. Ще не зношені вовняні порти, міцні рем'яні постоли, корзно доброго тонкого хутра поверх лляної сорочки — все придбане в купців, все таке, що хоч і на боярського сина (*П. Загребельний*). 5. Одне відро стоїть мені — ошую, а друге одесную — так і так (*І. Драч*).

◆Визначте серед виписаних слів історизми та власне архаїзми. До історизмів доберіть відповідники із сучасної мови.

199. Прочитайте статті зі словника синонімів, простежте, як позначено застарілі слова.

ЗНАХАРКА (жінка, яка лікує немедичними засобами та займається чаклуванням), **ВОРОЖКА**, **ВОРОЖБІТКА** *заст...*, **ЗНАТНИЦЯ** *заст.*, **БАБА** *заст.*, **БАБКА** *заст.*, **ШЕПТУХА** *заст.*

КОЖУМ'ЯКА *заст.*, **МНЕЦЬ** *заст.* *Дужі кожум'яки сиділи під дашками ганків на вулицях і м'яли своїми міцними руками волові шкури* (О. Довженко); *Ні швець, ні мнець, ні чортзна-що* (Народна творчість).

Зі словника синонімів української мови.

Іван ОСТАФІЙЧУК
Проблеми (скло, акварель)

Складіть висловлювання, у якому використання обох синонімічних рядів було б доречним. Який жанр і стиль для такого висловлювання ви оберете? Чому?

200. До поданих застарілих слів доберіть з довідки відповідники з сучасної літературної мови.

Куафюра, кав'яр, каламар, скриптура, перебендя.

ДОВІДКА

Зачіска, ікра (риб'яча), чорнильниця, зошит, балакун (базікало).

201. Перепишіть. Визначте застарілі слова, поясніть їхню стилістичну роль.

1. О, той гаман бере в солодкий бран усе, що добувалось у двобою: і честь, і славу, купно з булавою, і «патріотів» одяга в жупан з чужого краму на чужім закрою (*Б. Олійник*). 2. Чує серце — буде пря, наше діло праве! (*О. Кононенко*). 3. Свистять шаблі, гармат гуде яса (*А. Малишко*). 4. Нас не взяли ні паля, ні таран, одвазі нашій навіть чорт — не пан, та нині ворог особливий, друже. Цей не по землю — цей прийшов по душі, щоб взяти їх на золотий аркан (*Б. Олійник*).

◆ Визначте орфограми. Поясніть правопис слів.

◆ Поясніть уживання в реченнях розділових знаків.

Уявіть, що з допомогою машини часу ви можете потрапити до Київської Русі або України XVII ст. Підготуйте для наших предків розповідь про Україну XXI ст. Уживайте зрозумілі їм слова, які сьогодні є застарілими.

З розвитком суспільства, промисловості, науки, культури обов'язково виникають нові явища, з'являються принципово нові поняття та предмети. Для їхнього називання в мові природно виникають нові слова — неологізми (від грецького *léos* — новий і *lógos* — слово).

Як неологізм слово існує протягом певного часу, доти, доки не стає загальноновживаним, властивим мовленню багатьох людей.

Неологізми, що виникають для назви нових предметів і понять навколишнього світу, називають загальноновживаними. Наприклад: *Он іміджмейкер пропонує нові розваги (С. Мейта). У мас-медійників виникло чимало гострих запитань (З газети).*

Нові слова, утворені окремими письменниками, називають художньо-індивідуальними (авторськими) неологізмами: *Степового неба зорегляд оповив і час мені, і простір (В. Бровченко).*

Такі новотвори характеризують творчу манеру митця, є стилістичним засобом увивираження мовлення, тому їх називають ще й стилістичними. Серед майстрів

Індивідуально-авторських неологізмів можна назвати П. Тичину, М. Рильського, А. Малишка, М. Стельмаха.

202. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ! Прочитайте. Визначте теми текстів, доберіть до них заголовки.

I. Склад неологізмів постійно поповнюється передусім за рахунок слів іншомовного походження (науково-технічних, економічних, політичних термінів, назв предметів і процесів виробництва) у перші періоди їх засвоєння мовою: *сервер, арт-салон, відеокліп, діджей, ексклюзив, моніторинг, прес-реліз, римейк, спікер, слайзер, топ-модель, факс, хек-трик, хіт* та ін.

Велика кількість неологізмів утворюється на основі загальноприйнятих способів словотворення: *маршрутка, парковка (машин), мобільник (мобілка), бюджетник, есбеушник, есендешник, бойовик, спецназівець, шестилітки (діти-першокласники), бартерувати, пролонгувати, зазомбувати, департизація.*

Г. Штонь.

II. Трапляється, що деякі застарілі слова повертаються з пасивної лексики до загальноновживаної і відроджуються до нового життя: *гривня, книгозбірня, довілля, добродій, благодійний*. Деякі з таких слів утворюють синонімічні пари: *баскетбол — кошиківка; гімнастика — рухавка; аеродром — летовище; журнал — часопис; результат — вислід; фотографія — світлина* та ін.

Зміна лексичного складу мови відбувається ще й завдяки переосмисленню значення вже наявних у ній слів. Часто такі слова сприймаються як неологізми, проте ці давно наявні в мові слова набули нового значення, поступово втративши те значення, у якому вживались раніше: *яничар, манкурт, перевертень, пакет (ідей), фан (від фанатик — про прихильників митців або спортивних уболівальників)*.

Як тільки назване неологізмом явище стає звичним, слово, що його називає, стає загальноновживаним. Наприклад, загальноновживане сьогодні слово *вітамін* — це неологізм наукової мови, утворений 1913 р. польським ученим К. Функом від латинського слова *vita* (життя) і терміна *аміни*, що означає *вид органічних сполук (від амоній)*. Відносно недавно неологізмами були слова *дискотека, вібробетон, приватизація, картридж, сканер, презентація, фуршет* тощо.

На початку ХХ ст. неологізмами були слова *автомобіль, телефон, ліфт, каналізація, футбол, чемпіон, тренер, прогрес*. Тогочасні неологізми іншомовного походження *аероплан, авіатор* поступово були витіснені новоутвореними від рідномовних коренів словами *літак, льотчик*. Зате слово *повітроплавання* (калька з іншомовного *аеронавтика*) було рішуче витіснене іншомовним словом *авіація*.

Трапляється так, що неологізм не засвоюється літературною мовою, відкидається нею. До таких слів можна віднести новотвори початку ХХ ст. *літун* (льотчик), *стипендист* (стипендіат), *промовник* (промовець), *подорожник* (мандрівник).

З підручника.

Чим зумовлене «відмирання» в мові одних слів і «народження» інших? Зробіть висновок: якою мірою розвиток мови пов'язаний із життям суспільства? У чому, на вашу думку, такий зв'язок виявляється?

◆ Доберіть і запишіть п'ять слів, які ще донедавна сприймали як неологізми, а нині вони стали загальноживаними.

Витлумачте вислів сучасного публіциста В. Колечицького «*Архаїзм — це неологізм на пенсії*».

203. Проведіть спостереження: чи є неологізмами подані слова? Свою думку доведіть. Витлумачте лексичне значення кожного слова.

Розпіарений, самосел, роздержавити, склопакет, силовик, роледром, трамбувальник, самовисуванець, човникар, розшуківець, розіміджмейкерений, ПК, ОСББ.

Чи можна сказати, що ці слова утворено властивими українській мові способами? Якими саме?

204. Прочитайте. Поясніть, як розширилося лексичне значення поданих слів. Уведіть їх до самостійно складених речень — у традиційному значенні та оновленому. Чи правомірно вважати ці слова неологізмами? Поясніть.

Крутий, тіньовий, човник, зелені.

Поміркуйте: чи не є ці слова жаргонізмами? Свою думку доведіть.

205. Перепишіть. Визначте авторські неологізми, витлумачте лексичне значення кожного.

1. Зове кобзарів струноброва бандура за сивим Дніпром (*П. Перебийніс*). 2. Ні, я себе не можу уявити без тебе, Дніпре, як і без тополі, що в серці моїм змалку тополить (*М. Вінграновський*). 3. Нам би героїчної музики Бетховена на щодень, щоб переіменити нашу розсипчасто-роззявкувату, безвольно-байдужу, скраюхатню натуру (*В. Захарченко*). 4. На Водохреще — снігомоксице, сніготанице і туманице (*Ю. Ряст*). 5. Тут грає водограино гуками на доли спущена ріка, де журиться червонорутяна свята душа Івасюка (*С. Пушик*). 6. Вбираємо вбиральні в «євро», щоб поєвропішать скоріш (*М. Пасічник*). 7. А ми з тобою — нерозлийкава. Тому й барвумен до нас ласкава (*Р. Скиба*). 8. Мене дратує віршів довжелезія — порожніх слів, чуттів, думок розхристаність (*А. Кацнельсон*).

◆ Поясніть стилістичну роль авторських новотворів.

 Поясніть вислів відомого літературного критика Я. Голобородька «Журналіст прагне передати «айсберговість» людської природи». Витлумачте значення новотвору «айсберговість». У чому, на вашу думку, полягає основне завдання сучасного журналіста?

 206. Запишіть, розподіляючи на дві колонки, застарілі та нові слова.

Чадо, тинейджер, сейшен, вечорниці, тусовка, глота, віче, перст, гайдук, сек'юриті, хлоп, хакер, промоутер, сотник, стряпчий, дилер, піармен, епістола, боярин, бігборд, парсуна, геймер, толмач, саунд-трек, спудей, смайлик.

◆ Поясніть лексичне значення кожного слова. Які з цих слів іншомовні? Обґрунтуйте їхній правопис.

 Роздивіться репродукції витворів сучасного мистецтва А. Савченко, І. Остафійчука, В. Стогнута (с. 138, 141, 146). Розкажіть, як ви розумієте ідею кожного твору.

 Що вам відомо про нові види мистецтва — комп'ютерну графіку, фотоінсталяцію? У яких напрямках, на вашу думку, має розвиватися мистецтво? Чи є для справжнього мистецтва заборонені теми чи техніки? Поясніть.

 Я — ЧИТАЧ. Як ви вважаєте, що дає сучасному читачеві класична література? Чи потрібно читати фантастичну, футурологічну літературу? Які з цих творів ви б хотіли вивчати у школі? Відповідь обґрунтуйте.

 207. Прочитайте. Доберіть приклади неологізмів, що з'явилися останнім часом у науковому та художньому стилях.

У різних стилях сучасної української мови неологізування виявляється по-різному. У художньому стилі виникнення неологізмів зумовлене, як і раніше, потребою увиразнити мовні засоби, в науковому — науково-технічним прогресом, появою нових знань (*біосенсор, біотехносфера*).

Зі словників вилучають мовні покручі, словникарі замінюють їх словами, які відповідають нормам системи української мови (*мандрівний сюжет* — замість *мандруючий*; *обмежувальний пристрій* — замість *обмежуючий*; *пристрій для програмування* — замість *програмуючий*; *автомат для читання* — замість *читаючий*). У наш час термінологи часто бувають сміливішими від авторів художніх творів.

З журналу «Урок української».

◆ Письмово перекажіть зміст прочитаного, ілюструючи його самостійно дібраними прикладами.

§ 12. Запозичені слова, їхні стилістичні функції

208. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ! Прочитайте. Визначте тему тексту. Вкажіть ужиті в ньому запозичені слова та похідні від них, поясніть їхнє лексичне значення.

Масове відчуження людей від співу як такого свідчить про деградацію людської природи та духовне збіднення пересічного громадянина. Тут занепад такий же, як і в сфері фізичної культури, коли блага цивілізації призводять до пекучих проблем гіподинамії. Як фізкультура — показник фізичної активності, так спів — показник активності духовної.

Ви звертали увагу, що далеко не всі українці на урочистостях співають Гімн держави? Якщо такі державні символи, як Тризуб і Прапор, матеріальні й замовчати їх просто неможливо ні в установах, ні на урочистостях, ні на печатках, то Гімн таки замовчують. Освічений український інтелігент-обиватель з його, за висловом Ліни Костенко, «млявою толерантністю» на всяк випадок сперечається щодо «застарілості» тексту Павла Чубинського, а коли в урочисту мить хтось поруч співає, на всяк випадок лише відкриває рота.

Яка цьому причина? Невже нігілістичне, байдуже ставлення до символів держави? А можливо, це недовіра до офіціозу?

Статус державного Гімну, як і державної мови, — не чиясь амбітна забаганка, а вивірений світовою історією засіб у боротьбі за самозбереження, самовиживання нації, народу, держави.

З журналу «Українська культура».

Як у вашому оточенні ставляться до державної символіки, українського національного вбрання? У відповіді вживайте запозичені слова.

Які слова називають запозиченими? До якого словника потрібно звернутися, щоб з'ясувати походження та лексичне значення запозичених слів?

Віктор СТОГНУТ.
Почайівська лавра
(комп'ютерна графіка)

Запозичення чужомовних слів — один із засобів поповнення словникового запасу будь-якої мови. Мова збагачується, по-перше, тому, що такі запозичення збільшують кількість наявних у ній слів, а, по-друге, від запозичених слів утворюються похідні слова: гуманістичний (від гуманізм), періодичний (від період) тощо.

Деякі запозичення ховаються за нібито суто українськими словами. Так, слово *борщ* — запозичення з перської мови. З арабської походять слова *валіза, жупан, кава*; з угорської — *куліш, гуляш, табір, хутір*; з мов Індії — *цукор, шаль*. З литовської мови запозичено слова *садиба, зозуля, гринджоли*.

Серед запозичених слів виділяють інтернаціоналізми — слова, що вживають у багатьох неблизькоспоріднених мовах у спільному значенні.

Найбільше таких слів у галузях:

- політичній (*конституція, парламент, мітинг*);
- науковій (*фізика, лінгвістика, префікс*);
- технічній (*радіо, інженер, квазар*);
- мистецькій (*арія, па-де-де, пейзаж*).

За давністю запозичення і ступенем засвоєння мовою запозичена лексика поділяється на запозичені слова в цілому та іншомовні слова зокрема, тобто слова, що не втратили чужорідних українській мові фонетичних або морфологічних особливостей.

209. Прочитайте. За яким словником можна визначити походження слова?

Мови тісно сплелися генетичним корінням і функційними кронами і просякнуті одна одною. Численні етимологічні словники, а ще — словники іншомовних слів переконують, що будь-яка з живих мов майже вся складається з давніх і пізніх лексичних запозичень. Мови взаємодіють у часі й просторі.

«*Борщ, що я його хвалив*» — вислів скіфський. Сучасні іранці подають борщ з ложкою сметани, так само іранськими є лексема *хвалити* і конструкція *що його* замість *який*. «*Собака під грушею вкупі з люлькою в кишені кумових шароварів*» — також чиста перська. Звичні нам слова *дошка, скло, хижа, кіт, редька, хліб, колодязь, меч, полк, лихвар, буква* — готські (готи жили 300 років у Подніпров'ї). *Щогла, стяг, гість, скарб, жебрак, кнут, пуд, ябедник, гатити* — варязькі. *Рідні огірки в мисці, лиман за левадою, троянди й маки, школа, пошта, церква* — слова грецького походження. «*Запропонуй Галушці келих оковитої і буде свиня в болоті*» —

сказано латиною. «До козацького казана й куреня торбар з кобзою привів ватагу чумаків, чабанів і батраків безчобітних» – тюркською. «На ринку не потрап на гачок. і купи крам без гвалту, бо муситимеш рятуватися на даху кухні» – речення з німецьких слів. І так далі.

За В. Радчуком.

Підготуйте статтю «Лексичні запозичення» для комп'ютерної енциклопедії.

210. ПОПРАЦЮЙТЕ В ГРУПАХ! Прочитайте тексти. Дайте письмову відповідь на запитання: чи варто захоплюватися вживанням запозичених слів? Відповідь побудуйте у формі роздуму.

I. В Україні мільйони людей розмовляють суржилом. Українсько-російська мовна мішанка стала притчею во язицех. Однак сьогодні в Україні виявляють свою потугу через взаємодію не дві, а три мови.

Останнім часом українська мова переживає небувалий і майже неконтрольований приплив англіцизмів. Вони запозичуються і прямо, і через інші мови, насамперед через російську, причому в російській «упаковці» й разом із росіянізмами. Нашестя англіцизмів має ще й ту особливість, що дія германської мови, якою є англійська, на флективну слов'янську суттєво відрізняється від дії спорідненої слов'янської. Зокрема, такий вплив зачіпає порядок слів у реченні, смисловий наголос, інтонацію тощо.

Відбуваються зміни й у лексиці. Милий стає *бойфрендом*, спроба — *пілотним проектом*, воротар — *голкіпером*.

Словники іншомовних слів товщають. Якщо словничок 1918 року налічував усього-на-всього 2365 одиниць, то сьогодні цілком набереться словник лише самих англіцизмів обсягом до 25 тисяч.

За В. Радчуком.

II. У літературознавстві останнім часом поширився термін *нарація* і похідні від нього слова (*наратор, наративний*), хоча до цього цілковито обходилися термінами *оповідь, оповідний, оповідач*. Мовознавці широко застосовують термін *концепт*, бо термін *поняття* їх уже не влаштовує. Економісти не можуть обійтися без назв учасників ринкових відносин (*брокерів, менеджерів, дистриб'юторів*), які цілком можна замінити українськими синонімами (*посередник, управлінець, розподілювач* відповідно). Жоден футбольний репортаж не може обійтися без *голкіпера, лайнсмена, хавбека* чи *рефері*, хоч українська мова має відповідники *воротар, суддя на лінії, півзахисник, суддя*. У журналістиці замість терміна *засоби масової інформації* понад міру поширений англіцизм *мас-медіа*, а інтерв'ю не може бути *винятковим*, тільки *ексклюзивним*. Замість давніших назв освітніх установ *училище, технікум* запровадили англіцизм *коледж*.

Необхідна конструктивна співпраця мовознавців та фахівців з термінології в різних галузях. У такому поєднанні зусиль — запорука зміцнення позицій української мови в інтересах розвитку України та її інтеграції у цивілізоване світове співтовариство.

З журналу.

◆ У тексті письмової відповіді визначте вжиті вами запозичені слова. Які з них можна замінити українськими відповідниками? Чи обґрунтована така заміна? Поясніть.

Відомий сучасний мовознавець Олександра Сербенська запровадила поняття «*екологія мови*». Як ви його розумієте?

Підготуйте повідомлення про запозичення до української мови з тієї іноземної, яку ви вивчаєте. Чи поділяєте ви думку, що сучасна українська мова засмічена англіцизмами та американізмами? Свою думку обґрунтуйте.

Які неологізми-запозичення з'явилися у мовленні школярів упродовж останнього часу? Назвіть ці слова.

За матеріалами преси та Інтернету підготуйте повідомлення про захист європейських мов від надлишкових запозичень.

У науковому та офіційно-діловому стилях іншомовні слова (словосполучки) часто виступають як терміни, тобто виконують називну функцію, не несучи стилістичного навантаження: *Косинусом кута називається відношення довжини прилеглого катета до довжини гіпотенузи (З підручника). Під час проведення атестації державних службовців ураховують рівень володіння ними державною мовою (З інструкції).*

Проте і в термінології різних галузей науки є українські відповідники. Наприклад: у медицині (*ларингіт* — запалення гортані); мовознавстві (*фонема* — звук).

У публіцистичному та художньому стилях іншомовні слова вживають і в прямому, і в переносному значеннях. Порівняйте: *Авітаміноз — захворювання, викликане загальним дефіцитом вітамінів в організмі внаслідок незбалансованого харчового раціону (З підручника). Душевний авітаміноз... Шукаю аварійний вихід... (О. Германова).*

У текстах художнього і публіцистичного стилів іншомовні слова служать засобом:

- створення образності: *Рожевий вечір, як фламінго, над нами крила розпростер (Д. Луценко);*
- протиставлення або контрасту: *Захоплююся японським малярством стилю ніхонга, а в очах українські старовинні рушники (І. Шишов);*

• гумористичних та іронічних ефектів: *Ворона чепуриться, як леді, і мрію свою про авто раз по раз висловлює вголос (С. Мудрик).*

Запам'ятайте! Українська мова до більшості запозичених слів має відповідники (процент — відсоток; юрист — правник; слайд — прозірка тощо). Іншомовне слово слід уживати лише в тому разі, коли воно точніше й повніше, ніж його український відповідник, розкриває поняття або надає тексту певного стилістичного забарвлення.

211. Перепишіть. Визначте іншомовні слова, поясніть їхнє лексичне значення.

1. Дивлячись гостро й суворо, ступаючи тихо, з неба приходять не ангели — діти індиго (*Г. Паламарчук*). 2. Дівчинка із успіхом на виріст в тувельках моделі секонд-хенд, як у вир чи, може, як у вирій, тротуаром йде на уїк-енд (*Н. Гуменюк*). 3. Людина сама собі створює безліч усіляких заборон, перешкод, бар'єрів, фільтрів і шлагбаумів (*О. Сенчик*). 4. Пергаменти вцілілі хронічно задихаються від цвілі. Світ отупіло втупився в дисплей (*В. Баранов*). 5. Боятися варто хіба що духовної гіподинамії та екологічного забруднення душі (*Я. Климентовська*). 6. Офіси аж тріщать дівчатами в уніформах в оточенні найсучаснішої техніки: телефонів, факсів, комп'ютерів, принтерів, сканерів, ксероксів, усяких там моніторів (*О. Сенчик*).

◆ Визначте стилістичну належність поданих речень. З'ясуйте стилістичну роль іншомовних слів.

◆ Визначте в іншомовних словах орфограми. Обґрунтуйте правопис цих слів.

212. Прочитайте речення. З'ясуйте лексичне значення вжитих у реченнях іншомовних (або похідних від них) слів. Запишіть тільки ті речення, у яких іншомовні слова мають стилістичне навантаження.

1. Дифірамбів мені не співайте! Не хваліть, коли я ще не витягнув ноту! Краще шанс мені дайте довершити роботу (*В. Квітневий*). 2. Термін «кризова дипломатія» називає діяльність, спрямовану на зниження напруженості в умовах конфлікту і кризи (*З підручника*). 3. Мені чужа політика — я божествлю красу (*Б. Чепурко*). 4. Та поки що дримає динаміт людських сердець! (*С. Пушик*). 5. Ну просто каша якась у голові! Дилер, кілер, триплекс, трилер... Здається, якесь із цих слів означає «убивця», а котре саме — дідько його зна! Втім, і кожне окремо, і всі разом ці слова теж означають — «убивця». Хіба ж не вони щодня вбивають нашу мову! (*Ю. Грищук*).

◆ Визначте фразеологізм, розкрийте його значення.

◆ У записаних реченнях поясніть стилістичну роль іншомовних слів.

 Поспостерігайте: у прямому чи переносному значенні вжито стилістично забарвлені іншомовні слова? Зробіть висновок.

213. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ! Поясніть значення та визначте походження поданих слів. Які з них можуть уживатися в прямому та переносному значеннях? Розкрийте ці значення. За потреби зверніться до словника іншомовних слів.

Марафон, калейдоскоп, катаклізм, паразит.

Мовний експеримент: подані слова, вжиті в переносному значенні, уведіть до самостійно складеного висловлювання. Чи мають вони стильове навантаження? Яке саме?

214. Перепишіть. Продовжіть висловлювання, дотримуючи авторського стилю. Свої думки проілюструйте прикладами слухної заміни іншомовних слів українськими відповідниками.

Ніскільки не закликаючи до «вигнання» з української загальнонародної мови всіх запозичень чи іншомовних слів, все ж хочу нагадати, що питоме слово завжди точніше за іншомовне. Коли депутат промовляє «мій електорат» замість «мої виборці», складається враження, що він відчуває себе сюзереном над васалами.

За О. Думанською.

◆ У всіх ужитих вами запозичених словах визначте орфограми. Поясніть правопис цих слів.

Проведіть лінгвістичне дослідження: які поширені в Україні імена є запозиченими? Підготуйте і проведіть у класі мовну вікторину «Про що розповідають наші імена».

§ 13. Лексико-стилістичні синоніми та їхні види (контекстуальні синоніми, перифрази)

215. Прочитайте. Визначте синоніми. Яка роль синонімії в мовленні?

Реакція українців на манеру ведення розмови, на спосіб «говоріння» своєрідно позначилася на багатьох назвах цієї дії: *говорити, розмовляти, казати, промовляти, балакати, висловлюватися, гурорити, мовити, ректи, глаголити, держати річ, вести річ, бесідувати, бубоніти, бурмотати, щебетати, воркувати, жебоніти, лепетати, цвенькати, просторікувати, белькотіти, варнякати, патякати, ляпати, пасталакати, тараторити, триндіти, папляти, шварготіти, верзти.*

Цей кількісно значний ряд слів — своєрідний вияв уваги до живого мовлення, свідчення потреби через слово схарактеризувати як саму особу, так і її манеру мовлення, відзначити особливості взаємин мовця і слухача, оцінити поведінку мовця, підкреслити нюанси інтонування тощо.

Таку багатобарвність живого мовлення помітило поетичне око Олеся Лупія. Він пише у вірші «Розмова»:

*Люди незвичайними стають
У розмовнім, у грайливім плині,
Ті спокійні, ті ледь відстають,
Ті гарячкуваті і невпинні.*

За О. Сербенською.

◆Що вам відомо про лексичні синоніми? Свою відповідь проілюструйте прикладами з уривка.

 Складіть невелику усну розповідь «Мої товариші та неповторність їхнього мовлення», використавши кілька поданих в уривку синонімів.

Федір КРАСИЦЬКИЙ.
Гість із Запоріжжя

Складіть зв'язне висловлювання за змістом картини Ф. Красицького «Гість із Запоріжжя». Використайте подані в уривку синоніми.

Зробіть висновок про роль лексичних синонімів у мовленні.

Синоніми (від грецького *synonymos* — однойменний) — слова переважно однієї частини мови, які за повної або часткової відмінності у звучанні мають тотожні або близькі лексичні значення, з певними відмінностями у відтінках таких значень: *Такий виріс красень, вродливець!* (Олесь Гончар). *І можна все життя проговорити, й самим собі нічого не сказати* (М. Клець).

Синоніми слугують для найточнішого і найдоречнішого способу висловлення в певному стильовому контексті:

- у текстах наукового стилю синоніми використовують для урізноманітнення викладу, уточнення, уникнення повторів;
- в офіційно-діловому стилі синоніми застосовують для деталізації та пояснення;
- у публіцистичному й особливо в художньому стилі синоніми передають емоційно-експресивні відтінки значень та оцінок.

Свідомий і стилістично точний вибір слова — показник високого рівня мовленнєвої культури.

216. Прочитайте. З'ясуйте стиль уривка, свою думку доведіть. Визначте стилістичну роль синонімів.

— Панич нахваляється вогнем і мечем сплюндрувати знов не тільки святий Київ, а й усі наші землі до Полтави.

— Ну а далі ж?

— Зачувши панські похвалання, ти, Михайлику, запорожець тобто, візьмеш доброго дрюка, покличеш на поміч добрих сусідів та добрим гуртом будете так сильно тих панів лупцювати, так дуже духопелити.

— Гамселити, — підказав хтось.

— Дубасити!

— Гріти! Періщити!

— Гатити! Молотити! Дубцювати!

— Хворостити! Хвоїти! Шпарити! Чухрати!

— Окладати! Банити! Пужити! Шмагати!

— Трощити! Гепати! Гилити! Голомшити! Кулачити! Маніжити!

Локшити! Потрошити!

За О. Ільченком.

◆ Якими частинами мови є вжиті в уривку синоніми?

Лексичні синоніми поділяють на абсолютні (повні) та неповні.

Абсолютні синоніми є повністю рівнозначними і тотожними за вживанням та поєднаністю з іншими словами: *родина, сім'я; щеня, цуценя; баритися, гаятися; тільки, лише; крізь, через.* **Абсолютних синонімів у мові небагато. Часто їхня наявність пояснювана збігом значень властивих певній мові та запозичених нею слів:** *краєвид — пейзаж; кіннота — кавалерія; дослід — експеримент; хворий — пацієнт; вертоліт — гелікоптер.* **Синонімічними є наукові та народні назви рослин** (*адоніс — горицвіт — гориквіт — жовтоцвіт; центаврія — волошка — блават — синець*), **птахів, грибів тощо.**

Неповні синоніми характеризуються меншим ступенем близькості значень або певними відмінностями у

сполучуваності з іншими словами. Наприклад: якщо слова *алфавіт* та *абетка* є повними синонімами, то слово *азбука* переважно вживають щодо слов'янського кириличного алфавіту, і якщо розташувати слова можна за алфавітом або абеткою, то не можна за азбукою. Слова *вік* та *століття* – неповні синоніми, бо не можна сказати *історія середніх століть*.

Найбільше синонімів серед дієслів (*іти, простувати, прямувати, ступати, крокувати, прошкувати, чвалати, чимчикувати, рухатись, телющитись, пертись, тарабанитись* тощо) та прикметників (*гарний, красивий, вродливий, славний, ладний, пригожий, чудовий, чарівний, мальований; швидкий, прудкий, хуткий, шпаркий, бурхливий, шалений, квапливий, миттєвий, раптовий, блискавичний, моторний, жвавий, енергійний, рухливий* тощо). За ними йдуть прислівники (*любо, мило, присмно, ласкаво, втішно, гоже*) та іменники з абстрактним (*біда, нещастя, лихо, горе*) та оцінним значенням (*шахрай, крутій, аферист, комбінатор, шарлатан, махінатор; нікчема, пішак, нуль, пігмей*).

Синоніми утворюють синонімічні ряди (ряди).

Засвідчує це й *Слова, що утворюють синонімічний ряд, обов'язково належать до однієї частини мови.*

У кожному синонімічному ряду є опорне (стрижнинне) слово, найуживаніше з-поміж інших, зазвичай стилістично нейтральне, навколо нього групуються інші синоніми, що між собою різняться певними відтінками значення або стилістичним забарвленням.

Щоб визначити, чи належить конкретне слово до певного синонімічного ряду, треба зіставити його значення не з будь-яким словом цього ряду, а лише з головним.

За добору синонімів слід ураховувати багатозначність слів, адже синоніми можна підшукувати до кожного зі значень полісемічного слова.

Порівняй!

святковий (про одяг) – *небуденний, ошатний, елегантний;*
святковий (про настрій) – *урочистий, піднесений.*

Синонімічні ряди поповнюються за рахунок запозичених слів (*доброволець – волонтер*), діалектних (*вітер – легіт*) і просторічних (*набриднути – дістати*).

Двотомний словник синонімів української мови містить 9200 синонімічних рядів.

217. Прочитайте. Визначте стиль уривка. Яка роль синонімів у мовленні?

Зосередимо увагу на русі хвиль, оглянемо дієслова, якими цей рух передається.

Що ж роблять хвилі? *Гойдаються, коливаються, котяться (чи котять), перекочуються, ходять, ідуть, біжать, пробігають, женуть, тікають*; якщо нестримно — *рвуться*, якщо навально — *ринуть*.

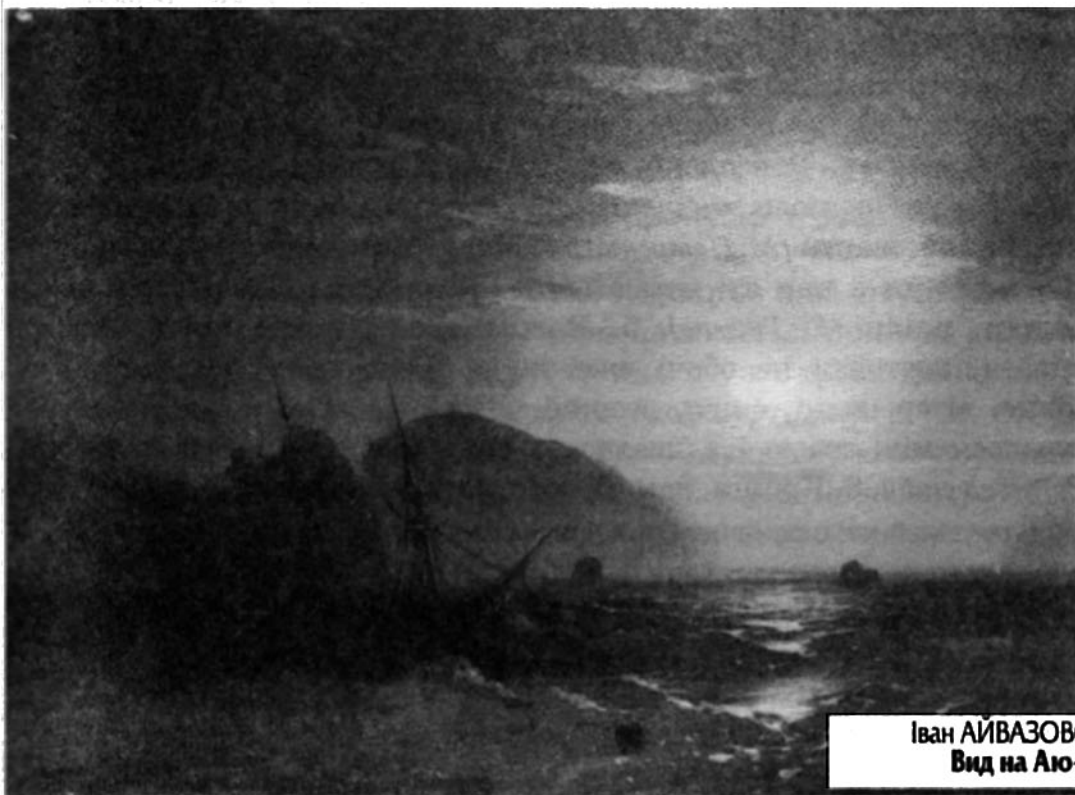
У хвиль своя динаміка. Вони *більшають, наростають, здіймаються, підіймаються, зводяться, устають, дмуться, скакають, скидаються, спинаються, напинаються, зіштовхуються, піняться, скипають, шумують, вирують, нуртують, бушують, грають, гуляють, шаленіють*.

Стоячи біля моря, ми бачимо, як *набігають* хвилі. Словник до слова *набігти* подає синоніми *накотити, накотитися*. Є й інші слова: *добігати, лізти, наповзати, прихлинати*, а якщо з плескотом, то *плескатися, плюскати, хлюпати, полоскатися*. Хтось скаже, що хвилі *лижуть берег, ударяють, б'ються (чи б'ють) об берег, обвалюються на берег, розсилаються*. Для зворотного руху хвиль підійдуть слова *відходити, відкочуватися, відпліскувати*.

За О. Синиченком.

 Розкрийте зміст вислову російського письменника К. Паустовського «Хто не бачив моря, той живе впівдуші». У відповіді вживайте подані в уривку синонімічні ряди.

 Роздивіться репродукцію картини І. Айвазовського. Розкажіть про неї, використовуючи синонімічні ряди з висловлювання, поданого у вправі.

Іван АЙВАЗОВСЬКИЙ.
Вид на Аю-Даг

218. Подані слова переписіть, згрупувавши їх у синонімічні ряди. Підкресліть стрижневе слово кожного ряду.

Іноді, відразу, часом, якраз, вщерть, моментально, ущент, саме враз, по вінця, прожогом, саме вчас, повно, дотла, цілком, від часу до часу, впору, негайно, впень, вряди-годи, в один раз, до краю, геть-чисто, вкрай, вчасно, подеколи, притьмом, тут же, зрідка, зараз же, коли-не-коли, нараз, подекуди.

◆ Якими частинами мови є синоніми кожного утвореного синонімічного ряду? Які зі слів є емоційно забарвленими?

◆ З одним із утворених синонімічних рядів складіть висловлювання (усно).

Найпоширеніші прийоми використання синонімів такі:

• **прийом «нанизування»:** одночасне вживання в тексті кількох синонімів, що допомагає всебічно, якнайповніше охарактеризувати предмет чи явище, надавши висловлюванню особливої експресивності: *Потім із стелі прилетів потяг, заревів, зашумів, загоготав (М. Хвильовий);*

• **прийом протиставлення:** зосередження уваги на змістових відмінностях понять, що протиставляються в реченні: *Вітер колючий — недруг зухвалий і ворог мій злючий (М. Шевченко).*

Завдяки вживанню синонімів можна висловити найточніші змістові відтінки, подати вичерпну характеристику предмета чи явища.

219. Переписіть речення. Визначте застосовані в них прийоми вживання синонімів.

1. Щомиті, щохвилини встає майбутнє України! (С. Пушик). 2. На Україну спадає ніч невольничого ринку, і не встає упрост з колін Україна-Русь, а рокована Роксоланія перетворюється на Малоросію (Д. Кремень). 3. А люди як люди — сідають довкіл столів, де звичні примовки, дотепи, кпини, жарти (М. Петренко). 4. Моря колишні та минулі гори із надр земних чи з пам'яті встають (М. Доленго). 5. Прощалися двоє назавжди, навік (Є. Гуцун). 6. Важка твоя дорога, трудна твоя переправа, постояти на обочі уже ти не маєш права (В. Осадчий). 7. Сонце, вітер, дощі, сніги, весняні повені і зимові хуги — все те чергувалося між собою і зливалося в безперервність і безкінечність (П. Загребельний). 8. Криши, ламай, троци стереотипи! (Л. Костенко).

◆ Поясніть уживання в реченнях розділових знаків.

Чи доцільне вживання синонімів у розмовному стилі? Поясніть.

220. Прочитайте. Спираючись на прочитане, дайте відповідь на запитання: у чому полягає різниця між синонімами семантичними та синонімами стилістичними? Наведіть самостійно дібрані приклади.

Синоніми поділяють на два види: *семантичні* (значеннєві, *поняттєві*) та *стилістичні*. Семантичні синоніми розрізняються відтінками значення, стилістичні — сферою вживання, тобто належністю до окремих стилів мовлення, емоційно-експресивним забарвленням та оцінністю.

Тетяна ЯГОДКІНА
Вечеря

Наприклад, у синонімічному ряду *думка* — *ідея* — *дума* між словами *думка* та *ідея* відмінність значеннєва, адже *ідея* — це не будь-яка *думка*, а складніша, глибша, систематизованіша. Слово *дума* від двох попередніх синонімів відрізняється передовсім сферою вживання, адже воно народно-поетичне (пригадайте Шевченкове «*Думи мої, думи мої...*»).

Якщо семантичні синоніми дають можливість вибрати з синонімічного ряду найточніше слово, то стилістичні сприяють передаванню найтонших емоційно-

експресивних відтінків висловлювання.

Як правило, між синонімами одночасно існує різниця і значеннєва, і стилістична, тому їхній поділ на семантичні та стилістичні умовний.

За В. Кодуховим.

◆ Визначте стиль висловлювання, свою думку доведіть.

Роздивіться репродукцію картини Т. Ягодкіної. Розкажіть про неї, уживаючи синоніми.

221. Перепишіть, розставте пропущені розділові знаки. Визначте стилістичні синоніми.

1. Скиньмо владу катів-бузувирів щоб людиною став чоловік! (П. Грабовський). 2. Везе мені на заметілі похитав головою Богдан і пригадав ту давню хуртечу яку б уже треба давно забути. Кожна людина має долати і пройти свої хуртовини... (М. Стельмах). 3. У серці яось дивно нароста така глуха гнітюча порожнеча така до щему прикра пустота (Л. Воловець). 4. Ярина не витрималася, засміялась а за нею захихотіли зареготали заіржали й дівчата (О. Ільченко). 5. Смішного у житті чимало а от веселого чортма! (Г. Гарченко). 6. Розгублене, знічене дитя зупинилось посеред дороги (М. Стельмах). 7. Вони побігли навпростець навірямки напролом (П. Загребельний).

◆ Визначте орфограми. Поясніть правопис слів.

222. ПОПРАЦЮЙТЕ В ГРУПАХ! Прочитайте словникову статтю. Прокоментуйте її будову.

ЖІТИ (бути живим), **ІСНУВАТИ**, **ЖИВОТІТИ** *заст.*; **ЗДРАСТУВАТИ**, **ДІХАТИ** *розм.* (бути живим і здоровим); **ВІКУВАТИ**, **ПОЖИВАТИ** *розм.* (проживати свій вік): *Недовго жив він на віку* (В. Сосюра); *Тільки пострілами міг він окликнутись до живих, дати їм знати про себе, що він є, існує, живе* (Олесь Гончар); — *Я буду любити тебе довіку, доки стоять земля, житимуть люди* (І. Нечуй-Левицький); *Що ж бабуся твоя, чи здраствують ще?* (М. Кропивницький); — *Лучче мені вмерти, як без неї вікувати* (Марко Вовчок).

Зі Словника синонімів української мови.

◆ Доберіть синоніми до слів *винаходити, працьовитий, заздальгідь*. До кожного синонімічного ряду укладіть словникову статтю. Приклади-речення складіть самостійно.

◆ Усі три синонімічні ряди уведіть до самостійно складеного висловлювання. Поясніть стилістичну роль ужитих вами синонімів.

Синоніми поділяють на загальнономовні та контекстуальні.

Загальнономовні синоніми близькі за значенням, навіть якщо взяті ізольовано, без контексту.

Контекстуальні синоніми — слова, які зближуються своїми значеннями і вступають у синонімічні зв'язки лише в умовах певного контексту. Наприклад: *прикметник сивий у словосполученні сивий Львів є синонімом до слів старий, давній.*

До контекстуальних синонімів належать перифрази — описові звороти мови, за допомогою яких зміст іншого слова передають не прямо, а через його характерні ознаки, підкреслення якоїсь особливості, якості, істотної в певному контексті чи ситуації: *Лесин край (Волинь); чарівниця української сцени (М. Заньковецька); хитрюща згубниця курей (лисиця).*

223. Прочитайте речення. Вкажіть ужиті в них синоніми загальнономовні та контекстуальні, свою думку обґрунтуйте.

1. Є щось вище за наше життя — своя земля, своя Вітчизна (М. Стельмах). 2. А слово наше чисте, запашне (П. Перебийніс). 3. Життя бурхливе, швидкоплинне (Д. Білоус). 4. Життя було таке широке й безмежне (М. Хвильовий). 5. Світ широкий і розлогий, скрізь ведуть шляхи й дороги (Н. Забіла). 6. Сталося! Одна тільки краплина покотилась тихо, неквапливо — і зненацька рушили сніги

(П. Перебийніс). 7. «Волга» виповзла із лісосмуги, по горбатовому путівцю рушила далі до шосе, а тоді пробралася манівцями до закам'янілої від суші степової дороги (За Ю. Обжеляном). 8. Сергій скаменів, отетерів, здерев'янів, отерп, закоцюб, перестав на якийсь час дихати (В. Шевчук). 9. Коли ти і скрізь, і всюди, я питаю, де ти (В. Вербич). 10. Не здамся, не здригнуь, не відступлю (П. Перебийніс). 11. Годі тепер! Ні скарг, ані плачу, ні нарікання на долю! (Леся Українка). 12. Зникнуть скарги, печалі, жалі... Буде правда на нашій землі (С. Пушик).

◆ Серед синонімів визначте слова, ужиті в переносному значенні. Розкрийте це значення.

224. Перепишіть. Визначте в реченнях перифрази. Поясніть їхню стилістичну роль.

1. Тяжко напружує сили липа Петра Могили, а світле дитя Растреллі зрозуміле без слів державністю кольорів (В. Базилевський).
2. Біле небо синіє вгорі, переходить у чорну безодню. По зеленій траві на горі хтось розсипав намисто Господне (Галя Мазуренко).
3. Цар звірів є персонажем багатьох байок, проте далеко не завжди його змальовують наймудрішим (З журналу).

◆ Доберіть перифрази до понять *кам'яне вугілля, ліс, місто Донецьк, Леся Українка*.

Мережу Інтернет часто образно називають *світовою павутиною*. Чи є це перифразом? Поясніть.

225. Прочитайте. Виписавши синоніми до слова *вир*, утворіть синонімічний ряд.

1. Гуде, вирує чорна водоверть (Л. Первомайський). 2. Лоцман, пантруй! Бистрина, круговерть (М. Шеремет). 3. Він таки булькнув у вируючу крутіль (І. Чендей). 4. Великий біль ухопив Івана за серце. Його тягло скочити зі скелі у крутіж (М. Коцюбинський). 5. У круговерті буднів, в суєті свого покликання не згубити б (В. Фольварочний).

◆ У якому з речень синонім ужито в переносному значенні? Розкрийте це значення.

◆ Складіть висловлювання (*обсяг — 8–10 речень*), використавши всі виписані слова-синоніми в переносному значенні.

◆ Поясніть стилістичну роль використаних вами синонімів.

Підготуйте повідомлення «*Перифрази в газетному тексті та рекламі*». У чому, на вашу думку, полягає стилістична роль перифраза в публіцистичному стилі?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- » Що вивчає лексикологія? Що таке лексика? Що є предметом вивчення лексикографії?
- » Що означає розкрити лексичне значення слова? Визначити граматичне значення слова? Наведіть приклади.
- » Які слова належать до загальноновживаної лексики? Наведіть приклади.
- » Яка лексика обмежена у вживанні?
- » Дайте визначення професійних і діалектних слів. Наведіть приклади.
- » З якою метою професійні слова використовуються у спілкуванні фахівців? З якою метою — у художніх творах?
- » З якою метою в художніх творах уживають діалектизми? Наведіть приклади художніх творів, у мові яких використано діалектні слова.
- » Чим пояснити постійне «відмирання» одних слів і «народження» інших? Як називаються нові та старі слова?
- » Які слова називають історизмами? Які — власне архаїзмами? Наведіть приклади.
- » За рахунок яких слів склад неологізмів поповнюється найактивніше? Наведіть приклади.
- » Яка стилістична роль авторських неологізмів? Проілюструйте відповідь прикладами.
- » Які слова називають синонімами?
- » Які синоніми є загальнономовними? Які контекстуальними? Наведіть приклади.
- » Розкажіть про абсолютні і неповні синоніми. Доберіть приклади.
- » Що таке синонімічний ряд? Утворіть синонімічні ряди до слів *працювати, розумний, швидко*.
- » Наведіть приклади синонімів семантичних і стилістичних. Як вони співвідносяться між собою?
- » Розкажіть про синонімічне багатство текстів вашого улюбленого українського письменника.
- » Підготуйте бібліографічний список словників синонімів української мови. Складіть анотацію до одного з них.
- » Що таке *перифраза*? Наведіть приклади. Яка стилістична роль *перифрази*?

» З якою метою використовують синоніми в різних стилях мови? Чому доречно використання синонімів уважають за показник високого рівня мовленнєвої культури?

Усне мовлення: тренінг спілкування

Оберіть серед своїх однокласників 3-5 експертів.

» **Завдання журі експертів** — прослухати складені й розіграні учнями діалоги та проаналізувати їх за таким планом:

1. Наскільки зрозумілою є мета спілкування, якою мірою вдалося цієї мети досягти.

2. Чи було дотримано правил етикету.

3. Наскільки доречно було дібрано лексику, зокрема наскільки влучно використано синоніми.

4. Наскільки правильним було мовлення учнів з погляду граматики.

5. Наскільки мовлення співрозмовників відповідає орфоепічним нормам.

» **Використавши якнайбільше синонімів, складіть та розіграйте в парах діалоги між:**

• дідусем та онуком про переваги й вади листування за допомогою електронної пошти;

• старшою й молодшою сестрами-школярками про дотримання елементарних правил етикету в повсякденному спілкуванні в родині, з друзями;

• учителем мови та членами мовного гуртка про започаткування шкільного альманаху, присвяченого питанням культури мовлення молодих українців.

Зв'язне мовлення

Читання • Письмо

СТАТТЯ В ГАЗЕТУ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ ТЕМУ

226. Прочитайте. Витлумачте лексичне значення виділених слів. Визначте стиль уривка, свою думку обґрунтуйте.

Віктор Петрович навмисне прихопив із собою газети. В одній із них, освітянській, було опубліковано його статтю про сучасну школу, він хотів показати її колегам і дізнатися їхню думку. Адже вже через місяць стаття втратить актуальність. До того ж, не поговоривши з учителями про порушені в ній питання, він буде приречений на переварювання думок в одній голові і, звичайно ж, голова буде видавати йому лише підтвердження його правоти. Він розумів: це заведе в безвихідь, адже пошук істини — у дискусіях, утвердження істини — в суперечках з опонентами.

За В. Ковнім.

 Я — ЧИТАЧ. Які з прочитаних упродовж останнього часу публікацій про школу залишились у вашій пам'яті? Чому? Чи були серед цих публікацій статті? Назвіть їхніх авторів і видання.

◆ Як часто ви обговорюєте прочитані статті в колі сім'ї? З друзями? Однокласниками? Що дає таке обговорення?

◆ Статті якої тематики цікавлять вас найбільше? Яке місце серед них посідають статті на морально-етичну тему? Назвіть такі публікації.

Стаття — публіцистичний жанр, який відзначається ґрунтовним аналізом матеріалу, високим рівнем узагальнення, чіткістю висновків. Використовуючи різноманітні факти, яскраві приклади, статистичні дані, автор статті досліджує злободенні суспільно-політичні або морально-етичні проблеми.

Особливе значення для статті мають факти. Їхня роль не зводиться лише до ілюстрування, вони — основа порушеної в статті проблеми.

Стаття має бути актуальною, порушувати важливі проблеми, спонукати читачів до роздумів. Текст статті потребує мовної досконалості, стилістичної вправності.

227. Прочитайте газетну публікацію. Чи можна вважати її статтею на морально-етичну тему? Свою думку обґрунтуйте.

Пора бити на сполох

Коли батьки розлучилися, Сашкові було вісім років. Коли мама вдруге вийшла заміж — йшов одинадцятий. Коли вперше зникли мамині сережки і з'ясувалося, що взяв їх Сашко, вітчим його не покарав. Він розумів, що хлопчина, втративши монополію на маму, у такий спосіб висловив свій протест. Вітчим почав шукати до підлітка підхід і, як тоді здавалося, знайшов. Вони подружилися.

Ще через рік Сашко вкрав у дворі велосипед. Хлопця поставили на облік у міліцію.

Після того, як народилась Оленка, сімейні тривоги притлумились. Як з'ясувалось, ненадовго. Через півроку Сашко попався на крадіжці магнітофона. Тоді ж з'ясувалося, що він обікрав ще й рідну бабусю, повикидавши через вікно її золоті прикраси. Усе вкрадене хлопець продав за безцінь, а гроші витратив на ... комп'ютерні ігри.

Сашка показали психіатрові. Відхилень той не спостеріг і порадив улаштувати хлопця на роботу, мовляв, зароблені працею гроші він витратитиме обачно.

З профтехучилища на цей час Сашко вже був відрахований за прогули. Його прилаштували у вечірню школу й прилучили до торгівлі журналами. Зароблені за три місяці гроші Сашко витратив на ... комп'ютерні ігри.

Після виснажливих багатогодинних комп'ютерних «стрілялок» додому з комп'ютерного клубу повертався Сашків двійник з осклянілим поглядом. Жодні умовляння не допомагали.

Батьки відчували, що з Сашком коїться щось погане. Вони стежили, щоб він не залишався у квартирі сам, ховали гроші й цінні речі. На лихо, передчуття справдились.

...Зайшовши до кімнати, мати побачила, що до горлечка сестрички (Оленці щойно минув рік) Сашко приставив ніж. Хлопець наказав матері сісти на стілець і клейким скотчем обплутати собі ноги. Потім звелів завести руки за спину і вже сам прив'язав їх до стільця. Знявши з матері золотий ланцюжок з хрестиком, він пішов.

Мати подзвонила на роботу чоловікові, той — у міліцію. Сашка відшукали дуже швидко: він сидів перед монітором у комп'ютерному клубі.

Перед судом хлопець пройшов курс лікування у психіатричній клініці. Його лікували від «психологічної залежності та хворобливого потягу до віртуальних комп'ютерних ігор». На суді Сашко пояснив, що залякування матері ножем спланував заздалегідь, оскільки не бачив іншого способу одержати гроші на ігри. Хлопця було засуджено до трьох років позбавлення волі з відстрочкою на два роки.

Після того, що трапилось, Сашка цураються і мати, і вітчим. Бабуся не хоче про нього навіть чути. Хлопець живе сам у квартирі, яку колись залишив йому рідний батько. Утримує себе сам, працюючи вантажником. Живе надголодь, увесь вільний час проводячи за ... комп'ютерними іграми.

Цей трагічний «комп'ютерний» випадок, як виявилось, не є унікальним. Занурення дітей і підлітків у віртуальний електронний світ спостерігається дедалі частіше. Не стривожити це не може.

Про негативний вплив комп'ютерів на людей давно вже йдеться в медичній літературі. Як приклад аутизації (відчуження, заглиблення у внутрішній світ) описується явище, коли людину перестає цікавити все навколо і вона поринає у світ віртуальний. Психіатри давно говорять про комп'ютерний психоз. Спілкування з комп'ютером заступає недужому все: стосунки з родиною, друзями, навчання і роботу.

Підлітків, захоплення яких комп'ютером можна вважати патологічним, щороку більше і в Україні. «Найзацикленіших» виявляють у військкоматах під час медичного обстеження. Їх вирізняє зовнішня емоційна стриманість, відсутність інтересу до будь-чого, крім комп'ютера. Проте їхня обізнаність з технікою до непристойності поверхова.

Чому підліток утікає зі світу реального у віртуальний? Причини бувають різні. Підліток зі слабкою психікою вбачає у комп'ютері

старшого друга, котрий над ним не збиткуватиметься. Інший сприймає розумну машину як могутній інтелект, з котрим цікаво змагатися. Дехто ховається від сімейних незгод. Когось у віртуальну прірву зіштовхує невлаштованість нашого життя. «Комп'ютерна наркоманія» — один з наяскравіших виявів соціопатії.

Суть наркоманії — психофізична залежність. У таких підлітків справді розвивається така залежність від комп'ютера. Проте термін «комп'ютерна наркоманія» — не науковий. Медики вживають інший — «комп'ютерний психоз».

Мабуть, пора бити на сполох з приводу нового різновиду залежності — комп'ютерної. І то не лише батькам, учителям і медикам...

За Ю. Гаєвим.

е Чи згодні ви з висновками автора статті? Напишіть йому листа, у якому висловіть своє бачення порушеної проблеми.

 Проведіть у класі дискусію «Чи загрожує комп'ютер моїй індивідуальності?». До розмови запросіть учителів, шкільного психолога, батьків.

 228. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ! Проаналізуйте прочитану статтю за поданим нижче планом.

План аналізу статті

1. Чи актуальна тема статті? Чи цікава вона читачам? Наскільки тема віддзеркалює наявні в суспільстві тенденції (напрями розвитку певного явища)?
2. Чи аргументовано авторську оцінку описаного в статті явища?
3. Наскільки глибокі зроблені автором узагальнення?
4. Чи може стаття спонукати читачів до роздумів, можливо, навіть певних вчинків?
5. Чи відповідає текст статті вимогам публіцистичного стилю?
6. Наскільки вдалий заголовок статті?

 229. Напишіть статтю, в основу якої покладено одне з таких явищ:

- роль і значення книжки в добу бурхливого розвитку телебачення, кіно-, відео-, комп'ютерної техніки;
- якість програм для дітей і юнацтва сучасного українського телебачення;
- рівень відповідності сучасних навчальних програм і шкільних підручників викликам, потребам і умовам сьогодення.

До вашого мовного
портфоліо

Напишіть статтю на самостійно визначену актуальну тему. Доберіть до неї ілюстрації.

§ 14. Переносне значення слів.

Тропи (епітет, порівняння, метафора, персоніфікація, метонімія, синекдоха, гіпербола, алегорія)

230. Прочитайте речення. Визначте вжиті в них багатозначні слова. Які з них використано в переносному значенні? Витлумачте ці значення.

1. Стобарвно, стозначно, стозвуко слова обіймають мене (В. Коротич). 2. Слово припишло бджолою на квітці... (В. Кашка). 3. Чисті слова мої, чисті, мов трава обіч шляху, мов листя лип і тополь на осонні прогресу (В. Кашка). 5. Науки, сповиті в пелюшки слів, не вивітряться ніколи... (В. Коротич). 4. Слова, правічні, як трава, мого життя і судді, й свідки, до мене сходяться нізвідки... (В. Коротич).

◆Що вам відомо про пряме і переносне значення слова? Звертеся з поданим нижче правилом.

Багатозначність, або полісемія (від грецького *poly* — багато і *sema* — знак), — це здатність слова вживатися в різних значеннях і зберігати їх у мові. Наприклад: *десятий клас; просторий клас; клас земноводних*. Полісемія — результат розвитку лексичного значення слова.

Серед кількох значень багатозначного слова лише одне є основним, тобто прямим. Таке значення слова здебільшого первинне, воно виникло разом зі словом. Пряме значення характеризується безпосередньою співвіднесеністю слова з реаліями життя, є назвою предмета, явища, ознаки чи дії. Решта значень — вторинні, переносні.

Кожне пряме чи переносне значення слова — один із конкретних виявів мислення, сприймання людиною певної реалії життя, навколишнього світу й самої себе.

Взаєморозумінню між людьми багатозначність слів не заважає: у спілкуванні слова завжди виступають у певному контексті.

231. Прочитайте словникові статті, розкажіть, як позначено в словнику багатозначність слова, як — переносне значення слова.

КРИЛЮ, с. 1. У птахів, комах і деяких ссавців — орган, що служить для літання в повітрі. 2. Одна із плоских бокових площин, прикріплених перпендикулярно до кузова літака для підтримування його в повітрі. 3. *техн.* Одна з обертових лопатей вітряка або пароплавного гвинта. 4. Дапок над колесом автомашини, екіпажа тощо для захисту від бруду. 5. Бокова прибудова будинку. 6. Бокова

частина вишикуваного в бойовому порядку війська, яка прилягає до центру; фланг. 7. Угруповання, частина політичної організації, яка в чомусь відрізняється від офіційної політики, яку ця організація проводить.

КРУТІЙ, -а, -е. 1. Стрімкий (про берег річки, схил і т. ін.). 2. Який різко, раптово, майже під прямим кутом міняє напрямок; який різко, раптово міняється. *Крутий поворот. Круте піднесення господарства.* 3. перен. (про характер). Суворий, впертий; протилежне: лагідний. 4. Густо зварений. *Крута каша.*

Поясніть, чи завжди переносне значення слова пов'язане з прямим. Наведіть приклади.

232. Прочитайте. Визначте вжиті в переносному значенні слова.

Розум — це не *що*, а *як*. Це вміння співвідносити три складники: силу своїх переконань, значущість і доречність того, що відбувається, та кругозір співрозмовника. Людину, яка вкладає гулліверову працю розуму в спілкування з ліліпутами або витрачає час і сили на обговорення ліліпутячих тем, навряд чи можна вважати розумною.

Розум визначають не тим, наскільки розумно людина висловлюється, а тим, якої дурниці вона не може собі дозволити.

Трапляється, що в більшості людей розумна лише одна душевна здатність. Є люди з розумними руками (майстри), з розумними вухами (музиканти), з розумними очима (художники), які в усьому іншому особливого розуму не виявляють. Не буває, щоб одна людина геть у всьому була розумна, а інша в усьому нерозумна. Той, хто сягнув висот «розумності» у своїй професії, може виявитися нерозумним у певних формах соціального спілкування.

Якщо тобі хочеться бути розумним, визнач, у чому ти розумніший за інших, і дій відповідним чином!

За М. Епштейном.

◆ Визначте стиль тексту. До розуму чи до емоцій читача звертається автор?

Дайте визначення поняттю *розумна людина*. Витлумачте китайське прислів'я «Слова — ворота розуму».

Прокоментуйте афоризм Д. Дефо «Порозумнішати ніколи не пізно». Уживайте слова в переносному значенні.

Тропи (з грецької *trapos* — поворот, зворот) — художні засоби, — це слова і звороти, вжиті не в прямому, а в переносному, образному значенні. Тропи сприяють влучній і стислій характеристиці предметів, явищ, подій, допомагають дати їм оцінку, виявити певне до них ставлення.

У науковому стилі тропи представлені як компоненти термінології: *квітконіжка, заяча капуста, петрів батіг*. У публіцистичному стилі тропи мають виразно оцінний

характер: Слово «Вітчизна» наповнене для нас святим змістом (З газети). У художньому стилі використання тропів виконує естетичну, зображальну функцію, посилює вплив і переконливість висловлення: Горить свіча душі моєї. І день, і ніч горить.... Горить... (Д. Іванов).

Серед тропів розрізняють:

- епітет: Люди біля каштанів теплі стають, весняні (М. Калитовська);
- порівняння: Стану справжнім, як природа, як вечеря на столі (А. Демиденко);
- метафору: Без землі непомітно черствіє людина (Д. Іванов);
- персоніфікацію: Натомлену спину день ховав за дахами дач (Є. Плужник);
- метонімію: Що ж, у вихідні доведеться засісти за Грінченка, Драгоманова (М. Стельмах);
- синекдоху: Освіта потребує не лише мізків, а й серцець (З газети);
- гіперболу: Гори зла моя б потуга із землі змела (А. Малишко);
- алегорію: На шляху поступу ми лиш каменярі (І. Франко).

233. Прочитайте. З опорою на здобуті на уроках літератури знання визначте вжиті в реченнях тропи.

1. Ідуть-бредуть метафори у фрази, немов чумацькі зоряні вози (В. Кикоть). 2. Лише дійшовши схилу віку, поезію я зрозумів як простоту таку велику, таке єднання точних слів, коли епітет б'є стрілою у саму щонайглибшу суть, коли дорогою прямою тебе метафори ведуть, коли зринає порівняння, як з моря синього дельфін: адже не знає він питання, чом саме тут зринає він! (М. Рильський). 3. І вірш, піднявши в ніч крильця сизопері, братався з образом в житті, а не в папері, він по столу ходив на жилавім припоні, клював метафори в неписанім законі і в молодім натхненні протиріч снував епітети до темно-карих віч (А. Малишко). 4. Ще твої невправні рими, і у віршах ти грішиш порівняннями старими, що стирчать, як той комиш (П. Тичина). 5. Хотіла б я вийти у чистеє поле, припасти лицем до сирої землі і так заридати, щоб зорі почувли... (Леся Українка). 6. Визнавши свою слабкість, людина стає сильнішою (Оноре де Бальзак). 7. Село до телевізорів сідає, звільнившись від щоденних ста морок (В. Бровченко).

 Які з тропів ви вивчали на уроках української та світової літератур? Що дали вам такі знання? Чи вважаєте ви, що вживання тропів сприяє повнішій характеристиці предмета чи явища? Поясніть.

Прокоментуйте рядок з поезії Теодозії Зарівної: «Гола думка без тропів чомусь викликає незручність, наче людина без одягу, яка стоїть перед мерією за права сірих між білими».

Епітет (з грецької *epitheton* — прикладка) — художнє означення, що виділяє та образно змальовує характерну рису чи ознаку предмета (явища), оцінює цю ознаку чи рису й викликає або передає певне до них ставлення.

Епітети можуть виражатися:

- прикметниками: *А вечір ласкавий, дрімотний (І. Жиленко);*
- іменниками: *Жене зима навалу в ніч (О. Лупій);*
- прислівниками: *Як солодко ще пахне гречка! (М. Фенчак);*
- дієприкметниками та дієприкметниковими зворотами: *Усі століття, кровію политі, не вбили мови серце золоте (В. Гей);*
- дієприслівниками та дієприслівниковими зворотами: *Біжать воркуючи струмки до повноводної ріки і там збивають жовту піну (М. Шпак).*

У народній творчості вживаються постійні епітети: *степ широкий; сира земля; ясний світ.*

234. Прочитайте. Визначте вжиті в реченнях епітети. З'ясуйте їхню стилістичну роль. Якими частинами мови виражено епітети?

1. Помовч — і ти почувеш скрипаля, звук ніжний породили його руки. Сміється скрипка дзвінко, як маля. Заплющуй очі. Слухай, слухай... (М. Лазарук).
2. Пурпурні снігурі, як змахи феєрверка, пронизують сріблясту високость (М. Бажан).
3. Просто дні летять — м'які на дотик, лагідні, шовкові! (О. Слоньовська).

Андрій АНТОНЮК
Україна-Русь непереможна

Роздивіться репродукцію картини А. Антонюка. Розкажіть про зображене на ній, використовуючи епітети.

235. Перепишіть, на місці крапок уставляючи дібрані з довідки епітети (слова подано в початковій формі).

1. Неначе в крижану ріку, заходжу в Біблію помалу, щоб вгамувати душу ... , біду відвести будь-яку (*Р. Барадулін*). 2. В кімнаті ... тиша (*Д. Іванов*). 3. Вечірня птаха тиші ... крилом торка моє чоло (*П. Карпенко-Криниця*). 4. ... намистом линуць гуси над містом (*В. Васюк*). 5. А там вітри живуть ... , і в небеса вросли гаї (*Д. Іванов*). 6. Із піщин зростають гори, із краплин — ... море, а з дерев — зелений сад (*Н. Забіла*).

ДОВІДКА

Натомлений, могутній, балакучий, м'який, свавільний, спраглий.

Складіть рекламний буклет вашої школи, використовуючи епітети.

Порівняння — увиразнення ознаки чи риси одного предмета через вказівку на подібність до іншого предмета, у якому ця ознака чи риса виступає особливо яскраво.

Порівняння зосереджують увагу на найважливішому, найхарактернішому, виявляють до зображуваного певне ставлення, дають йому оцінку: *Душа, мов калина, росте і цвіте без тепла* (*С. Пушик*). *Летіли роки, мов гусята сірі* (*Г. Чубач*).

236. Перепишіть, на місці крапок уписуючи дібрані з довідки порівняння. Свій вибір обґрунтуйте. Поставте розділові знаки.

1. Ті спогади хвилюють серце як ... (*О. Сенчик*). 2. Мов ... зависли темною стіною недоговорені слова (*О. Середя-Загаєцька*). 3. Залицяється голуб до своєї нічим не примітної пари довго й гарно розкланюється наче ... (*О. Слоньовська*). 4. Як ... живу між людей — незнайома й незнана (*А. Шило*). 5. Руки спрацьовані чорні як ... потріскані наче ... (*Д. Павличко*).

ДОВІДКА

... аромат підсушених фіалок. ... біла ворона між чорної зграї. ... та смола. ... літня хмара грозова. ... підгорілі коржики. ... справжній аристократ.

◆ У записаних реченнях поясніть уживання розділових знаків.

Найчастіше порівняння передають за допомогою слів *ніби, наче, мов, немов, як*. Проте буває, що ці слова пропускаються: *Книги — морська глибина...* (*І. Франко*).

Крім того, порівняння може бути виражене іменником в орудному відмінку: *Сірим струмком пролилася гадюка* (*Б. Олійник*). **Порівняння можуть передаватися не в прямій формі, а в формі заперечення:** *Багата моя Січ була не п'яним скопом — могутніми синами!* (*Б. Олійник*).

237. Перепишіть. Поясніть, як виражені порівняння в кожному з речень.

1. Доля і час — сіамські близнята (В. Базилевський). 2. Пливають віки, мов кораблі Колумба, у берег часу хвиля б'є важка (Є. Гуцало). 3. Доля — не прокляття і не милість Божа, доля — ми самі у високосний час (І. Світличний). 4. Любов — не блазень у руках часу, що тне серпом своїм троянди свіжі, — той серп любові справжньої не ріже (В. Шекспір, переклад Д. Паламарчука). 5. Березневою синицею сад напружений дзвенить (М. Рильський). 6. У ставок упав місяць олімпійським факелом (М. Самійленко).

◆ Поясніть уживання розділових знаків у реченнях.

Пригадайте поетичні порівняння, що вживаються в усній народній творчості. Доберіть і запишіть сучасні порівняння до слів *юнак, дівчина, жінка, чоловік*.

238. Прочитайте. Розкажіть, що вам відомо про метафору.

Ніхто не може привласнити небо й сонце. Проте завдяки письменницькому хисту кожен може відчути себе під своїм небом і сонцем, серед природи рідного краю, бо саме слово здатне через зорові, звукові, конкретно-чуттєві картини надати пейзажам індивідуального, національного характеру.

Панас Мирний любив писати про сонце. Загальномовним узвичаєним метафорам *сходить сонце і заходить (сідає) сонце* в його текстах відповідає ціла низка оригінальних метафор. Звернімо увагу на дієслівні конструкції: «Красно грає весняне сонце на чистому небі», «Сонце саме вставало, червоним заревом горіло небо...», «Сонце підпливає все вище і вище», «Ясне сонечко викотилось геть з-за гори...».

За С. Ермоленко.

Які науки досліджують таке явище, як метафора? Наведіть приклади вживання метафори в художніх творах.

Виникнення нових, переносних значень слів пов'язане з перенесенням ознак з одного предмета на інший за подібністю чи суміжністю самих предметів, явищ, понять (метафоричне вживання слів): густий борщ — густий голос; подошва черевика — подошва гори. Перенесення значення за подібністю є найпоширенішим, історично найдавнішим та найпрозорішим.

Метафора (з грецької *metaphora* — переміщення, віддалення) — один із основних тропів, який полягає в уподібненні й перейменуванні явищ, у перенесенні властивостей і ознак одного явища на інше на основі подібності. При цьому ознаки ці зливаються в яскравий образ.

До метафор належить і перенесення значень за роллю, функцією, тобто назва переміщується з одного предмета на інший у тому разі, коли вони виконують подібні функції: *горить свічка — горить електролампочка.*

Метафора близька до порівняння — іноді її навіть називають **прихованим порівнянням**.

Але якщо в порівнянні є два члени — те, що порівнюється, і те, з чим порівнюється (*Сонце сипало на землю свої ясні промені, як золото*), то метафора одночленна — вона називає тільки те, з чим порівнюється, а мається на увазі те, що порівнюється (*Сонце сипало на землю своє золото*). Що це золото і є ясними променями, ми здогадуємося. Метафора вимагає лєту уяви.

Ось як відмінність між метафорою й порівнянням пояснював Аристотель: «Коли поет говорить про Ахілла: «Він кинувся, як лев», — це порівняння. Коли він говорить про Ахілла «кинувся левом», — це метафора: обидва — Ахілл і лев — наділені хоробрістю, отже, опосередковано поет назвав Ахілла левом».

Метафори поділяють на **загальномовні (загально-живані)**: *сніг іде, соснова голка, рукав річки та індивідуально-стилістичні (авторські, поетичні)*: *День за горою погасав (Л. Глібов). Заметушились дні чимдуж (В. Черепков). Село дихало спокоєм і тишею (Ю. Яновський).*

Авторські метафори виконують естетичну функцію, збуджуючи уяву й надаючи сприйманню емоційного забарвлення.

239. Прочитайте висловлювання, визначте його стиль. Перекажіть, доповнивши текст самостійно дібраними загальномовними метафорами.

Метафори та стереотипи

Метафори — це готові штампи, стереотипи мислення. Такі стереотипи — невід'ємні компоненти індивідуальної та масової свідомості. Завдяки їм відбуваються необхідні скорочення у сприйнятті інших інформаційних та ідеологічних процесів у свідомості. Жодна людина не може прожити без «автоматизмів» у сприйнятті й мисленні. Вона не може обмірковувати щоразу по-новому типому для повсякдення ситуацію.

З підручника.

◆ Уживаючи загальномовні та індивідуально-стилістичні метафори, розкажіть про початок свого робочого дня.

Чим близька метафора до порівняння? Що їх розрізняє?

240. Перепишіть. Визначте тропи. Яка їхня стилістична роль?

1. З розчиненого вікна чути, як тече спокійна мова. Потім слова швидшають, грубішають, висовують жала і знову добрішають, щоб згодом сікнути, мов батоном, добираючись до печінок (*М. Стельмах*).
2. Розмова — як операція невидимим променем лазерним: скімлить душа моя пошепки, мов наркоз не відходить ще (*О. Слоньовська*).
3. Знаю слова, що падають, як цегла на голову, криком тривоги краючи ночі й дні. Чув прохолодні вислови, що, мов поминальне коливо, усі належно зготовані, та неїстівні й сумні (*В. Коротич*).

Ознаки якого стилю притаманні реченням? З чого ви зробили такий висновок?

- ◆ Визначте орфограми. Поясніть правопис слів.
- ◆ Зробіть лексичний розбір виділених слів за планом, поданим у «Довідковому бюро».
- 🌙 Для чого вживають метафори? Відповідь дайте у формі усного твору-фантазії «Світ без метафор».

241. Прочитайте. Який художній засіб покладено в основу тексту? Поясніть його стилістичну роль.

Грузька, щойно після рясного дощу, польова дорога вузькою змією петляла поміж горбів і ярків, густо вкритих буйнозеленим різнотрав'ям. Вона то круто вела вгору, непомітно залишаючи позаду кілометр за кілометром, то прудко збігала вниз, розбризкуючи зусібіч потоки рідкої чорно-білої багнюки. Трудяга-«жигулик» з чималеньким робочим стажем натужно гарчав, плювався сизо-голубим димом, витанцьовував у глибокій колії — вочевидь, цією давно не їждженою дорогою наразі прокотив важкий колісний трактор і полишив після себе глибокі, вщерть наповнені дощовою водою калабані-борозни, ризикуючи припинити одчайдушні потуги визволитися із полону хронічного сільського бездоріжжя і зупинитися саме тут, за кілька кілометрів від села. І навіть ото було їхати саме цією дорогою, що з роками перетворилася на звичайнісінькі польові манівці, котробо не те що авто, а й люди з ближніх сіл перестали ходити.

«Жигулик» укотре загарчав, немов розтривожений звір, трусонув сам собою і прудко вискочив з глибокої колії. «Ото молодчина, — похвалив я його. — Ти ж таки іще можеш. Ну, давай, давай!..»

М. Красуцький.

Розкажіть, яким транспортом і як ви щодня дістаєтеся до школи. Автомобілі, велосипеди, автобуси чи тролейбуси «оживіть», наділивши їх ознаками живих істот.

Чи бачили ви мультфільм про автомобілі? Який художній засіб покладено в основу його сценарію?

Якої ви думки про дублювання фільмів українською мовою? Поясніть. Чи легко, на вашу думку, перекладати образне мовлення? Чому?

Різновидом метафори є уособлення. Це перенесення властивостей живих істот на предмети, явища чи абстрактні поняття, «оживлення» їх для більш яскравого та образного зображення: *А на столику дихав чебрець* (Є. Маланюк).

Персоніфікація (з латини *persona* — особа і *facio* — роблю) — окремий вид уособлення, коли предметам, явищам і абстрактним поняттям надаються властивості людини: вони діють, спілкуються, радіють, страждають. Наприклад: *Приколола, осінь цвіт жоржини в коси, одягла барвисте плаття з падолисту, стала коло хати, почала співати* (М. Боровко). *Лімузин розтулив чорні губи своїх дверцят і виплюнув сіру купу людей у довгих шинелях* (П. Загребельний).

Персоніфікація збагачує й активізує уяву слухачів, збуджує емоції.

242. Прочитайте. Визначте речення, у яких ужито уособлення.

1. На небі сонце сміялося так, що не відповісти йому усмішкою було б просто нечемно (О. Іваненко). 2. Вітер сховався десь у ярузі, щоб трохи відпочити, а сонце позаплітало проміння в коси і закрилося хмарами, щоб люди не бачили залисин і з того не сміялися (В. Карп'юк). 3. Попід каштанами та ген під липами кульбаби жовтими очима глипали (Я. Камінецький). 4. Ніч закутала сад в оксамитове небо (Т. Хоменко). 5. Полтавськими вулицями вже бігала осінь, смітила листям, уціляла в голови перехожих каштанами й горіхами, розгортала обрії (Л. Перлулайн).

Наведіть приклади уособлення з античної та української міфології.

243. Запишіть речення з уособленням у такій послідовності:

1) стосується явищ; 2) стосується абстрактних понять.

1. Не стала навколішки гордість моя (В. Симоненко). 2. Спогад кольнув гостро й неглибоко (О. Шарварок). 3. А вітер крильми бив у сонні вікна, кудлатий вітер грюкав на даху (О. Омельченко). 4. Ніч вітри і морози випускає на волю з вольєр, виганяє залежаних, сонних з-за ґрат... (О. Слоньовська). 5. Вулиці свищать і хрипко кричать, як горлянки пантер. Вечір нахмурився. Вечір — мов чорно-імлістий футляр (П. Карпенко-Криниця). 6. Серце мучила тривога (І. Франко). 7. І серце розривається від болю (П. Перебийніс). 8. Вітання мляве. Звучання грубе. Фальшиве слово покаже зуби, вискочить звіром, вислизне змієм. Хочу докликатись — не розуміє (Т. Зарівна). 9. Хоча втома і голод валили з ніг, і хоча думки, мов

чорні птиці, клювали мозок, і хоча болі вчепилися за серце й душу, він не почував себе переможеним (М. Стельмах).

◆ Розкажіть про стилістичну роль уособлення та персоніфікації.

244. Прочитайте поезію. Визначте всі вжиті в її тексті художні засоби.

Він стрів мене у яворах.
 На груди лапами обперся,
 Щасливо в очі зазирає,
 Лизав лице, об ноги терся.
 І пахнув рідно, як раніш,
 Сараєм, полем, бузиною;
 Котивсь на radoцax в спориш,
 То біг вперед, то йшов за мною.
 А вже як в лузі я спинивсь,
 Де обняла мене калина,
 Під серцем в мене примостивсь
 І дихав тихо, як дитина.
 Його усяким я знавав:
 М'яким, жорстким, несамовитим,
 Та злим ніколи не бував
 Мого села родинний вітер.

Д. Іванов.

◆ Поясніть стилістичну роль уособлення.

□ Як ви розумієте поняття *патріотизм, героїзм, мала батьківщина, родина*? Хто або що, на вашу думку, є уособленням цих понять у світовій та вітчизняній історії, культурі? Розкажіть про це. У розповіді користуйтеся персоніфікацією.

Способом розвитку полісемії, крім метафори, є мтонімія (з грецької *metonymia* — перейменування), тобто перенесення найменування за суміжністю понять. Таке перенесення можливе, якщо назва:

- матеріалу вживається замість самого предмета чи явища: *срібло зими; ходити в шовках; гіркота спогадів;*
- властивості замінює назву її носія: *Сила розвіється, а правда ніколи! (Олесь Гончар). Повзає по світу страшна дурість, але ж ходить і мудрість. І мудрість таки переможе! (М. Стельмах);*
- місцевості вживається замість людей цієї місцевості: *Скрізь сновигала публіка. Київ гуляв, дихав свіжим повітрям (І. Нечуй-Левицький);*
- предмета вживається замість його вмісту: *закипів чайник; прочитав книжку; витрусити кишені; виправити твір (замість вода в чайнику; повість із книжки; вміст кишень; помилки у творі).*

Різновидом метонімії є синекдоха (з грецької *synekdoche* — співвіднесення), коли назва цілого замінена назвою його частини (хазяйство потребувало рук; загін на п'ятнадцять шабель; розвідники захопили язика; у родині сім ротів; заробити копійку); **одиноко вживається замість множини** — у значенні збірності (ходить на турка; перемогти ворога; у саду доспіла вишня; домашня птиця; прийшла з паші худоба).

Спочатку переносне значення слова сприймають як щось незвичне, цікаве. Якщо ж таке вживання часто повторюване, воно стає постійним.

245. Прочитайте. Визначте метонімію та її різновид синекдохи. Поясніть стилістичну роль цих тропів.

1. А он уже до криниць вибігає в спідницях сільська цікавість (М. Стельмах). 2. Зібгавши куряву під ноги, летять мундири і папахи, летять солом'яні брилі, летять кленові костилі (І. Драч). 3. Я люблю свою кімнату, білу, неначе снігурка, з букетом ірисів на столі і з Боггічеллі на стінах (М. Коцюбинський). 4. Так хочеться Рильського перечитати і знову роботу свою розпочати! (О. Лупій). 5. Після золота осені — срібло зими (Б. Стельмах). 6. Знов лечу я над степами. Над смарагдом нив... (Олександр Олесь). 7. Червоний светр і білий сміх я обійняв за плечі (М. Вінграновський). 8. І знову, наростаючи, звучить все той же Ліст (Л. Талалай). 9. Дай музикою висловити стан, що мудрим не вичерпується змістом. Хай виплачуся Шубертом і Лістом! (В. Базилевський).

246. Перепишіть речення, підкресліть ужиті в переносному значенні слова. Визначте типи переносних значень.

1. Здається, ще недавно ми збиралися біля Шевченка у травневі дні (О. Лупій). 2. Політика так схожа на людоїдку: кого вона тільки не перемелює у своїй пащеці? (М. Стельмах). 3. Історію Любка вивчала за Дюма і Загребельним (Л. Перлуцайнен). 4. По той бік дверей хапливо протупотіли чоботи (П. Загребельний). 5. Зачіплянка ожила, на вулицях стали один по одному з'являтися роботяги (Олесь Гончар). 6. Кінь підводить голову, ніби розуміє людину, і шелестить щирим золотом гриви (М. Стельмах). 7. Люди тягнуться, копійку до копійки складають, ото й мають пристойний двір, машину, відеотехніку. Але це одиниці (Ю. Обжелян). 8. Розмінюємо дні на мідяки дрібниць (Олесь Гончар). 9. Півні кричать у мегафони мальв (Л. Костенко). 10. Якийсь вундеркінд в одному з вікон мордує Шопена (О. Сенчик). 11. Азарт підкрадається навіть у дитячий квартал. Ми не знали, яка віртуальна реальність крута (С. Мейта).

◆ Визначте орфограми. Поясніть правопис слів.

 247. Прочитайте. Визначте ажиті в уривку художні засоби. Які з них ґрунтуються на аживанні слів у переносному значенні?

Люблю речі, створені людськими руками. Коли відкрочую накривку старого годинника, розклавши крихітні, досконалі, мов живі істоти, цвяшки, і бачу дбайливо примощений усередині, наче в гніздечку, розумний механізм, мене ніби торкає всередині теплою лапкою. Ці речі ще живі, вони дихають – на відміну від тих, що серійною лавиною накривають нас сьогодні. Я люблю цю колись приручену людьми матерію, у якій ще можна пізнати згорнуту траєкторію чужої думки – як світло мертвої зірки. Золотий пилок, іскристий слід...

За О.Забужко.

 Складіть текст (обсяг – 8–10 речень) на тему «Речі не старі, а старовинні». Уживайте епітети, порівняння, метафори.

 З художнього твору випишіть уривок (обсяг – 5–7 речень), що містить ужиті в переносному значенні слова. Витлумачте ці значення, визначте типи переносних значень.

Гіпербола (з грецької *hyperbole* – перебільшення) – троп, в основу якого покладено надмірне й підкреслене перебільшення розміру, сили, значення предмета чи явища з метою надати зображуваному більшій виразності, загостреності: *Так ніхто не кохав. Через тисячі літ лиш приходить подібне кохання* (В. Сосюра).

Протилежний гіперболі троп – літота (з грецької *litotes* – простота, помірність): *Як то кажуть: дрібку солі, крихту хліба – все ділили* (А. Малишко).

У публіцистичному та художньому стилях ці тропи застосовують для похваллення викладу та загострення уваги.

Алегорія – втілення в конкретному художньому образі абстрактного поняття: *Псіхея – душа; Афродіта – краса; Прометей – несхитність; серце – кохання; голуб – мир; Тартюф – лицемірство; Дон-Кіхот – лицарство і под.*

В основу міфології, фольклору, притчевих жанрів (казки, байки, билини) покладено алегоричні персоніфікації. Алегоричний зміст часто мають назви художніх творів: «Каменярі» Івана Франка; «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та ін.

У художньому, публіцистичному та розмовному стилях гіпербола, літота й алегорія виконують здебільшого оцінну роль. У текстах офіційно-ділового стилю ці художні засоби недоречні.

248. Перепишіть. Визначте використані в реченнях тропи, розкажіть про їхню стилістичну роль.

1. Мало який птах долетить до середини Дніпра (М. Гоголь).
2. Верба, злеяна в добу глуху, вросла в zenit, немов зелена віха (Б. Олійник). 3. Дивно побудований наш світ... Той має чудового кухаря, але, на жаль, такий маленький рот, що більш як два шматочки не може пропустити, інший має рот завбільшки з арку головного штабу, та ба, мусить задовольнятися обідом із картоплі (М. Гоголь). 4. І стогін болю із гірського краю, протявши небо, вмерз у материк. Мамо, не плачте, мамо: встали ми, дужчі магми! (Б. Олійник).

Які з відомих вам творів світової літератури побудовані на гіперболі? Які образи в цих творах гіперболізовані?

Поясніть значення вислову українського критика та літературознавця В. Брюггена «Гіперболи снів повертають реальні пропорції гіперболам життя».

249. Доведіть, що в основу поданих висловів покладено гіперболу. Уведіть ці вислови до самостійно складених речень.

Злива (бура) почуттів; море радості (ніжності, горя, сліз); прірва забуття; людська повинь; чекати цілу вічність.

Прочитайте жарт. Розкрийте алегорію.

До салону краси заходить Баба-Яга й каже:

- Зробіть мене красивою!
- А гроші у вас є?
- Стільки, що вам і не снилось!
- Тоді незрозуміло, навіщо вам краса?

Н. Семена.

Пригадайте, що називають езопівською мовою. Поясніть, чи є цей художній прийом різновидом алегорії.

250. Перепишіть, визначте вжиті в реченнях тропи.

1. Сіяли очі ніжно-сині, привітна усмішка цвіла (С. Литвин).
2. Твої очі мене пропекли вже, як вуглинка сині парчу (О. Слоньовська). 3. Мене любили за слова різкі та гострі, наче цвяхи (Д. Павличко). 4. Згризає злоба людину, мов гусінь качан капусти (М. Стельмах). 5. Тріпочуться слова, мов бджоли на дощі, вривається розмова, ледве розпочата, спалахують думки й ховаються мерщій (Б. І. Антонич). 6. День проїхав. Забрюханий вечір по калюжах пробіг у ніч (П. Воронько). 7. Дід Дніпро розплющив очі, чоло зморщує чогось, серед ночі шаблю точе і гуде крізь зуби щось (Олександр Олесь).

Серед науковців є думка, що метафоричні образи створюються не лише письменниками, а й читачами. Чи погоджуєтесь ви з таким твердженням? Відповідь обґрунтуйте.

- У яких текстах можна ефективно використовувати літоту? Наведіть приклади з рекламних текстів, газетних публікацій.
- † Роздивіться репродукції картини італійського художника XVI століття Гверчіно та літографії В. Касіяна. Поясніть їхні назви. Які ще алегоричні картини, скульптури, пам'ятники ви знаєте?

ГВЕРЧІНО.
Алегорія живопису і скульптури

Василь КАСІАН.
Алегорія науки

- 💡 251. Прочитайте поезію. Як ви зрозуміли її зміст? Які символи використані в тексті? Значення терміна *символ* з'ясуйте за термінологічним словничком. Як співвідносяться *символ* та *алегорія*?

Ще глици запах зберігає час,
Та новорічну винесли ялинку.
І де стояло з персиком дівча,
Із яблуком стоїть в чеканні жінка.
За жінкою із яблуком на таці
Бабуся біля заводу на лавці,
Куняючи, у спогади гребе,
Пригадуючи з персиком себе.

Л. Талалай.

- 📖 Які твори мистецтва ви пригадали? Розкажіть про них. Підготуйте і проведіть літературно-художню акцію «Яблуко та яблуна в світовому мистецтві».

УСНИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ІЗ ТВОРЧИМ ЗАВДАННЯМ

252. Прочитайте текст, визначте його тему й головну думку. З'ясуйте стиль тексту. Свою думку обґрунтуйте.

Олександр Мурашко

Схильність до малювання виявилася в Олександра ще в ранній юності. Та батько, який був досить успішним іконографом, вимріяв для сина іншу долю. Заборонивши Сашкові й думати про живопис, він віддав його до духовного училища. Непокірний юнак не стерпів примусу. Він, п'ятнадцятирічний, пішов з дому. Довго жив на Дніпрі серед бідаків, яких годувала ріка, захоплено малював їхні колоритні постаті, жадібно всотував враження від спілкування з простим людом та прекрасною українською природою.

Трапилося так, що юнак познайомився з родиною професора Адріана Прахова та живописцем Віктором Васнецовим. Певно, це й визначило долю Олександра. Якраз народжувалися славнозвісні настінні розписи Володимирського собору в Києві, роботи, які й дотепер вражають своєю художньою довершеністю. Керував оздобленням собору мистецтвознавець Адріан Прахов, а от центральною особою, без сумніву, був видатний живописець Віктор Васнецов. Помітивши в юнака неабиякі здібності, Прахов та Васнецов наполягли на тому, щоб він здобув художню освіту. За їхньої підтримки Олександр вступив до Петербурзької академії мистецтв. Адріан Прахов помирив сина з батьком, переконавши того в необхідності підтримати синів яскравий талант.

Навчаючись, Олександр щороку приїздив з північної столиці в рідну Україну. Та не тільки мальовничі краєвиди хвилювали душу й збурювали натхнення молодого художника. Захоплення репінськими «Запорожцями», інтерес до історичної долі рідного народу не могли не вплинути на формування уподобань молодого живописця. Героїчне минуле України Мурашко обрав темою своєї дипломної картини «Похорон кошового».

Працюючи над центральним образом полотна (це старий козак із булавою), художник попросив позувати відомого діяча українського театру, славнозвісного драматурга Михайла Старицького. Той охоче погодився. Так Мурашко увічнив образ видатного митця.

Картина стала чудовим заспівом до творчості митця-початківця. За неї Мурашкові було надано звання художника й право закордонного творчого відрядження.

У Парижі митець досліджував твори класиків, вивчав і копіював

полотна імпресіоністів. Проте головним об'єктом вивчення для нього, як завжди, залишалося реальне життя простих людей з їхніми радощами та бідами. Не фешенебельний Париж, не багаті квартали і їхні заможні мешканці полонили художника. Його увагу привертав Париж без прикрас. Тут народилися неперевершені полотна митця.

Повернувшись до Києва, Олександр Мурашко працював переважно в жанрі портрета. Деякий час живописець викладав у Київському художньому училищі, пізніше заснував власну образотворчу студію, яка була в Києві надзвичайно популярна.

У розквіті творчих сил Олександр Мурашко трагічно загинув за нез'ясованих обставин. Тіло митця було знайдено в яру, неподалік від його домівки на Лук'янівці. Найімовірніше, художник був знищений муравйовськими вандалами, які тоді захопили Київ.

За Т. Суярко.

- ◆ Лексичне значення виділених слів з'ясуйте за тлумачним словником.
- ◆ Укажіть у тексті епітети, метафори, перифраз.
- ◆ Складіть і запишіть план докладного переказу тексту.
- ◆ Перекажіть текст, завершивши його відгуком про будь-яку картину Олександра Мурашка.

е Створіть комп'ютерну презентацію, присвячену творчості Олександра Мурашка.

Олександр МУРАШКО.
Похорон кошового

До вашого мовного портфоліо

Напишіть твір розповідного характеру «Як я зацікавився українським живописом». Уведіть до тексту опис картини, яка вас найбільше вразила. Дайте оцінку цьому витвору мистецтва.

Усне мовлення: тренінг спілкування

Оберіть серед своїх однокласників 3-5 експертів.

Завдання журі експертів — прослухати складені й розіграні учнями діалоги та проаналізувати їх за таким планом:

1. Наскільки зрозумілою є мета спілкування, якою мірою вдалося цієї мети досягти;

2. Чи дотримано правил етикету;

3. Наскільки доречно дібрано лексику, зокрема влучність використання слів у переносному значенні;

4. Наскільки правильним з погляду граматики було мовлення учнів;

5. Наскільки мовлення співрозмовників відповідало орфоепічним нормам.

Складіть та розіграйте в парах діалоги між:

• десятикласником та його сусідом, який працює екскурсоводом в одному з місцевих музеїв, про незамінність «живого» спілкування з творами мистецтва ознайомленням з репродукціями через телебачення та Інтернет;

• десятикласницею та подругою її матері про юнацькі захоплення старшого покоління історією українського живопису та графіки;

• учителем художньої культури та десятикласниками про початок роботи шкільного гуртка юних мистецтвознавців, мету роботи гуртка і плани гуртківців.

§ 15. Антоніми. Пароніми

253. Прочитайте. Визначте в уривку антонімічні пари.

Відомий громадський діяч Петро Яцик якось розповів таку притчу. Якщо на безлюдний острів висадити групу людей із однаковим життєвим досвідом, однаковою освітою, дати їм абсолютно однакові стартові умови, то через певний період вони б поділилися на багатих і бідних, переможців і переможених, лідерів і аутсайдерів. Там з'явилися б свої лицарі й інтригани, роботоголіки й нероби, правдолюби й брехуни, прихильники тверезості й п'яниці, моралізатори і розпусники. Одне слово, це стало б звичайним суспільством у мініатюрі. Так завжди було, так є, і так буде за всіх політичних режимів і формацій.

Оце вам відповідь на теорію класової боротьби, на абсолютно шкідливі мрії про безкласове суспільство.

За А. Дімаровим.

 Проведіть **мовний експеримент**: спробуйте вилучити з уривка антонімічні пари. Зробіть висновок про роль у мовленні антонімів.

 Розкажіть про культурницьку та благодійну діяльність Петра Яцика в Україні. Уживайте антоніми. Що ви знаєте про роль меценатів у історії України? Складіть роздум «Якби я був меценатом...». Уживайте антоніми.

Антоніми (з грецької *anti* — проти і *oputa* — ім'я) — **пари слів протилежного лексичного значення**: *початок — кінець; високий — низький; рано — пізно*. Антоніми є словами однієї частини мови.

Якщо один із антонімів має синоніми, утворюється кілька **антонімічних пар**, у яких одне зі слів повторюється. У такому разі між цими антонімічними парами встановлюються синонімічні відношення: *правда — брехня; правда — кривда; правда — обман*.

Установлюючи синонімічність між такими антонімічними парами, потрібно зважати на багатозначність слів. Наприклад: антонімічні пари *темний — світлий* та *темний — освічений* не є синонімічними, бо в першому випадку слово *темний* має значення *позбавлений світла, погано освітлений*, а в другому — *неписьменний, некультурний, відсталий*.

Антоніми бувають **загальномовні** та **контекстуальні**. Річ у тім, що в реченні (або контексті) можуть протиставлятися окремі слова, які поза контекстом як антоніми не сприймаються: *Полонезу стихія: і полум'я, й лід (Д. Кремінь). Здається, нам ніде немає місця, яка різниця — у селі чи в місті? (О. Лозова)*.

Антонімічні пари слів різного звукового складу — це **різнокореневі лексичні антоніми**: *Людина народжена для праці й щастя, а не для горя (Ю. Яновський)*.

Рідше трапляються антоніми **однокореневі**: *Отак би в серці смертнім закріпить безсмертну силу (М. Рильський)*.

В однокоренових антонімах протилежність значення виражена додаванням до того самого слова або основи префікса (*надія — безнадія, мудрий — немудрий, атака — контратака; циклон — антициклон*); заміною префікса або суфікса на антонімічний (*вийти — увійти; вітерець — вітрище*).

Проміжне місце між різно- та однокореновими антонімами займають пари складних слів із антонімічними

компонентами: доброякісний — злякаєсний, рослий — низькорослий.

Антоніми — важливі художньо-зображальні, стилістично виразні засоби мови. Стилiстична роль антонiмiв полягає передовсiм у тому, що вони забезпечують контрастну характеристику образiв, предметiв, явищ.

254. Прочитайте поетичні рядки. Визначте в тексті антонімічні пари. Яка стилістична роль антонімії?

І як же так — були, мов не були,
Спливли віки — і тільки одиниці
Відомі нам — піднесені чи ниці,
А інші всі — без осуду й хвали.
А інші всі — вони були народ,
Без них не звівся б геній на вершину,
Малі й великі справи б не вершились,
Й чи знали б ми, що зло, а що добро?

О. Серeda-Загасцька.

◆ З'ясуйте, якими частинами мови є антоніми кожної пари.

Визначте головну думку поезії. Чи можна було б висловити її без використання антонімічних пар? Чому?

255. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ! Прочитайте словникові статті, прокоментуйте їхню будову.

БУДЕННИЙ, а, е. 1. Не святковий, робочий. *Тимоха козак степний був: шапка одна буденна, друга празникова (Кв.-Осн.).* 2. Повсякденний, звичайний, щоденний. *О. Нестор пірнув з головою в те море буденних клопотів та заходів: орав і сiяв, плекав худобу (Фр.). // перен. Позбавлений радості, яскравості, одноманітний, сірий.*

З тлумачного словника.

БУДЕННИЙ ↑↓ СВАТКОВИЙ

Який не має святкового
вигляду, призначення,
робочий, простий,
повсякденний, звичайний.

Урочистий, ошатний,
красивий.

Зі словника антонімів.

◆ Уведіть цю антонімічну пару до самостійно складеного висловлювання (усно). Поясніть роль антонімії в мовленні.

Укладіть статтю для словника антонімів на антонімічні пари *бідність — багатство; ніжний — брутальний; безпечно — небезпечно.*

256. ПОПРАЦЮЙТЕ В ГРУПАХ! До поданих слів, урахувавши їхню багатозначність, доберіть антоніми. За потреби зверніться до словника антонімів.

Глибокий, великий, світлий, старий, холодний, недалекий, завоювати.

◆ Уведіть до самостійно складеного висловлювання три-чотири утворені антонімічних пари.

257. Прочитайте речення, визначте вжиті в них загальномовні та контекстуальні антоніми. Поясніть відмінність між ними.

1. Я вірю, що ніколи-ніколи не вмру, допоки моя Україна, боронь Боже, не стане мені чужиною (П. Осадчук). 2. Де щебет вільшанки і тьох солов'я? Там Україна моя? І твоя? (В. Чемерис). 3. Не заспіває соловей у клітці. У ній співають щиглики й синиці (О. Довгий). 4. А нам довіку жито жати, перевертати гори. Є на землі глибокі шахти і є кротові нори (П. Перебийніс). 5. Кожна людина — неповторний світ доброго і злого, мудрого й недалекого, ніжного і грубого (О. Довгий).

Чи можна вважати антонімами слова: батько — мати; чоловік — жінка; кішка — миша; гора — долина? Поясніть.

258. Випишіть контекстуальні антоніми парами.

1. На Олімп епоха нас виносить і в безодню кидає вона... (Д. Кремінь). 2. Христос, не знаю, може, десь і є, зате в очах рябіє од Пілатів (Л. Костенко). 3. Хоч фоліанти списані впритул, не навчено нас світ розпізнавати — хто намиває золото, хто — мул (Р. Плотникова). 4. Дай, Боже, недоріці ті слова, що з недоріки зроблять Цицерона (В. Баранов). 5. Сходять і гаснуть зірки, меркнуть старі заповіді (М. Луків). 6. Як верховіття має власну вись, так власну глибину — земне коріння (С. Шевченко). 7. Одягнулись надовго у тіло; тіло душать пісні у душі (В. Острозький). 8. Краще крихта певності, ніж лантух надії. 9. На мою стріху летить, а на сусідову падає (Народна творчість).

◆ Поясніть стилістичну роль контекстуальних антонімів.

259. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ! Прочитайте речення, випишіть парами вжиті в них однокореневі антоніми. Якими значущими частинами вони різняться? Визначте антонімічні префікси.

1. А за відступ в наступі на Правду навіть смерть не виправдає нас (Т. Севернюк). 2. Коли ж казати правду, то не вони вступали в Київ, а Київ наступав на них, спадав з своїх пагорбів, приголомшував, знетямлював (П. Загребельний). 3. Живу між вами, нелюди і люди. Наш час густий! Інакшим завтра буде (С. Пушик). 4. В землі кроти за всякої погоди для себе риють виходи і входи (Р. Качурівський).

Поясніть афоризм Лесі Українки «Трудно вірити, щоб погану одіж могла носити якась ідея гарна». Чи погоджуєтесь ви з цим твердженням? У відповіді вживайте антоніми.

260. Прочитайте. Визначте іншомовні префікси, що надають слову антонімічного значення.

1. Антикультура — це все негативне, що людство накопичило

протягом власної історії і з чим веде постійну боротьбу: неволя, зло, неправда, дурість, хибність (З підручника). 2. Скажи мені — сюрреалізм Далі справді патологічний? (І. Драч). 3. Я вжив би словосполучення «злиття душ», але тут вчувається щось ірраціональне, незвичне, проти чого протестує мій точний розум (П. Загребельний). 4. Часто анти-Я стає у мені так багато, що ще трохи — і станеться вибух (В. Захарченко).

◆ Лексичне значення виділених слів з'ясуйте за тлумачним словничком.

◆ Поясніть уживання розділових знаків у реченнях.

Серед стилістичних прийомів, що ґрунтуються на уживанні антонімів, можна назвати такі:

• **антитезу** (з грецької *antithesis* — протиставлення): **підкреслене протиставлення протилежного в житті для увиразнення зображуваного**: *У тій хатині, у раю, я бачив пекло...* (Т. Шевченко). *Дивись, я сміюсь, коли серце ридає...* (Леся Українка);

• **оксюморон** (з грецької *oxymoron* — дотепно-безглуздий): **поєднання контрастних, різко протилежних одне одному за змістом понять** (*гірка радість; солодкий біль; вільна невольниця*): *Який же юний цей мотив старий!* (В. Заєць). *Навіки криком занімію* (О. Омельченко);

• **використання слів із протилежним значенням із не або ні (ні тут ні там; не великий і не малий; ні в тих ні в сих), поєднаних сполучниками і, а або без сполучників, для підкреслення проміжного ступеня в розвитку певної дії або якості**: *Дорога буде — ні туди, ні звідти* (Л. Костенко). *Живе собі не юно і не старо білобородий, дивний чоловік* (Р. Качурівський).

261. Перепишіть. Визначте антонімічні пари. З'ясуйте стилістичні прийоми використання антонімів. Поясніть уживання в реченнях розділових знаків.

1. І земля у бідності багата, мов хрещата українська хата, де Тарас Шевченко в рушниках (Д. Кремінь). 2. У лабіринтах Храму Історії усі рівноправні: вожді і смертні, віки і дні, генії і нездари, боги і чорти (О. Довгий). 3. Бачив будівника в житті і псевдобудівника. У тому житті, де не буде жодного браконьєра, ні малого, ні великого, ти не пігмеїв побачиш, а квітучих атлетів, людей, прекрасних душею й тілом, для яких почуття щастя стало нормою існування... Час ущільнюватиметься, віки старітимуть, а мистецтво молодітиме вічно! (За Олесем Гончаром). 4. В моїм осіннім серці птах чужий живе собі — не дикий і не свійський (Б. Чин). 5. Яюсь я їду в метро, вагон не повний і не порожній (В. Баранов). 6. Яка ж то туга вічної невічності! (С. Розсоха). 7. І так майбутнім дихає минуле, немов

суниця на губах гірчить (І. Драч). 8. Література — машина часу, засіб уповільнення швидкоплинності й прискорення людського життя (В. Міняйло).

Чи є оксюморонами вислови *гарячий сніг; жорстоке милосердя; живий труп; квадратура круга; складна простота*? Поясніть.

Складіть діалог, у якому поясніть значення оксюморонів: *бридка врода та молодий старик*.

Нерідко на антонімії будують афоризми, в основу яких покладено парадокси (з грецької *paradoksos* — несподіваний, дивний) — **твердження, висловлення, що, будучи, на перший погляд, суперечливими, насправді висловлюють глибоку й справедливую думку**. Наприклад: *Найкраща оборона — це напад. Чим гірше, тим краще. Сила жінки в її слабкості*.

262. Витлумачте значення парадоксів.

1. Політика — занадто серйозна справа, щоб доручати її політикам: неполітики розберуться краще (Ш. де Голль).
2. Безвихідь — найкращий стимул для пошуку виходу (О. Перлюк).
3. Я займаю так мало місця, що мені на земній кулі затісно (В. Брюгген).

Побудуйте висловлювання на тему «*Чи ж варто однакових із різних робить?*». Використовуйте антонімічні пари.

263. Перепишіть, визначте стилістичні прийоми використання антонімів.

1. Росте ціна на побрехеньки, а правда падає в ціні (П. Осадчук).
2. Турботи є. Не мало й не над міру, а все-таки чогось не вистача (В. Моруга).
3. Тебе вітає, Авінйоне, старий закоханий юнак (М. Рильський).
4. Глухонімі нас кличуть на концерти, а ми писали й пишемо сліпим (Д. Кремінь).
5. Ластів'ятко моє, повертайся! Ти гніздечка свого не цурайся, бо в чужині і влітку зима (Є. Гуцун).
6. Обличчя чоловіка було не сердите і не лагідне, не зле і не добре, а якесь заприле і дуже зайняте важливою роботою (Григорій Тютюнник).
7. Він із поля вертався не пізно й не рано, пахло кропом село, полином і катраном (М. Луків).
8. Не глибоко було у струмку і не мілко — вбрід могла перейти надвечірня зоря (Є. Гуцало).
9. А я вже, синок, як усі. І не гірша й не краща (Б. Олійник).
10. Долаю красномовства німоту (П. Гірник).

◆ Зробіть лексичний розбір виділених слів (усно).

◆ Поясніть уживання в реченнях розділових знаків.

Пригадайте назви відомих вам творів художньої літератури, музичного та кіномистецтва, у яких використано антонімічні пари або оксюморони. Поясніть задум авторів.

264. Прочитайте, вибираючи з дужок доречне слово. У яких випадках ви відчули утруднення? Чому?

1. Дехто з нас досі (плутає, путає) загальнономовні та контекстуальні синоніми.
2. Для відвідування лекцій у планетарії потрібно вчасно придбати (абонент, абонемент).
3. Після вручення нагород журналісти оточили переможців і (дипломантів, дипломників).
4. Вступна (компанія, кампанія) у вишах розпочнеться в липні.

Пароніми — слова, близькі своїм звучанням, але різні за значенням і написанням: *нагода — пригода; дружний — дружній; манери — маневри; декваліфікація — дискваліфікація; музичний — музикальний.*

Пароніми можуть бути:

- синонімами: *тяжкий — важкий;*
- антонімами: *емігрант — іммігрант;*
- однокореневими словами: *організаційний — організований;*
- близькими за звуковим складом словами: *ефект — афект.*

За умови недостатньої уваги до лексичного значення слів-паронімів їх сплутують, тому часто неправильно використовують, що спотворює зміст сказаного. Отже, паронімія може спричинити проблеми в спілкуванні.

У публіцистиці, художній літературі та й в усному розмовному мовленні пароніми вживають для створення гумористичного ефекту, який досягається через гру слів. Пароніми часто становлять основу жартів — каламбурів (з французької *calembour* — гра слів).

265. Прочитайте. Визначте пароніми, поясніть лексичне значення кожного.

1. Господи! Є в нас талант і талан, а в будяках захлинається лан (*В. Гей*).
2. Страшніша огненних геєн голодна хіть зажерливих гієн (*Б. Олійник*).
3. Синичка малесенька, наче колібрі, яось-то існує в своєму калібрі (*І. Драч*).
4. Годі плекати іржаві плакати (*С. Голованівський*).
5. Наш шановний дипломант загубив свій дипломат.
6. Хоча всі прогаласували, вписали: «Проголосували».
7. У цю ганебну кампанію не втрутитися наша компанія (*З газети*).

Складіть перелік питань для обговорення на «круглому столі» на тему:

«Чи потрібен талантові талан?».

Чи погоджуєтесь ви з тим, що кожна людина талановита? Що ви робите для розвитку своїх здібностей?

266. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ! Поясніть лексичні значення поданих паронімів. За потреби зверніться до тлумачного словника.

Освіченість — досвідченість; авторитетний — авторитарний;

програмовий — програмний; дерзати — терзати; чисельний — численний; перекладний — перекладацький.

З двома-трьома парами слів складіть речення так, щоб було висвітлене лексичне значення кожного.

267. Прочитайте. Розкажіть про міжмовні пароніми. Обіграйте цю інформацію в самостійно складеному жартівливому тексті.

Причиною помилок стає нерозрізнення міжмовних паронімів, особливо належних до близькоспоріднених мов. Порівняймо українсько-російські паронімічні групи *сумління* — *сомнение*, *останній* — *остальной*, *уродливий* — *уродливый*, *лихий* — *лихой*, *дурний* — *дурной* і та ін. Сплутування паронімів свідчить про недостатній рівень володіння мовою.

За О. Пономаревим.

Чи доводилося вам бути свідками непорозумінь, які виникали через сплутування українських і російських однозвучних або близьких за звучанням слів? Розкажіть про це.

268. Прочитайте. Перекажіть, увівши в текст каламбури, складені вами на основі обігрування паронімів.

Один із засобів створення комічного — каламбур. У лінгвістиці єдиного розуміння сутності каламбуру дотепер немає. Найпоширеніше визначення таке: каламбур — гра слів, що побудована на зіткненні звичного звучання з незвичним і несподіваним значенням слів. Елементом, що забезпечує каламбуру успіх, є непередбачуваність тієї чи тієї ланки в ланцюзі мовлення, так званий ефект несподіванки.

Самим словом *каламбур* ми зобов'язані баронові Каленбергу, який при дворі Людовіка XI уславився двозначними дотепами: через незнання мови він безбожно нівечив французьку вимову. За це французи жорстоко помстилися баронові, понівечивши його прізвище (*Каленберг* — *каламбур*) і залишивши в такому вигляді наступним поколінням.

З часом зі значення слова «каламбур» зник елемент випадковості, і тепер так називають стилістичний зворот або мініатюру, що ґрунтуються на комічному використанні однакового звучання слів, які мають різне значення, або слів чи груп слів, що мають подібне звучання, або ж різних значень того самого слова і словосполучення.

З журналу.

Як ви вважаєте, чим приваблюють каламбури? Чому за каламбури прийнято вибачатися?

269. Я — РЕДАКТОР. Відредагуйте речення, запишіть їх.

1. Більша половина нашого класу мріє поступити до університету.
2. Не часто зустрічаються хороші підручники, за якими можна

самостійно підготуватися до вступу. 3. Деякі хочуть навчатися у музикальних учбових закладах. 4. Іноді вивчити програмний матеріал заважає болізна, а щоб потім не лічитися від грипу, потрібно уділяти увагу його профілактиці.

ПІДКАЗКА

НЕПРАВИЛЬНО

~~Поступати на навчання~~
~~Учбовий заклад~~
~~Засвоїти програмний матеріал~~
~~Музикальний факультет~~
~~Зустрічаються книжки~~
~~Лічити від грипу~~

ПРАВИЛЬНО

Вступати на навчання
Навчальний заклад
Засвоїти програмовий матеріал
Музичний факультет
Трапляються книжки
Лікувати від грипу

◆ З'ясуйте види виправлених вами мовленнєвих помилок.

 270. Перепишіть, вибираючи з дужок доречне слово. Свій вибір обґрунтуйте.

1. Як же нам (повезло, пощастило)! На кінець чверті було заплановано кілька (міроприємств, заходів). 2. На час своєї відсутності староста класу призначив своїм (заступником, замісником) Ігоря Петренка. 3. Я (рахую, вважаю), що він повівся неетично. 4. Учнівські збори були (численні, чисельні). 5. Кожен хотів висловити своє (ставлення, відношення) до обговорюваного питання. 6. У відповіді (попадаються, трапляються, зустрічаються) невдалі приклади. 7. Формулюючи правило, не забувайте про (виключення, винятки). 8. Двічі по два (рівняється, дорівнюється, дорівнює) чотирьом.

У чому, на вашу думку, основне завдання професії сучасного редактора? Яке її майбутнє в часи глобалізації та інформатизації? Назвіть уміння, якими має володіти редактор.

Я знаю!

Я вмю!

Я можу!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- ▶ Поясніть поняття *лексичне значення слова* та *полісемія*.
- ▶ Які слова є *однозначними*, які — *багатозначними*? Наведіть приклади.
- ▶ У чому полягає різниця між *прямим* і *переносним* значеннями слова?
- ▶ Доведіть, що *переносність* значення слів є *закономірністю* розвитку мови.
- ▶ Поясніть визначення *видатного українського мовознавця*

О. Потебні: переносне значення слова — це «актуалізація його внутрішньої форми». Наведіть приклади.

▶ Яка роль у мовленні слів, ужитих у переносному значенні? Наведіть приклади.

▶ У якому стилі найчастіше вживаються тропи? Чому?

▶ Які тропи вам відомі? Яка роль тропів у мовленні?

▶ Що таке метафора? Що спільного між метафорою та порівнянням?

▶ Складіть усно висловлювання (обсягом 3–4 речення) з таким епіграфом: «Мовчання серце проіка...» (Л. Воловець). Який стиль ви оберете? Чому?

▶ Що таке метонімія? Наведіть приклади.

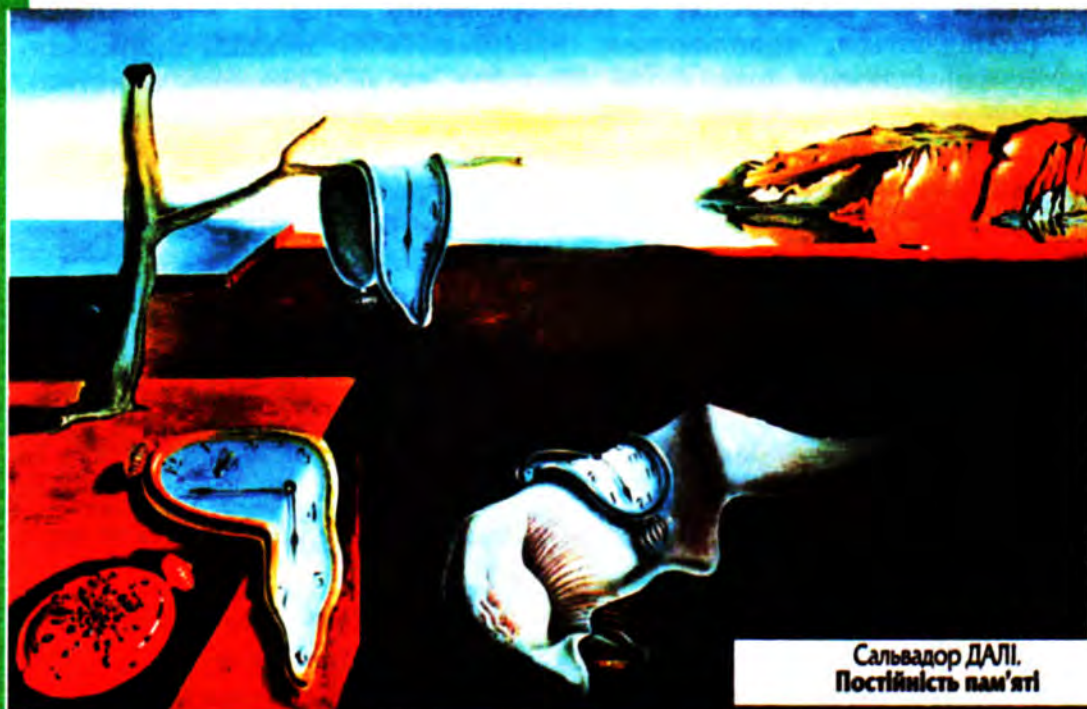
▶ Поясніть, чому метафору називають «образом образу».

▶ Метафоричне мислення вважається економним, об'ємним і творчим. Поясніть, чому.

▶ Доберіть афоризми, побудовані на використанні антонімів.

▶ Роздивіться репродукцію картини С. Далі. Поясніть метафори, використані знаменитим іспанським художником-сюрреалістом.

▶ Пригадайте інші твори живопису, у яких використано метафору та метонімію. Розкажіть про ці картини та їхній вплив на вас.

Сальвадор ДАЛІ.
Постійність пам'яті

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ФРАЗЕОЛОГІЇ

§ 16. Основні групи фразеологізмів

271. Прочитайте. Визначте в уривку фразеологізми, поясніть їхнє значення. Що ви знаєте про ці сталі звороти мови?

Які ми? Сміємося тоді, коли є що кинути до рота, й тоді, коли треба тримати зуби на полиці. Сміялися навіть під кулями, коли смерть заглядала в очі. Сміх навідає на того, хто ходить у передовиках, і на того, хто пасе задніх. Сміються старі діди, у яких болить бік дев'ятий рік, та вони не знають, у котрім місці. Бо найдужчий у цьому світі – це сміх!

За Є. Гуцалом.

Який розділ науки про мову вивчає фразеологізми? Як цей розділ пов'язаний з лексикологією?

Фразеологізм – одиниця мовлення, що складається з двох або більше компонентів і характеризується відтворюваністю, цілісністю значення, стійкістю лексичного складу та будови.

Фразеологічні звороти вивчає **фразеологія** (з грецької *phrasis* – вислів, зворот і *logos* – слово, вчення).

Фразеологізми широко вживаються в усіх стилях мовлення, крім певних жанрів офіційно-ділового стилю.

Виділяють три групи фразеологізмів:

• **фразеологічні зрощення** – сталі словосполучення, зміст яких не вмотивований значенням слів, що входять до їхнього складу: *бити байдики; точити лясц; собаку з'їсти; залишитись із носом; викинути коника; вскочити в халепу; замилювати очі; напнути (накрити) мокрим рядном;*

• **фразеологічні єдності** – стійкі словосполучення, зміст яких певною мірою вмотивований значенням слів, що з них вони утворені, а яскрава образність зумовлена переосмисленням значення їхніх компонентів: *п'ятами*

накивати; повісити носа; держати камінь за пазухою; не нюхати пороху; прикусити язика;

• **фразеологічні сполучення** — стійкі вислови, цілісне значення яких чітко вмотивоване прямим значенням їхніх компонентів: *берегти як зіницю ока; насупити брови; покласти голову; розбити вщент; сміх розбирає; винести подяку; подавати надії; порушити питання; тепле місце; живе слово; розбити вщент; дивитися звисока*. **Одне слово у фразеологічному сполученні є стрижневим і не може бути замінене іншим, а ті слова, що його характеризують, допускають взаємну заміну чи підстановку.** Наприклад: *бере досада (зло, страх, жаль); порушити питання (справу, проблему)*.

Мовознавці виділяють ще й четвертий тип — **фразеологічні вислови**, що об'єднують стійкі звороти мови, котрі складаються зі слів, кожне з яких має цілком вільне значення, проте в мовленні такі вислови відновлюються як усталені: *Не все те золото, що блищить. Вовків бояться — в ліс не ходити*. До фразеологічних висловів відносять прислів'я та приказки, крилаті вислови, афоризми.

Фразеологізми допомагають точно, влучно, дотепно та образно висловити думки, почуття, переживання, передати суть найскладніших явищ, оцінити їх й сформулювати узагальнення.

272. Прочитайте. Визначте в реченнях фразеологізми, розкрийте значення кожного, за потреби звернувшись до фразеологічного словника. З'ясуйте належність кожного фразеологізму до певної групи.

1. Зневажити рідним — це втратити себе, відійти від свого берега, а до чужого не пристати, канути в Лету (*М. Дмитренко*). 2. Дух народу — незборима сила, коли не ждуть манни з неба, а товчуть просо, не заглядають комусь до рук, а діють (*Ю. Яновський*). 3. Друже, вдар об землю лихом чи жбурни його за пліт! Ми своїм козацьким сміхом полонили цілий світ. Здавна істина відома (нумо спробуй спростувать): в того тее... не всі дома, хто не вміє жартувать! (*П. Ребро*). 4. Справдешній митець — то порив і протест, долаючи спротив суспільний і втому, неодмінно повинен нести свій хрест на гору найвищу, до отчого дому (*П. Осадчук*). 5. Час — великий майстер розрубувати всі гордієві вузли людських стосунків (*О. Писемський*).

◆ Розкажіть про походження кожного з фразеологізмів. Скористайтеся таблицею «Джерела української фразеології», поданою у «Довідковому бюро».

273. З-поміж поданих фразеологізмів випишіть фразеологічні зрощення. Розкрийте значення кожного.

П'яте колесо до воза; по гарячих слідах; підкласти свиню; наганяти страху; прийшла в голову думка; вивести на орбіту; тримати під п'ятою; сісти в калошу; відривати від серця; обірвати напівслові; стояти на заваді; кирпу гнути; по щучому велінню; викидати фокуси; обламати крила; задніх пасти; у сірка очей позичати; передати куті меду.

◆ Один із фразеологізмів розберіть за планом, поданим у «Довідковому бюро».

◆ Уведіть два-три фразеологізми до самостійно складених речень.

274. Прочитайте речення, визначте в них прислів'я та приказки. Яка роль прислів'їв та приказок у мовленні?

1. Життя прожить — не поле перейти... Хтось плуга тягне, хтось бредє за плугом (*В. Слпчук*). 2. Що кому на роду написано, то й конем не обскачєш того (*В. Симоненко*). 3. Дуже недобре діло брєхати! «Брєхнею, — кажуть люди, — світ пройдєш, та назад не вернешся». Брєхун собі ворог і людям зло робить (*Г. Квітка-Основ'яненко*). 4. Бувайте здорові та, не питаючи броду, не суньтєсь у воду, бо втопитєсь! (*Марко Вовчок*). 5. Поїдєш по шерсть, а вернешся стриженим, бо такий час: нїде нема аніякісінького порядку (*М. Стельмах*).

275. Пояснїть значення поданих фразеологізмів. Відновіть і запишіть прислів'я, з яких вони походять. Розкрийте значення кожного.

Нова мїтла; паршива вівця; покїрне телятко; про вовка помовка; моя хата скраю.

ДОВІДКА ▶ Нова мїтла чисто (по-новому) метє. Паршива вівця всю отару перенївечить. Покїрне телятко двох мамок сєє. Про вовка помовка, а вовк у хату. Моя хата скраю, я нїчого не знаю.

Чи перекладаються фразеологізми? Відповідь обґрунтуйте.

276. Прочитайте речення, визначте вжиті в них крилаті вислови, з'ясуйте їхнє походження.

1. Батько багато й часто читав Шевченка. Бувало, під настрій ототожнював себе з ліричними героями віршів, проказуючи: «Думи мої, думи мої, лихо мені з вами» або «І день іде, і ніч іде, і, голову схопивши в руки, дивуєшся, чому не йде Апостол правди і науки» (*Д. Петриненко*). 2. Посланці гнїву і любові, ми звикаєм смїятись на кутні... А колись, як лицарі Франкові, ми йшли в одну громаду скуті... (*П. Осадчук*). 3. Нїщо вселюдське не чуже мені: смагляві дні, і ночі чорноброві, і сон гаїв (*Б. Олійник*). 4. Він нїколи не грався у дволикого Януса, а все виносив на людський суд, щоб із своїм болем і сумнівами стояти перед народом (*А. Малишко*). 5. ...Так багато брутїв! Та пізно важить: бути чи не бути (*Б. Олійник*). 6. Перед самим собою винен, душі своєї не зрікаюсь, весь вік повторювать повинен: «Караюсь, мучусь і не каюсь!» (*П. Осадчук*).

Яка роль крилатих висловів у мовленні? Поясніть на конкретних прикладах.

277. Перепишіть дѳтепи, визначте вжиті в них фразеологізми.

1. Хто віддав останню сорочку, той не носить камінь за пазухою (А. Закревський). 2. Першими в чорні списки потрапляють світлі голови. Якщо залишився в дурнях — отже, виправдав довір'я! Ми завжди все робимо правильно і навіть лікті потім кусаємо як слід. Трапляється, і духовна їжа відгонить душком (О. Перлюк). 3. Кипуче сьогодні: заварюємо кашу (Ф. Боднар).

◆ Розкрийте зміст фразеологізмів. Яка їхня стилістична роль?

◆ Визначте орфограми. Поясніть правопис слів.

Підготуйте повідомлення «Фразеологізми як вияв національного характеру українця».

278. Прочитайте. Визначте перефразовані в поетичних рядках фразеологізми. Відновіть звучання цих фразеологізмів, розкрийте їхнє значення. Відновлені фразеологізми запишіть.

Андрій АНТОНЮК
Три тополі

1. Скажи, яку, Іудо, плату за голову мою береш, за скільки мічених, проклятих срібляників ти продаєш моє життя своїм хазяям?.. Я вольним був, таким і буду, однаковим у всі часи. Мій дух бунтарський ти, Іудо, із тілом їм не продаси! (Олесь Гончар). 2. В корчах і в кручах умирають міфи. Чугайстер щез. Покаялись нявки. І тільки ми, подряпані Сізіфи, тябричим вгору камінь-рюкзаки (Л. Костенко). 3. Мій журавель у небі. Я втомилась ловити те, що майже недосяжне. ...Навколо ж всі тримають по синиці, а всі не можуть, звісно, помиляться (М. Ломонос). 4. ...Отак живу. Ти бачиш, бачиш? Я на Ікарових лечу, на воскових, і западаю у прірву прірв без вороття, але не каюся, не каюсь, бо це ж і є моє життя (О. Орач). 5. Ти геть летиш у інший час — та й баста: в середньовіччя, Грецію чи Рим, забувши, як пахтить Вітчизни дим (Ю. Клен). 6. Не треба все валити на Прокруста, коли не маєш дару Златоуста (Л. Костенко).

◆ Що вам відомо про джерела відновлених вами фразеологізмів? Розкажіть про це. За потреби скористайтеся таблицею «Джерела української фразеології», поданої у «Довідковому бюро».

Роздивіться репродукцію картини А. Антонюка. Розкажіть про неї, уживаючи фразеологізми.

§ 17. Багатозначність, синонімія та антонімія фразеологізмів

Чимала кількість фразеологізмів є багатозначними (полісемічними). Наприклад: **фразеологізм мохом порости може вживатися у двох значеннях:** 1) давно минути, забути; 2) постаріти; **фразеологізм стати на ноги — також у двох:** 1) подорослішати, стати самостійним; 2) одужати після хвороби. **Фразеологізм замовити (замовляти) зуби може вживатись у таких значеннях:** 1) відвертати увагу кого-небудь від чогось, переводити розмову на інше; 2) вводити в оману, дурити когось.

Значення багатозначних фразеологізмів можна зрозуміти лише з контексту.

279. Прочитайте словникові статті. Зверніть увагу на те, як позначають у словнику полісемію фразеологізмів.

ВТЄРТИ / ВТИРАТИ НОСА (КОМУ). 1. Показати свою перевагу над ким-небудь. — *Я й сам маю своє чимале двірське військо й втру носа королеві при нагоді, коли буде треба* (І. Нечуй-Левицький. Князь Ієремія Вишневецький). 2. Присадити, спинити кого-небудь. — *Спасибі Володимирові Корякові, який заступився за Паніва, утер носа розперезаним критиканам* (В. Минко. Червоний парнас). 3. Покарати. Провчити кого-небудь. — *Безкровний спочатку усміхнувся, потім зареготав: — Ото й вирішив провчити батька? Ну й молодець! Утер носа старому!* (В. Малик. Чумацький Шлях).

БІТИСЯ ЯК РІБА ОБ ЛІД. 1. Жити в тяжких матеріальних умовах, переборюючи нестатки. — *Б'юся як риба об лід, а не бачу свій слід* (Народна творчість). 2. Намагатися, силкуватися робити щонебудь складне, непосильне. — *Сам, скрізь сам, — похмуро сказав далі Кармелюк, — і б'юся як риба об лід, і загину або під кулями, або під шпіцрутенами, — однаково сам* (М. Старицький. Кармелюк).

Зі словника фразеологізмів.

 280. ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ! З-поміж поданих фразеологізмів випишіть тільки багатозначні. Витлумачте різні значення кожного, введіть їх до самостійно складених речень так, щоб проілюструвати їхню багатозначність.

Медові слова; зачепити за живе; не чути [під собою] землі; крапля в морі; узяти за жабри; не бити лежачого; загнати в [глухий] кут; з миру по нитці; розкрити карти.

281. До самостійно складених речень уведіть подані фразеологізми так, щоб вони вживались у різних значеннях. За потреби скористайтеся фразеологічним словником.

Вести уперед; бабине літо; запасти в голову; лізти в душу; вздовж і впоперек.

е Чи впливає на розвиток фразеології загальна інформатизація суспільства? Наведіть приклади фразеологізмів комп'ютерної доби.

282. Прочитайте. Складіть план висловлювання.

Синонімічне багатство української мови забезпечується не лише лексичними синонімами, а й численною кількістю фразеологічних одиниць, що мають спільне або дуже близьке значення, але різну структуру.

Фразеологічні синоніми — це стійкі звороти, що вживаються на позначення одного й того поняття. Хоч вони й близькі змістовим значенням, проте не тотожні, мають різний лексичний склад, іноді відмінні за стилістичними можливостями: *сидіти склавши руки — плювати в стелю — байдики бити — лежати на боці; пройшов крізь сито й решето — пройшов огонь і воду — собаку з'їв — був на коні й під конем; правити теревені — гнути всячину — розводити балачки — точити яси — плескати язиком — брехні точити — плести харки-макогоненки — пересипати з пустого в порожнє*. Кожен із фразеологічних синонімів відтворює якусь нову особливість того ж предмета або явища, тому абсолютна тотожність їхнього значення трапляється досить рідко.

Крім фразеологічних синонімів, бувають фразеологічні варіанти. Фразеологічними варіантами називають такі видозміни фразеологізмів, які, характеризуючись відносною тотожністю значень, розрізняються окремими компонентами (*біда навчить коржі з салом їсти — біда навчить коржі з маком їсти; собаці під хвіст — коту під хвіст; віл на вухо наступив — ведмідь на вухо наступив; валяти дурня — клеїти дурня*). Таке розрізнення надає їм певної експресивно-стилістичної забарвленості.

Виникають фразеологічні варіанти передовсім у результаті заміни одного зі слів іншим, синонімічним: *брати (затискати) в лещата; обвести (обкрутити) круг (довкола) пальця*. Отже, фразеологічний варіант є лише структурним різновидом того самого вислову: *Що ти мені тут голову морочив, дурня клеїв? Що ти скалишся, клоуна клеїш?* (Ю. Обжелян).

Варіанти фразеологізмів слід відрізняти від фразеологічних синонімів зі спільними лексичними компонентами: *накивати п'ятами, мастити п'яти, намазувати (намащувати) п'яти салом*. Такі синонімічні фразеологізми виражають близькі значення, проте їхні експресивно-стилістичні властивості не збігаються.

Фразеологічні синоніми та їх варіанти розкривають самобутність мови, надають їй емоційного забарвлення, стилістичної виразності.

За Ф. Медведєвим.

За планом усно перекажіть прочитане, замінивши подані в тексті приклади дібраними самостійно.

◆ Складіть конспект прочитаного тексту.

Фразеологічні синоніми — це фразеологізми, що позначають той же предмет або явище дійсності, виражають те саме поняття, але увиразнюють та відтіняють його різні сторони. **Фразеологічні синоніми об'єднуються в синонімічні ряди:** брати язика на гаплик / набирати у рот води / ні пари з уст / ні гу-гу; як зайцеві бубон / як собаці п'ята нога / як п'яте колесо до воза / як лисому гребінь / як чорту лапоть / як торішні бублики / як діра в мості.

283. Прочитайте. Чи є виділені фразеологізми синонімічними? Свою думку доведіть.

I. 1. Хотів я гайнути кудись навтіки, де перець не росте, та материна рука наче приросла до моїх обох ковнірів (*М. Стельмах*).
2. А коли волею не підеш, то туди запроторимо, де козам роги правлять! (*І. Котляревський*).
3. Попокрутить тебе, поповертить, зажене, де й Макар не бував (*Д. Фальківський*).

II. 1. Дали якраз до лісу тягу, бистріше бігли од хортів (*І. Котляревський*).
2. І щаслива дівчора з криком радісним «Ура!» задала стрімкого дьору од царя з страшного двору (*В. Симоненко*).
3. Оговтавшись, я випростався, бо хоч жижки й дрижать, але не годиться наживати п'ятами (*Є. Гуцало*).

Розтлумачте значення вжитих у реченнях фразеологізмів-синонімів. Чи є вони тотожними за значенням? Поясніть.

284. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ! Прочитайте речення. Визначте фразеологізми, поясніть їхнє значення.

1. Латин таку почув новинку, злякався, пустив із рота слинку (*І. Котляревський*).
2. Наварили б вареників, сіли край стола... Тут старому уже в горлі слинка потекла (*С. Руданський*).
3. Зараз будемо обідать. Чудово! Аж слина котиться! (*І. Карпенко-Карий*).

◆ Які з наведених висловів належать до фразеологічних варіантів? За потреби зверніться до фразеологічного словника.

285. Прочитайте. Чи є подані фразеологізми синонімічними? Свою думку доведіть.

1. Втирати носа / обламувати крила / збивати пиху. 2. Живіт присох до спини / аж ребра знати / лантух з кістками / кишки грають марш. 3. Грошей — кури не клюють / кишенья не сходиться. 4. Вскочити в халепу / влипнути в історію / скочити вище халяв. 5. Як по писаному/як з книжки читати / як по нотах. 6. Надавати (давати) плескачів/надавати (давати) ляпасів / давати хльосту / нагодувати товчениками / годувати

штурханцями / дати по шиї. 7. Із заячий хвіст / з горобину душу / як кіт наплакав. 8. Як з цапа молока / як з карася вовни.

◆ Один із синонімічних рядів уведіть до самостійно складеного висловлювання.

286. З'ясуйте, які з поданих парами фразеологізмів є синонімічними, а які — різними варіантами того самого фразеологізму.

Пива наварити — заварити кашу; робити з мухи слона — робити з мухи бугая; як кіт на сало — як кіт на мишу; дати прочухана — дати нагінки; лічити ворон — гав ловити; мати голову на плечах — макітра розуму; полічити ребра — полоскотати ребра; перша скрипка — перша рукавичка; відкривати Америку — винаходити велосипед; мати шанс — мати нагоду; держатися хати — триматися домівки; горобцеві по коліна — жабі по коліна; крутитися як муха в окропі — крутитися як муха в сироватці; до десятого поту — до сьомого поту; мов баран на нові ворота — мов теля на нові ворота; дантове пекло — дантові кола; зчинити гвалт — зчинити бучу; на заячих правах — на пташиних правах.

З двома синонімічними рядами фразеологізмів складіть висловлювання про підготовку до зовнішнього незалежного оцінювання.

Фразеологічні антоніми — це фразеологічні одиниці з протилежними значеннями. Наприклад: *у рот води набрати — теревені правити; кури не клюють — як кіт наплакав; жити як кішка з собакою — жити душа в душу.*

Фразеологізми можна вважати антонімічними за таких умов:

- усталені словосполучення мають протилежне, контрастне значення: *ляпати язиком / тримати язик на заціпці;*
- обидва фразеологізми виражають одну логічну сутність або явища одного плану, означаючи дію (*ставити підніжку / брати на буксир*); ознаку (*старий лис / свята простота*); указуючи на обставини дії (*за тридев'ять земель / під носом*) тощо.

Розрізняють такі види фразеологічної антонімії:

- **власне фразеологічну**, коли у ролі антонімів виступають фразеологізми: *натирати мозолі — вигріватися на печі; співати дифірамби — милити шию;*
- **внутрішню**, коли один із фразеологізмів є антонімом до якогось із компонентів (слова) іншого фразеологізму: *розпустити язика — прикусити язика; легкий хліб — тяжкий хліб; пристати до берега — відбитися від берега.*

287. Прочитайте. Визначте вжиті в реченнях антонімічні фразеологізми. Розкрийте їхнє значення.

1. Не буде ніколи двох Україн, наша воля тверда і незмінна. І тому народ піднявся з колін, а грішник упав на коліна (*П. Осадчук*). 2. Він сам бачив, що з батьківськими достатками далеко не посунешся: окрім нього, у батька ще три сини та дві дочки сидять на шиї; треба всім порядок дати, усіх до розуму довести, треба було й йому, скінчивши школу, злазити з батьківської шиї — свого хліба шукати (*Панас Мирний*).

Визначте вид фразеологічної антонімії. Поясніть стилістичну роль фразеологічних антонімів.

288. Прочитайте словникові статті. Зверніть увагу, як позначено в них антонімію.

МАТИ ОЛІЮ В ГОЛОВІ, жарт. Бути розумним, кмітливим, розсудливим. — *Це ж треба мати в голові олію, щоб після цього вірити в святе* (Л. Костенко. Балада про здоровий цинізм).
Синоніми: *мати голову; мати тямку*. Антоніми: *не мати клёнки; мати порожню макітру на плéчах*.

Зі словника фразеологізмів.

ГНУТИ ГОРБА / КЛЁТИ ДУРНЯ

Працювати

гнути спину
гріти лоба
гріти чуба
ламати хребта
мозолити руки
набивати мозолі
обливатися потом

Він [Охрім] гне натружено
горба, в поту сорочка: жарко
(*А. Малишко*).

Ледарювати

м'яти ханьки
бити байдики
ганяти собак
годувати баглаї
ловити ґав
давати горобцям дулі
справляти посиденьки
справляти сім неділь на тиждень
не братися ні за холодну воду
ганяти вітер по світу

Иди до печей на завод. Там дурня
не будеш клеїти (*М. Рудь*).

Зі словника фразеологічних антонімів.

Підготуйте повідомлення про розвиток фразеології української мови у добу глобалізації.

289. Розкрийте значення поданих парами фразеологізмів. Дві-три антонімічні пари фразеологізмів уведіть до самостійно складених речень.

Розправляти (розправити) крила / опускати (опустити) крила;
собаку з'їсти / мало квасу випити; ставати цапки / хоч у вухо бґай;
через хату перехилиться і моркву вирве / від горшка два вершка;

народитися в сорочці / народитися під нещасливою зіркою; макітра розуму / курячий мозок; чин чином / догори дном; хоч у вухо бгай / хоч кілок на голові теши; хоч голки збирай / хоч око виколи; хоч лопатою горни / котові на сльози немає.

 До двох-трьох поданих фразеологізмів доберіть синоніми. За потреби скористайтеся словником фразеологізмів.

 290. До поданих фразеологізмів доберіть і запишіть фразеологічні антоніми. За потреби скористайтеся словником фразеологічних антонімів.

Мати кам'яне серце; горішок не по зубах; з'явитися на горизонті; не в своїй тарілці; не із заячого пуху; ні за плечима ні перед очима.

 Як виявляється національний характер українців у фразеології? Розкажіть про це, уживаючи фразеологічні синоніми та антоніми.

Я знаю!

Я вмію!

Я можу!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- » Що вивчає фразеологія? Що таке фразеологізм?
- » На які групи поділяють фразеологізми за семантичною (змістовою) злитістю?
- » Які за походженням фразеологізми є в українській мові?
- » Яка роль фразеологізмів у мовленні?
- » Доведіть, що фразеологізми входять у синонімічні та антонімічні зв'язки.
- » Поясніть, чому фразеологізми не перекладаються дослівно іншими мовами. До одного з фразеологізмів з іноземної мови, яку ви вивчаєте, доберіть український відповідник.
- » У чому полягає різниця між фразеологічними синонімами та фразеологічними варіантами? Наведіть приклади.

» Які типи фразеологічних словників вам відомі? Розкажіть про їхню будову та укладіть анотацію до одного з них.

» У висловлюваннях якого стилю фразеологізми вживаються найчастіше? Поясніть.

» Роздивіться репродукцію картини М. Тимченко. Розкажіть про зображене на ній, уживаючи фразеологізми.

Марта ТИМЧЕНКО.
Ми з мамою працюємо

ПИСЬМОВИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ ІЗ ТВОРЧИМ ЗАВДАННЯМ

291. Прочитайте текст, визначте його тему та головну думку.

Не рубаймо гілку!

Чи ж довго нам усім топтати ряст? З огляду на нашу поведінку — то не дуже.

Колись, розповідають, ледь розтане сніг, — земля вкривалася килимами рясту. Маленькі суцвіття лілових, рідше пурпурових чи білих квіточок стелилися під ноги, вабили зір, чарували душу, дихаючи весною й надією... Ця невибаглива трав'яниста рослинка була настільки поширена в Україні, що вислів «топтати ряст» став синонімом до слова «жити».

Фразеологізм залишився, а от весняних килимів із рясту поменшало. Сучасні молоді українці рясту не те що не топтали, а й в очі не бачили. До Червоної книги України ця квіточка поки що не внесена, проте її кількість у наших лісах зменшується катастрофічно.

Хтось не може встояти від спокуси принести додому оберемок перших квітів, хтось заготовляє ліки, хтось вирішив підлатати фінансове становище, продаючи перші весняні букетики. Торгівля лісовими квітами набула загрозливих масштабів.

На захист рідкісних ранньоквітучих рослин встали вчені, громадські товариства, міліція. На вокзалах і автостанціях вилучають цілі партії ніжного товару, який везуть до міст із далеких і ближніх лісів. Зупиняють перекупок на вулицях. Згідно із законом, існує серйозний штраф за продаж та незаконне придбання рослин, занесених до Червоної книги України. Під державну охорону потрапили підсніжник, цикламен, тирлич жовтий, сон...

Та на кожній галявині сторожа не поставиш. На базарі тим паче не встережеш — свій бізнес браконьєри-торговці роблять, на ринок не заходячи. Як кажуть, є попит — буде й пропозиція. Заклопотаним стомленим громадянам після тривалих і виснажливих холодів так хочеться чогось природного, красивого! Ціна ж доступна навіть тим, у кого до тепличних квіток купило притупило. Сподіватися на те, що продавців замордує сумління — марна справа. За нинішньої скрути кожен виживає, як може...

А якщо по щирості, то невже, зірвавши квіточку, ми справді завдаємо природі серйозної шкоди? Адже корінь залишиться у землі, наступного року рослина цвістиме, може, навіть ще краще!

На жаль, така помилка найпоширеніша. Ранньовесняні квітучі рослини — найбільш вразливі. За місяць-другий вони мають встигнути вирости, відцвісти, утворити насіння, зробити запас поживних речовин, відклавши його в коренях, бульбах чи цибулинах до наступного року. Та й квітують такі рослини, виявляється, не щорічно. Кущик конвалії зацвітає раз на сім-вісім років, а за несприятливих умов — ще рідше.

Ну, припустімо, зникне з ближнього лісу підсніжник... Шкода, звичайно. Але ж натомість виросте інша квітка! Чи ж варто так побиватися?

Виявляється, зникнення однієї, найнепримітнішої рослини може призвести до сумних наслідків. Ранньоквітучі рослини — єдина їжа багатьох комах. Зникнуть першоцвіти — загине чимала кількість метеликів, бджіл, джмелів, а ці комахи рятують ліс від шкідників. Древа почнуть хворіти і всихати. Цей ланцюжок неважко продовжити й до самої людини, яка, нітрохи не замислюючись, рубає гілку, на якій сидить.

До розряду рідкісних рослин останнім часом ризикує потрапити навіть верболіз! Погляньте, що залишається від них — замість «котиків» стирчать самі цурупалки. Через відродження давнього промислу лозоплетіння всі кинулися заготовляти лозу. А хоч хтось здогадався посадити її? Адже виростити лозу не так і просто.

За С. Петровою.

- ◆ Зробіть стилістичний розбір тексту за планом, поданим у «Довідковому бюро».
- ◆ Визначте в тексті фразеологізми, поясніть їхнє значення. Яка їхня стилістична роль?
- ◆ Складіть і запишіть план докладного переказу. За планом напишіть переказ.

 Завершіть переказ конкретними пропозиціями щодо збереження весняних, літніх, осінніх дикоростучих квітів та інших лісових і польових рослин. Використайте один-два фразеологізми.

Роздивіться репродукцію картини А. Антонюка. Розкажіть про зображене, уживаючи фразеологізми. Чому, на вашу думку, весна асоціюється зі світлом? Поясніть символічне значення назви картини.

Андрій АНТОНЮК
Світло весни

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ СЛОВОТВОРУ

§ 18. Стилiстичне забарвлення значущих частин слова: префіксів і суфіксів

292. Прочитайте. Із синонімічного ряду виберіть і випишіть спільнокореневі слова. Розберіть їх за будовою.

ВІТЕР, вітровий, (*дужий*) борвій, буревій, (*легенький*) тиховій, зефір, бриз, легіт, павітер; (*холодний*) сіверко, сівер; (*сухий*) суховій; (*степовий*) степовик; (*з піском у пустелі*) самум; вітрець, вітрик, вітронько, вітрюга, вітрюган, вітрило, вітрисько, вітрище, вітровище.

*З практичного словника
синонімів української мови С. Караванського.*

◆ Від якого слова і яким способом словотвору утворено виписані слова? Який розділ мовознавства вивчає способи та особливості творення слів?

Які з виписаних слів емоційно забарвлені? Які словотвірні засоби мови надали їм такого забарвлення? У яких стилях мови вживають емоційно забарвлені слова?

Словотвір — активний процес збагачення словникового складу мови на основі її внутрішніх ресурсів.

Стилiстичні властивості слів, утворених певним способом, виявляються за зіставлення слів, які мають один корінь і близькі за лексичним значенням, але мають різне **словотвірне оформлення**: У мові просвічує слово, словечко, слівце, словенятко (П. Перебийніс). Вересневі тумани, туманці, туманища (Н. Поклад). Мій світе, світку, світотенько, мій світонько, світище мій! (М. Вінграновський).

Словотвірна синонімія — результат взаємодії лексики та словотвору.

Винятково важлива роль у творенні словотвірних

синонімів належить **словотворчим афіксам**, передовсім **префіксам і суфіксам**, з якими пов'язують відповідні **словотвірні значення**.

Словотворчі суфікси можуть надавати словам певного стилістичного забарвлення:

- **експресивного забарвлення — суфікси зі значенням здрібності** -очок, -ечок, -еньк-, -оньк-, -есеньк-, -ісіньк- (*пучечок, біленький, ріднесенький, тонісінький*);
- **значення збільшеності й згрубілості — суфікси** -ищ-, -иськ-, -ик-, -юк-, -чук-, -юга- (*вовчище, ведмедисько, козарлюга*);
- **відтінку книжності — суфікси** -ств(о), -цтв(о), -ість (*товариство, відданість*);
- **значення зневажливості — суфікси** -ак-, -як-, -яг-, -юг- (*писака, коняка, ледацюга*);
- **відтінку збірно-зневажливості — суфікси** -н(я), -в(а) (*комашня, мишва*);
- **ставлення й оцінку передають суфікси** -юх, -л-, -ил- (*упертюх, бурмило, базікало*).

293. Прочитайте. Визначте слова, яким суфікси надають відтінків здрібності та пестливості, створюючи колорит довірливості або голубливості. Назвіть ці суфікси.

1. Хатонько рідна, хатинко, хатино, знов твоя стежка прослалась для мене (*О. Ванжула*). 2. Матусенько! Матінко! Мамочко! Мамо! Он сонце зійшло, як учора, так само (*В. Бровченко*). 3. Спи ж, моя доненько! Спи, моя зоренько! Хай обмина тебе лихо і горенько! (*Олена Пчілка*). 4. А цей русявенький хлопчина — моя по батькові рідня (*Д. Луценко*). 5. Хлопець вихоплюється на дрібносіньку стежину (*М. Стельмах*). 6. Туман з поля підніметься, сонечко прогляне, і минеться негодонька, й доленька настане (*Я. Щоголев*). 7. Які солодісінькі години перебуваю я, сидячи в самотині! (*І. Нечуй-Левицький*). 8. Як гляну я на тебе — така ти невеличка, моя перепеличко, а голосочок то який! Тонесенький, милесенький такий! (*Л. Глібов*). 9. В чистім полі він росте на високих ніжках, в зелених панчішках, квіточки блакитні, оченьки привітні (*Народна творчість*).

 У яких стилях мовлення вживають слова з відтінком значення здрібності? Чи є ці слова емоційно та експресивно забарвленими? Поясність.

 294. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ! Прочитайте. Складіть план прочитаного. За планом перекажіть висловлювання одне одному.

Емоційно забарвленими називають слова, які, крім об'єктивного лексичного значення, містять значення суб'єктивне — передають ставлення мовця до висловленої думки. Коли людина висловлює свої

позитивні чи негативні емоції, у цьому їй завжди допомагає *експресія* (сила, виразність), яка обов'язково супроводжує вияви почуття. Певна експресивність властива всім стилям мовлення (навіть науково-термінологічна лексика має своє експресивне забарвлення — сухості, холодності, книжності).

Емоційно-експресивне забарвлення мають також слова, у яких оцінність виражається не лексично, а граматично, тобто за допомогою суфіксів чи префіксів емоційної оцінки (*сонечко, матінка, очиці, батечко, братик* та ін.). Частина слів української мови не має постійного емоційного забарвлення, а набуває його залежно від того, у якому контексті та з якою метою слово вживається.

Суфікси зі значенням здрібнілості здебільшого вносять у текст пестливі відтінки. Слова з такими суфіксами використовують в описах зовнішності дітей, для відтворення дитячого мовлення, що надає зображуваному довірливого й голубливого характеру: *«Побідкалась старенька, стала жалувати дітей. — Гарні, любі діточки... а гостинчика немає, ластів'ята, — не купила. — Почала гладити по голівці хлопчика. Хлопчик приплющив очі й радісно засміявся. — І його! — показав він ручкою на меншенького, що недавно навчився ходити й насилу стояв на тоненьких, як цівки, ноженятах»* (С. Васильченко). *«Були собі Котик та Півник, і були вони у великій приязні. Котик, було, на скрипочку грає, а Півник пісеньки співає. Котик, було, їде їстоньки добувати, а півник удома сидить та хатки глядить»* (Народна творчість).

У поетичному мовленні слова із суфіксами, що надають словам пестливо-здрібнілого відтінку значення, сприяють зображенню переживань і почуттів автора.

Наукова й офіційно-ділова мова, як правило, уникає вживання слів із суфіксами зі значенням здрібнілості, бо вони вносять небажаний у такому разі відтінок пестливості. Більше того, загальний холодний тон наукової мови позбавляє слова з суфіксами пестливості будь-яких емоційно-експресивних відтінків, якщо вони все-таки потрапляють до цього стилю. Наприклад, у загальнонародному значенні слова *мозочок, шлуночок, язичок* являють собою зменшено-пестливі утворення від *мозок, шлунок, язик*, а в науковій мові вони є термінами: *мозочок* — частина головного мозку хребетних тварин і людини; *шлуночок* — частина порожнини серця; *язичок* — конусоподібний виступ м'якого піднебіння; виріст біля основи листка деяких рослин; внутрішні жувальця в комах; рухома платівка в механізмах (*З тлумачного словника*).

Суфікси зі значенням здрібнілості в поєднанні з основами книжних слів або слів з негативним забарвленням надають об'єктові зображення

зневажливих, іронічних, сатиричних, гумористичних відтінків: «Ця ідейка не витримує жодної критики ні з географічного, ні з історичного, ні з економічного погляду» (газ).

Зі студентського реферату.

◆ Визначте стиль висловлювання, свою думку обґрунтуйте.

295. Перепишіть. Слова, яким суфікси надають значення здрібності, розберіть за будовою.

1. Мені мов **сестроньки** оці берези та калини (Д. Луценко).
 2. Синичко-сестричко, де твоє гніздечко? Знеси нам, синичко, **синеньке яєчко!** (А. Камінчук).
 3. Тут груша-кисличка мені найсолодша у світі, хоч іншим від неї, як мовиться, видно Москву (Б. Остапенко).
 4. Я череду у полі доглядаю, цілісінькую ніч не спочиваю! (Л. Глібов).
 5. Ліс вийшов на **самісінький** вершечок гори і став над крутосхилом могутньою стіною (Р. Дідула).
 6. Жайворонки співав, а в лісі слухав того співу первоцвіт і, здійнявши догори, мов руки, два зелені листочки та схиливши білу голівку, дякував золотому сонечку, що воно йому першому дало спроможність побачити веселе свято весни (М. Коцюбинський).

◆ Зробіть словотвірний аналіз виділених слів за планом, поданим у «Довідковому бюро».

Зверніть увагу! Суфікси **-ичок, -ичк(а)** вживаються у словах, що походять від слів з суфіксами **-ик, -иц(я)**: **племінничок (бо племінник); розумничка (бо розумниця).**

В інших випадках вживаються суфікси -ечок(-єчок), -ечк-, -єчк-: **вершечок, мішечок, стрічечка, стежечка, краєчок, Марієчка, яєчко.**

296. Перепишіть, утворюючи від виділених слів іменники з суфіксами -ичк-, -ичок, -ечк(-єчк-), -єчок.

1. Яка пшениця, така паляниця. 2. Там криниця, де водиця.
 3. Темної ночі і маленький вогник як сонце. 4. Хто змайструє глечик, той припасує до нього й кришку. 5. Добрий борщик, та малий горщик. 6. Як лупиш яйце — розкажуй, а як облупив — не показуй.
 7. Без стовпів і тин не стоятиме. 8. Що покладеш в годівницю, те візьмеш у дійницю. 9. Де роботяца молодиця, там чиста світлиця.
 10. Свої гуси здаються лебедями. 11. Чабан без палиці і в хаті не ходить. 12. Аби рот не гуляв, заткни вареником. 13. Де сунічник, там і ягідки. 14. Паляниця — хлібові сестриця. 15. Із копійок гривні складаються.

Народна творчість.

Значення одного з прислів'їв розкрийте у короткому висловлюванні (усно).

◆ Позначте у словах орфограму «Літери е, є, и в суфіксах -ичк-, -ичок, -ечк- (-єчк-)». Поясніть правопис цих слів.

297. Випишіть слова з орфограмою «Літери е, є, и в суфіксах -ичк-, -ичок, -ечк-(-єчк-)». Обґрунтуйте написання цих слів.

Чародійна паличка. Брати язичок на гашличок. Підносити на блюдечку. Годувати з ложечки. У білий світ як в копієчку. Йому б яєчко облуплене й розжоване.

Розкрийте значення кожного з фразеологізмів (усно).

298. Утворіть іменники з пестливо-здрібнілим відтінком значення від поданих слів. Вимовте їх відповідно до правил орфоєпії.

Вареник, варяниця, возик, кутик, смичок, кінчик, горщик, горщок, брилик, капелюшок, ліжко, дядько, вуйко, подушка, копійка, кошик, хлопчик, мужик, п'яниця, полковник, молодиця, рукавиця, мурашник, край, Марія, гайка, лушпайка, балалайка, вікно, яйце, слово, крило, ліжко, пляшка, сиріжка, Марійка, хазяйка.

У висловлюваннях яких стилів уживають слова з пестливо-здрібнілим відтінком значення?

299. Прочитайте гумореску. Завдяки чому авторові вдалося досягти комічного ефекту? Поясніть.

«Дорогий синочку Петрусику! Уже сьома днинка, як ти від нас тут у піонертабір, і ми так хвилюємося, бо ж ти уперше без матусеньки й татусенька. Будь цяця, мий рученятка, не їж ніякої каки, а то в тебе заболить животик. А головне, не дружи з поганими, невихованими дітками — вони навчать тебе всяких дурниць. Будь здоровенький!».

«Шановні Петрусикуві матусенько й татусеньку! Поспішаю потішити, що ваш синочок поки що живенький та здоровенький. Дуже жвавенький хлопчинка. У перший же вечір він закоротив двигунчика, і ми досі сидимо без світла, ремонтик обійдеться нам у триста п'ятдесят два карбованчики. Має дуже великий потяг до природочки — у лісочку він розпалив багаттячко, від якого згоріло 2,5 га лісочка, у результаті чого нам подано рахуночок на 3271 крб 14 коп. До того ж він знає дотепненські анекдотики, від яких червоніє навіть наш сторож (котрий, до речі, за неперевіреними даними, постачає Петрусика цигарочками). Уранці намагався провести з Петрусиком виховну бесіду, на що він обіцяв зробити анонімочку, від якої наш табір неодмінно прикриють. Після такої розмовоньки я написав заявочку про звільнення за власним бажаннячком. З привітиком, комендант Давидюк-Вовченко.

Р. С. Вашого посланнячка Петрусикуві ще не віддав — він туп-туп з динамітиком на ставочок глушити рибоньку».

З газети.

◆Зробіть стилістичний розбір тексту за планом, поданим у «Довідковому бюро».

Чи можна накопичення, «нанизування» слів, утворених за допомогою суфіксів, уважати літературним прийомом? Поясніть.

Продовжіть гумореску в формі листа-відповіді батьків. Уживайте слова, яким словотворчі суфікси надали відтінку значення збільшеності, згрубілості, зневажливості.

300. Перепишіть. Визначте слова, яким суфікси надають значення збільшеності, згрубілості та зневажливості. Виділіть ці суфікси.

1. Такий козарлюга на що-небудь здається (*П. Куліш*). 2. Було, як почують хуторяни, що йде татарва, то ховаються по байраках (*О. Стороженко*). 3. Андрій Маркович, старший учитель у школі, — рудий кремезний паруб'яга (*С. Васильченко*). 4. Одумався гуляка, вийшов з хати, туди-сюди — було та загуло... (*Л. Глібов*). 5. Еней заснув і бачить снище: пред ним стоїть старий дідище (*І. Котляревський*). 6. Дурило, звичайно, розвішує вуха. Дурило аж рота роззявив і слуха (*В. Симоненко*). 7. Розплющую очі, аж коло мене босовило стоїть (*А. Тесленко*). 8. Серед нашого ставка плава риба от-та-ка! Бачте, он її хвостисько, онде паща і зубиська... (*Л. Повх*). 9. Замість крупі-січки валив густючий навкісний сніг (*В. Баранов*). 10. Вечір висипав зорі, як просо, на чорнющого неба чоло (*В. Гужва*). 11. А вітер, як котище сонний, заснув собі на підвіконні (*О. Довгон'ят*).

◆Які слова завдяки суфіксам виражають позитивну оцінку? Які — негативну?

З якою стилістичною метою вживаються такі слова? У висловлюваннях яких стилів вони доречні?

301. Прочитайте. Визначте в реченнях слова, яким суфікси надали відтінку значення зменшеності, та слова з відтінком збільшеності й згрубілості. Назвіть ці суфікси.

1. Стомився вітерець — розхристаний хлопчисько (*М. Косякевич*). 2. Ой вуличко та й широкая, чом травичка невисокая? Бо хлопчища побродили, парубища походили великими та й ножищами, подертими постоликами, рядняними онучищами! (*Народна творчість*). 3. До оселі заходить невідомий чолов'яга, високий, кривоносий. Подає не ручку — ручище (*М. Стельмах*). 4. От і впізнай його. Який же козарлюга став! Заходь, заходь, синочку! (*В. Минко*).

Який ефект створюють поєднання слів із протилежним оцінним значенням в одному реченні?

302. Визначте слова із забарвленням книжності. Випишіть їх, визначте в них словотворчі суфікси.

1. Горджуся тим, що родом я із людства, що я живу, людина між людей (*П. Перебийніс*). 2. У змозі Правда й Воля відродитись і лицарство козацьке пресвяте, як заговорять рідним словом діти і

наша мова знову розцвіте (В. Коломієць). 3. Є в мене хліб, є в мене і до хліба. А чим у серці спрагу втамувати? Як пекло це пройти й не спопелиться, коли вогнем з усіх усюд мете, коли холоуйство, витончене й нице, ногами попирає все святе? (Б. Мозолевський). 4. Високе служіння має і свій протилежний полюс — пародію: вислужництво, прислужництво, слугування ... і, нарешті, службове прикриття. До речі, аристократи не визнавали винагороди за служіння — вони вважали: служіння має бути чистим (Є. Сверстюк).

◆ Поясніть уживання в реченнях розділових знаків.

Зверніть увагу! Перед суфіксами *-ськ(ий), -ств(о)* при словотворенні відбуваються такі зміни приголосних:

• *к, ц, ч + -ськ(ий), -ств(о) = -цьк(ий), -цтв(о)*: *козак — козацький, козацтво; молодець — молодецький, молодецтво; ткач — ткацький, ткацтво;*

• *г, ж, з + -ськ(ий), -ств(о) = -зьк(ий), -зтв(о)*: *Запоріжжя — запорізький; убогий — убозтво; боягуз — боягузький, боягузтво;*

• *х, ш, с + ськ(ий), -ств(о) = -ськ(ий), -ств(о)*: *птаха — птаство; товариш — товариський, товариство; Полісся — поліський.*

Запам'ятайте винятки: *казах — казахський; герцог — герцогський; баски — баскський; тюрки — тюркський.*

Інші приголосні перед суфіксами *-ськ(ий), -ств(о)* на письмі зберігаються: *студент — студентський, студентство; завод — заводський.*

303. Прочитайте. Від поданих слів утворіть збірні іменники з суфіксом *-ств(о)*.

Жінка, робітник, парубок, боягуз, люди, діти, учитель, рабовласник, чиновник, виробник, свідок, ворожбит, меценат, школяр, шахрай, браконьєр.

◆ В утворених словах позначте орфограму «Буквосполуки *-зьк-, -цьк-, -зтв-, -цтв-, -ств-*». Поясніть правопис цих слів.

Складіть висловлювання в науковому стилі з 3–4 утвореними словами (письмово).

304. Перепишіть, на місці крапок уставляючи пропущені літери.

Коза..ьке молоде..тво; д..коративне м..сте..тво; Кирило-Мефодіївське бра..ство; ідеї просвітни..тва; українське пер..клада..тво; Січове стріле..тво; монум..нтальне будівни..тво; кр..мінальне слі..ство; персп..ктиви буряківни..тва; хутрове звіровод..тво та кролівни..тво; іноземне пр..дставни..тво.

Складіть висловлювання в публіцистичному стилі з 3–4 словосполуками (письмово).

305. Від поданих іменників утворіть прикметники. Виділіть в утворених словах суфікси.

I. Одеса, Париж, Прилуки, Острог, Рига, Владивосток, Овруч, Волга, Буг, Черкаси, Кагарлик, Виборг, Запоріжжя, Страсбург, Кривий Ріг, Кременчук, Вернигородок, Шліссельбург, Бангладеш, Гамбург, Лейпциг, Цюрих, Чикаго, Кавказ, Карабах, Сиваш, Данія.

II. Козак, чех, чуваш, німець, турок, латиш, бунтівник, варяг, невольник, басмач, дворушник, архіпелаг, казах, таджик, брат, лаборант.

Які з поданих слів уживаються у переносному значенні? Наведіть приклади такого вживання.

306. Перепишіть, після виділених слів записуючи в дужках слова, від яких вони утворені.

ЗРАЗОК Турецьке (турок) зілля хиже і безнебе (Л. Костенко).

1. Таке п'янке повітря, як воля запорозьких козаків (М. Федунець). 2. Не засліпиш сріблом-золотом козацького ока (П. Куліш). 3. Не боюся я вовка із лісу, хоч не маю стрілецького хисту (І. Франко). 4. Повростали половецькі зорі у мою густу слов'янську кров (Є. Гуцало). 5. В мужицькій хаті більший злюб і злад, чим в орденах царевих преподобій (А. Малишко). 6. Поліська діброво, почуй моє слово! (О. Ковальчук). 7. Чумац черкаський, канівський, брацлавський іде по сіль степами до лиману (П. Куліш). 8. Крелевецькі, глухівські, путивльські хай шумлять нескорені ліси (М. Гурець). 9. В Паризькій окрузі живуть мої друзі (П. Воронько). 10. Людські обличчя міняться в очах (М. Рильський). 11. Стежки сирітські половіють житом (А. Малишко). 12. Волоський горіх — південне горіхове дерево, а також плід такого дерева (Зі словника). 13. Твори М. Коцюбинського перекладені французькою, німецькою, шведською, чеською, польською і російською мовами (З підручника).

Визначте тропи, використані в реченнях. Поясніть їхню стилістичну роль (усно).

307. Перепишіть, уставте на місці крапок пропущені літери. У виділених словах підкресліть словотворчі суфікси. Поясніть правопис цих слів.

Коли пани один перед другим повертали народ у кріпа..тво, люди почали шукати вихід у коза..нні. Саме Хмельни..ина як загальнонаціональне піднесення, пов'язане з визвольною боротьбою, підняло Україну з колін. Коза..тво довело, що здатне захистити православне населення і його віру, зокрема на Київ..нні. Саме з коза..ького середовища вийшла нова національна аристократія, нова інтелігенція (уся гетьман..ина і особливо Богдан Хмельницький), яка взяла на себе утвердження Української державності.

З підручника.

Зверніть увагу! За творення іменників із суфіксом *-ин(а)* **сполука** *-цьк-* змінюється на *-чч-*: *турецький* — *Туреччина*; *німецький* — *Німеччина*; *гайдамацький* — *гайдамаччина* (**але**: *галицький* — *Галичина*).

Сполуки *-ськ-, -ск-* змінюються на *-щ-*: *київський* — *Київщина*; *харківський* — *Харківщина*; *плоский* — *площина*; *віск* — *вощина*; *ліска* — *ліщина*.

308. Від поданих прикметників утворіть іменники з суфіксом *-ин(а)*. Утворені власні й загальні назви запишіть у дві колонки.

ЗРАЗОК *Овруцький* — *Овруччина*.

Житомирський, львівський, козацький, крелевецький, кріпацький, корсунський, угорський, панський, німецький, брацлавський, вінницький, рівненський, солдатський, берестейський, галицький.

Обґрунтуйте вживання великої літери.

309. Перепишіть, у дужках після виділених іменників уставляючи слова, від яких їх утворено. Поясніть, чергування яких звуків відбулося за творення слів.

ЗРАЗОК *Десь там за морем, за туманом уже Туреччина (турецький) була (Л. Костенко).*

1. Гуцульцино! Яких дібрати слів по Коцюбинським для краси твоєї? (М. Рильський). 2. Франківщино! 3. Моя висока земле! (Д. Павличко). 4. По Вінниччині мандрували ми (М. Рильський). 5. В світлий день шляхи твої, Сумщино! (М. Гурець). 6. Ні, без Донеччини навіки зів'яли б всі мої пісні! (В. Сосюра). 7. На зламі 80–90-х років минулого століття виникли незалежні держави Україна та Словаччина (А. Ковач). 8. Люблю тебе, слов'янщино зелена (Д. Павличко). 9. В якійсь далекій стороні... В Німеччині... в Туреччині ... Та ні!.. Таку ледачу пам'ять маю, що й не згадаю (Л. Глібов). 10. А святую батьківщину оддав Мороз сину, нехай веде в стару хату любую дружину (П. Куліш). 11. Ти в горі, нужді б'єшся, мов риба у саку, працюєш, тачку тягнеш, мов панцину важку (І. Франко). 12. Обізвалась у ліщині старая Сова: «А що ж, — каже, — на цім світі усяке бува» (Л. Глібов).

◆ Позначте у словах орфограму «Літери *-чч-*, *-щ-* в іменниках із суфіксом *-ин(а)*». Поясніть правопис цих слів.

Складіть висловлювання «Моя мала батьківщина». Уживайте іменники із суфіксом *-ин(а)*.

310. Прочитайте. Зробіть словотвірний розбір кожного слова за планом, поданим у «Довідковому бюро». Обґрунтуйте чергування приголосних звуків.

Миколаївщина, Кременеччина, Слобожанщина, Путивльщина, Німеччина, Угорщина, Хмельниччина, Гетьманщина, Коліївщина, гайдамаччина, солдатчина.

Доберіть і запишіть епітети до виділених слів.

Я – ЧИТАЧ. Роздивіться фотографії, що були представлені на конкурс дитячого книжкового ярмарку «Книгоманія». Організуйте у класі виставку «Моя родина читає». Складіть сценарій шкільного родинного свята улюбленої книжки.

§ 19. Стилiстична синонiмiка морфем

Стилiстичнi можливостi словотвору виявляються в **синонiмiцi словотворчих афiксiв**.

Рiзнокореневим словам суфiкси можуть надавати синонiмiчних значень. **Афiксальнi синонiми** – суфiкси та префiкси зi спiльним чи дуже подiбним словотвiрним значенням.

Наприклад: слова певних лексичних значень утворюємо за допомогою таких **суфiксiв**:

- **-ник, -тель, -ар, -ець, -ист (-iст), -аль** – назви осiб за родом дiяльностi, спецiальностю: *робiтник, учитель, газетяр, продавець, бандурист, скрипаль*;

• **-анин (-янин), -ин, -ич, -ець** — назви людей за національністю та місцем проживання: *молдованин, харків'янин, осетин, москвич, полтавець*;

• **-ств(о), -цтв(о)** — назви ремесел і видів діяльності: *гончарство, гутництво, молочарство*;

• **-ов (-ев, -єв), -ян-** — відношення до певного матеріалу: *липовий, вишневий, алюмінієвий, дерев'яний*.

Українські префікси розвинулись із прийменників, з якими співвідносяться.

Більшість з них уживається у просторовому значенні, а саме:

• **у-(в-):** *влетіти, ускочити, увійти*;

• **ви-:** *вилетіти, вийти, винести*;

• **під- (піді-):** *підставити, підігнути, підкинути*.

Слова, утворені за допомогою певних суфіксів або префіксів, здебільшого об'єднані спільним стилістичним значенням.

311. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ! Погрупуйте слова на основі вжитих у них афіксальних синонімів.

Козацтво, історичний, вірнесенький, картоплиння, прекмітливий, товстуватий, недобір, товариство, класичний, прерозумний, молодюсінський, вариво, незбагненний, математичний, тонюсінський, бобовиння, демократичний, недогарок, премоторний, стрілецьтво, меливо, комічний, гороховиння, лисуватий, бурячиння, недолік, малюсінський, птаство, коричнюватий, пресвітлий, незрівнянний, несказаний, жіноцтво, плетиво, недорід, премічний, гарбузиння, злодійкуватий, швидесенький, географічний, мереживо, недокрів'я, незбагненний, юнацтво, ледачкуватий.

Яке загальне лексичне значення притаманне словам кожної групи? Яка словотворча частина є носієм цього значення?

◆ Назвіть групи стилістично забарвлених слів. Який словотворчий елемент надав їм такого забарвлення?

312. Прочитайте групи слів. Від якого слова кожне з них утворене? Якими словотворчими суфіксами вони різняться? Яких відтінків значення надали їм ці суфікси?

Співливий, співучий, співочий. Чванливий, чванькуватий, чваньковитий. Болючий, болісний. Тайний, таємний, таємничий. Полум'яний, полум'янистий. Дрімливий, дрімотливий, дрімотний. Водяний, водянистий. Бадьорий, бадьористий. Скорбний, скорботний. Жадний, жадливий, жадібний. Тямкий, тямовитий (тямковитий).

Поясніть, чи є паронімами слова *домовий* — *домашній*; *справедливий* — *праведний*.

313. Перепишіть. Поясніть, чи мають стилістичне значення префікси у виділених словах.

1. Світ Божий здається таким **прехорошим**, а люди такими **предобрими** (О. Кониський). 2. Уже сніги відснігували, уже дощі **передощили** (О. Слоновська). 3. Біжить по вулиці струмок, навколо сніг **прив'яв** та змок (Н. Забіла). 4. В небі хмара пролітала, білий пух **порозсипала** (П. Воронько). 5. Притаїлося все, **пополохалось** перед з'явищем тучі грізної: вітерець ущух, — ані подиху, змовк веселий гай, — ані шелесту (М. Старицький). 6. Повітря насичене **несказанною** ніжністю, воно переливається дорогим оксамитом (І. Сенченко). 7. Увійшла у хату бабуся, стара та **престаренна**, згорбилась, через силу ноги волоче і паличкою підпирається (Г. Квітка-Основ'яненко). 8. Прийде сусідка, розкаже новини, звичайно, **прибреше** наполовину (В. Гантар).

◆ Які префікси у виділених словах є синонімічними?

◆ Поясніть написання префіксів *пре-*, *при-*.

◆ Позначте у словах орфограму «Літери *е, и* у префіксах». Поясніть правопис цих слів.

Зверніть увагу! Префікси *пре-* та *при-* треба розрізняти за значенням:

• *пре-* надає словам значення збільшеної ознаки: *пречистий, премудрий, презручно, премило*;

• *при-* — значення наближення, приєднання: *приїхати, приклеїти, прикріпити, а також неповноти дії або ознаки: приморозити, прилягти, причинений, примружений*.

Запам'ятайте! Префікс *прі-* вживається у словах *прірва, прізвище, прізвисько*.

314. Перепишіть, вибираючи з дужок літеру. Позначте в словах орфограму «Літери *е, и* у префіксах».

1. То була **Пр(е, и)чиста Діва**, на руках Дитина: ненаглядна християнству до кінця картина (П. Куліш). 2. В душі великій — **пр(е, и)святая віра** (А. Гудима). 3. Я у думках до мами **пр(е, и)горнула**, і стало гарно й затишно мені (Н. Поклад). 4. Дітям хочуть батьки **пр(е, и)хилити** і неба, так і ти **пр(е, и)хилятимеш** дітям своїм (С. Литвин). 5. **Пр(е, и)рода пр(е, и)красного** така, що чим більше на шляху до нього трапляється перешкод, тим більше воно вабить (Г. Сковорода). 6. А правди все ж не вдасться **пр(е, и)ховати**, вона розірве й найміцніші ґрати (Є. Титикайло).

 Доберіть синоніми до виділених висловів.

315. Розкрийте значення та з'ясуйте походження поданих крилатих висловів, за потреби скориставшись словником.

Прекрасна Єлена. Прийшов, побачив, переміг. Приборкання непокірної. Премудрий піскар. Землячок признався.

◆ Визначте орфограму у виділених словах. Поясніть правопис слів.

316. Подані слова прочитайте, дотримуючи орфоепічних норм.

Безвітряний, розгін, бездонний, безцінний, безшерстий, розжувати, безсніжжя, черезплічник, безкрай, розчин, безсилий, безхаття, розширений, розжарити, безхліб'я, черезсідельник.

◆ Виділені слова передайте фонетичною транскрипцією.

◆ Як пояснити нечітку вимову прикінцевого приголосного префіксів *роз-*, *без-* у деяких словах?

Запам'ятайте! У префіксах *роз-*, *без-*, *через-* завжди пишемо *з*: *розмірковувати*, *розказати*, *безмірний*, *безсмертя*, *черезплічник*.

Якщо корінь слова розпочинається сполученням кількох приголосних, уживається префікс *розі-*: *розірвати*, *розібрати*, *розісланий*, *розіпрілий*.

317. Прочитайте, дотримуючи орфоепічних норм. Укажіть слова, у яких відбувається уподібнення приголосних.

1. Погано жити безтурботному і безсловесному. 2. Очі розсудливого дивляться вперед. 3. Тямовиті руки краще безликого мозку. 4. Краще певне ремесло, ніж безмежне поле. 5. Роботящому безділля — мука. 6. Де праця, там і розквіт. 7. Чесної праці вітер не розвіє. 8. Хто не тримає котів, той розводить мишей. 9. Коли миші kota чують, то безпечно не танцюють. 10. У кого добра паша, в того розсипчаста каша. 11. Цибуля дивувалася, що петрушка розтанцювалася.

Народна творчість.

◆ Поясніть правопис префіксів.

318. Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Позначте в словах орфограму «Літера з у кінці префіксів».

1. Тіні прадідів блукають, тіні ходять по землі, нам хорогви ро..гортають, нам дають свої шаблі (*Олександр Олесь*). 2. Страшно жити посеред калік, де ніхто розпрямляється не звик, де не терплять прямої ходи, де осанка — ознака біди. Плачу я, від безсилля стогну, але спина своєї не гну (*А. Матвійчук*). 3. Бе..мірну силу чуєш у руках і весь ростеш у бе..мір (*І. Франко*). 4. Коли слава стає самоціллю, вона увінчується бе..слав'ям (*П. Осадчук*). 5. Ро..пались кайдани, минула зима, ро..віялись хмари, ро..тала пітьма (*Олександр Олесь*). 6. Мені великих ро..кошів не треба, ро..кутими дорогами іду (*М. Гурець*).

 Доберіть антоніми до виділених слів.

Зверніть увагу! Префікс *з-* переходить у *с-* перед літерами *к, п, т, ф, х*: *сказати, спитати, стиснути, сформований, схил.*

Запам'ятайте! Перед іншими літерами вживається префікс *з-*: *збудувати, зліпити, зцементувати.*

Якщо корінь розпочинається сполукою кількох приголосних, уживають префікс *зі-*: *зіскочити, зібганий, зіткнення.*

319. Перепишіть, вибираючи з дужок потрібний префікс. Позначте в словах орфограму «Літери з—с у префіксі з- (с-, зі-)».

1. Держава наша (з, с)будеться і буде (*Н. Диб'як*). 2. (З, с)чепились на смерть на землі твоїй рабство й свобода (*М. Самійленко*). 3. Коли народу (з, с)ціпило уста, то я його словами говорила (*Г. Гордасевич*). 4. Хай людям принесе це слово благовісне журбу (з, с)цілющую і животворний біль! (*М. Рильський*). 5. Нам важко стояти на (з, с)хилі крутому, та квітне бузок добровісно (*П. Перебийніс*). 6. Ми всі (з, с)братались і (з, с)сестрились, новим овіявши старе (*М. Рильський*). 7. Люблю вклонятися доземно землі, яка мене (з, с)родила (*А. Камінчук*). 8. Ніч (з, с)сідається, наче кришталь (*В. Ступ*). 9. Хороше гасло та швидко (з, с)гасло (*В. Шувльга*). 9. І місяць у небі, неначе від спеки сухарик, (з, с)сихається (*О. Слоньовська*). 10. Все частіше зараз боюсь: чи не (з, с)сякла душа моя? (*Б. Мамайсур*).

 Які засоби милозвучності української мови використані у реченнях?

320. Перепишіть, додаючи префікс з- або с-.

1. Мала мурашка, а гори ..точує. 2. Праця й гори ..рівнює. 3. Худоба ряба зверху, а людина ..середини. 4. Уміла рука і вночі не ..хибить. ..садили з воза та прямо на лід. 5. Добре ..шиті чоботи добре й носяться. 6. Думай ..вечора, а починай удосвіта. 7. З дурнем ..чепився — дурнем ..робився. 8. Копійка карбованцем ..цементована. 9. Робота сама за себе ..каже. 10. Хто знання має, той мур ..ламає. 11. В голову, як у торбу, що знайдеш, те й ..ховаєш. 12. Усякий ..шиє, та не всякий викроїть.

Народна творчість.

 Письмово поясніть зміст одного з прислів'їв.

ПИСЬМОВИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ ІЗ ТВОРЧИМ ЗАВДАННЯМ

321. Прочитайте текст. Визначте його тему та головну думку. Лексичне значення виділених слів з'ясуйте за словником.

Микола Лисенко

Ще підлітком Микола Лисенко почав записувати народні пісні й думи. Студентом університету записав цикл весільних пісень, який згодом було видано. Дев'ятнадцятирічним юнаком Лисенко вже керував студентським хором і разом зі своїм троюрідним братом Михайлом Старицьким працював над оперою. Проте давався взнаки брак систематичної музичної освіти. Микола зрозумів: навчатися музики необхідно.

Лисенко вступив до одного з найавторитетніших навчальних закладів Європи — Лейпцизької консерваторії. Складний навчальний курс пройшов усього за два роки, поєднуючи навчання з концертуванням у Лейпцигу й Празі. Здобув славу одного з найкращих піаністів своєї доби.

Навчання в Німеччині пов'язане ще з однією подією в житті композитора. Саме тоді ним було започатковано вокальний цикл «Музика до “Кобзаря” Тараса Шевченка». Над циклом композитор працював майже сорок років, п'ятдесят одну пісню створивши на Шевченкові слова. У цьому циклі розкрилося глибоке розуміння поезії Кобзаря, усвідомлення її єдності з народною піснею.

Після повернення в Україну Микола Лисенко поринув у культурне життя. Виступав як піаніст, організував хор, з яким багато гастролював, творив музику. Написав оперу «Різдвяна ніч» за творами Миколи Гоголя. Деяко пізніше Лисенко приступив до роботи над ще однією оперою за сюжетом Гоголя, якій судилося стати одним з найвидатніших творів українського музичного мистецтва. Йдеться про «Тараса Бульбу».

Зовсім не випадково композитор звернувся до повісті Гоголя.

Пам'ятник Миколі Лисенку
у Києві

Фрагмент експозиції меморіального музею М. Лисенка у Києві

Закоханість в український фольклор, безпосередня участь в археологічних розкопках на Хортиці розбудили в ньому величезний інтерес до героїчної історії рідного народу.

Десять років віддав Микола Лисенко роботі над оперою. Розповідь про те, як народжувався твір, могла б стати захоплюючим романом про самовідданість митця, про наполегливі пошуки й радість творчих знахідок. На жаль, композитор так і не побачив своєї опери на сцені. «Тарас Бульба» був

поставлений тільки 1924 року — через дванадцять років по смерті Миколи Віталійовича. Відтоді опера не зникає з репертуару багатьох театрів.

Творчий доробок Миколи Лисенка дуже багатий. Крім опер «Тарас Бульба», «Енеїда», «Наталка Полтавка», «Утоплена», він створив кілька кантат на слова Тараса Шевченка, сотні пісень на слова Івана Франка, Лесі Українки, Адама Міцкевича, Генріха Гейне, Олександра Олеся. Чудовими є твори Лисенка для дітей: опери «Пан Коцький», «Коза-дереза», «Зима і Весна».

Творчість Миколи Лисенка є цілою епохою в музичній культурі України. Його мистецька школа народила згодом відому плеяду чудових композиторів. Кожен з них ішов власним шляхом, проте в основі їхньої творчості було те, що заповів Лисенко, — любов до рідного народу та невмирущої народної пісні.

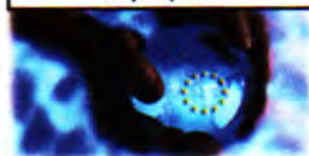
За В. Туркевичем.

◆ З'ясуйте стиль тексту, свою думку обґрунтуйте.

◆ Складіть і запишіть план тексту.

✎ Напишіть докладний переказ тексту. Уведіть до переказу самостійно складений відгук про будь-який твір Миколи Лисенка.

До вашого мовного портфолію

Напишіть для оприлюднення в газеті відкритого листа (у публіцистичному стилі) до свого улюбленого співака чи музиканта. Проаналізуйте його творчість. Складіть їй аргументовану оцінку.

Усне мовлення: тренінг спілкування

Оберіть серед своїх однокласників 3-5 експертів.

▶ **Завдання журі експертів** — прослухати складені й розіграні учнями діалоги та проаналізувати їх за таким планом:

1. Наскільки зрозумілою є мета спілкування, чи вдалося цієї мети досягти.
2. Чи було дотримано правил етикету.
3. Наскільки доречно було дібрано лексику, зокрема використано синоніми.
4. Наскільки правильним з погляду граматики було мовлення учнів.
5. Наскільки мовлення співрозмовників відповідало орфоепічним нормам.

▶ **Складіть та розіграйте в парах діалоги між:**

• трьома поколіннями однієї родини: дідусем, батьком і сином-десятикласником про музичні смаки, уподобання, а також толерантність щодо вибору музичних пріоритетів;

• матір'ю та дочкою про «музичний» подарунок братові-третьокласнику — у вигляді спільного відвідання оперної або балетної вистави, що в житті дитини трапиться вперше;

• батьком і сином про можливість запрошення на день народження дідуся друзів його молодості зі створенням відповідної музичної атмосфери — добору записів їхніх улюблених пісень.

 322. ПОПРАЦЮЙТЕ В ГРУПАХ! Прочитайте слова, утворені за допомогою префіксів іншомовного походження. Якого значення надають ці префікси словам?

Контратака, антинародний, аморальний, реемігрувати, екстралюди, антиречовина, конгеніальний, архіспекулянт, прототип, ультраправий, суперздібності, субпродукти, дегероїзація, архіглибина.

◆ Складіть речення з 2–3 поданими словами

323. Прочитайте. За аналогією поясніть значення запозичених префіксів контр-, архи-, анти-, екс-, супер-. Чи надають ці префікси словам стилістичного забарвлення? Якого?

Запозичені префікси проникли в систему українського словотвору в складі інтернаціоналізмів, створених на базі латинських слів. До префіксів латинського походження належать *де-* (*дез-*), *дис-*, *ре-*.

Слова з префіксом *де-* (*дез-*) виражають значення «дія, протилежна тій, що названа безпрефіксним дієсловом»: *мілітаризація* — *демілітаризація*; *організувати* — *деорганізувати*.

Слова з префіксом *дис-* вказують на ліквідацію дії, названої безпрефіксним словом: *баланс* — *дисбаланс*, *гармоніювати* — *дисгармоніювати*.

Слова з префіксом *re-* означають ознаку чи дію, що є зворотною стосовно до тієї, що названа безафіксімним словом: *конструкція* — *реконструкція*, *натуралізувати* — *ренатуралізувати*.

З підручника.

◆ Які ще запозичені префікси вам відомі? Утворіть з ними кілька слів, запишіть ці слова.

Мовний експеримент: з'ясуйте, чи можна за допомогою іншомовних префіксів утворити нові слова від слів українських.

324. Прочитайте висловлювання, у виділених словах іншомовного походження визначте префікси. З контексту спробуйте зрозуміти, якого значення надають ці префікси словам. За потреби зверніться до словника іншомовних слів.

Етнографи вивели теорію трьох культур. Згідно з нею у світі на різних етапах розвитку існувала **постфігуральна** культура, коли діти вчаться у батьків, розуміючи, що їхній досвід багатший за їхній, поки що куценький, тому вони шанують батьків. Існує також конфігуративний тип культури, коли для дітей авторитет батьків нічого не вартий, а варті чогось лише ровесники. Це коли молодь сама по собі, а батьки не можуть докричатися до своїх чад. Існує ще **профігуративна** культура, коли батьки вчаться в дітей.

За Є. Кононенко.

Поясніть, який тип культури є традиційним для України. У чому він виявляється в наш час? У відповіді вживайте слова, похідні від іншомовних. За допомогою яких словотвірних елементів ці слова утворено?

325. Перепишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть, якого стилістичного забарвлення надає реченням уживання слів із одним префіксом.

1. Набачився ланів зелених золотих набачився надихався напився (*Олександр Олесь*). 2. Вийду сяду на призьбі прислухаюся придивляюся (*Марко Вовчок*). 3. Заслухались квіти притихнув садок і навіть фонтан журкотливий примовк (*А. Кримський*). 4. Деревя розступаються розходяться гілки. Немовби розсуваються густі чагарники (*Н. Забіла*). 5. А прізвисько прилипло приклеїлося невідомо яким побитом стало відоме всім (*В. Гужва*). 6. Розшарування, розпилення душ людських рівнозначне кінцеві світу (*М. Самійленко*). 7. Розплелись розсипались розпались наче коси вересневі дні (*Д. Павличко*).

◆ Поясніть уживання в реченнях розділових знаків.

◆ Зробіть синтаксичний розбір одного з речень.

Уявіть, що вам потрібно утворити назви професій за українською словотворчою моделлю. Як би називалися тоді вітчизняні *маркетологи*, *копірайтери*, *топ-менеджери*, *дизайнери*, *фрілансери*, *галеристи*?

Я знаю!

Я вмію!

Я можу!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- ▶ Що вивчає розділ мовознавства «Словотвір»? Які способи словотвору вам відомі? Назвіть їх.
- ▶ Який спосіб словотвору української мови найбільш продуктивний?
- ▶ Що є спільним у визначенні суфікса та префікса? Що їх розрізняє?
- ▶ Розкажіть про афіксальне словотворення.
- ▶ Які стилістичні можливості має суфіксальний спосіб словотвору? Відповідь проілюструйте прикладами.
- ▶ Розкажіть про стилістичні можливості префіксального способу словотвору. Наведіть приклади.

Зв'язне мовлення

Читання • Письмо

ПИСЬМОВИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ ІЗ ТВОРЧИМ ЗАВДАННЯМ

326. Прочитайте текст, визначте його тему та головну думку. Лексичне значення виділених слів з'ясуйте за тлумачним словничком.

Летять «Журавлі»

Про те, як народилась пісня «Журавлі», лишився спогад поета Богдана Лепкого. «Я повертався з театру, з вистави «Ніч листопада». Під ногами шелестіло пожовкле листя, а над головою лунали крики журавлів, що відлітали. Вірш склався сам із себе, без моєї праці. Музику до нього склав мій брат Лев Лепкий».

1910 року вірш було надруковано в одному із львівських часописів. Невдовзі він став популярною піснею, яка облетіла світ. Пісня стала криком душі, сповіддю українців, які в пошуках заробітку змушені були полишати рідну землю. У роки Першої світової війни її співали Січові стрільці у хвилини прощання з полеглими в боях товаришами, вона стала піснею-реквіємом. Не злічити, скільки разів звучала пісня над могилами полеглих за волю України.

Душу огортає глибокий сум, коли лине зворушлива мелодія, звучать слова:

Видиш, брате мій, товаришу мій:

Відлітають сірим шнурком журавлі у вирій...

Кличуть: кру, кру, кру, в чужині умру.

Заки море перелечу, крилонька зітру...

Як часто трапляється з поширеними в народі піснями, слова було дещо змінено. Перший рядок пісні звучав так: «Видиш, брате мій, товаришу мій...» Замість діалектного слова «видиш» почали співати «чуєш». Воно глибше за змістом, виразніше. У ньому вчувається і тривога, і співчуття, і відчай, і біль водночас. Пізніше за пісню закріпилася назва «Журавлі».

Богдан Лепкий навчався у Віденському, Львівському та Краківському університетах. За широтою культурних інтересів належав до митців-енциклопедистів. Був поетом, прозаїком, перекладачем, літературознавцем, видавцем — у кожному з цих галузей він зробив вагомий внесок.

Брат Богдана Лепкого Лев теж мав чимало талантів — був композитором і поетом, художником і скульптором, редактором і мемуаристом.

Талановита людина талановита в усьому. Не хто інший, як підхорунжий Левко Лепкий свого часу розробив головний убір стрілецького війська — так звану мазепинку, за його кресленнями було змінено крій військової блузи стрільців, упроваджено відзнаки на рукавах. Проте найбільше чудові здібності Левка виявились у створених ним стрілецьких піснях. Так, Левко Лепкий належав до когорти сілецьких бардів, котрі лишили невмирущі музичні пам'ятки звитяжної боротьби Січового стрілецтва. До якихось пісень він писав музику, до інших — і музику, і слова.

Після завершення визвольних змагань підхорунжий Лепкий повернувся до рідного Львова, де зайнявся журналістикою і літературною працею. Написав чимало віршів, фейлетонів, критичних статей, малював карикатури.

Левко Лепкий розробив проект пам'ятника полеглим Січовим стрільцям на цвинтарі біля Львова. Монумент зберігся до наших днів.

Та в історію Левко Лепкий увійшов не віршами, не статтями і не монументом. Його ім'я увічнила створена ним на слова брата Богдана пісня «Журавлі».

По Другій світовій війні Левко Лепкий виїхав до США. За океаном упорядкував рукописи історичних творів свого брата Богдана, надрукував про нього спогади. Тяжко переживав розлуку з Україною, долю емігранта вважав гіркою.

Помер митець у місті Трентон, неподалік від Нью-Йорка. А «Журавлі» все летять і летять до рідної землі...

За П. Гуцалом, М. Ткачуком.

- ◆ Визначте слова з орфограмами в суфіксах і префіксах. Поясніть правопис цих слів.
- ◆ З'ясуйте стиль тексту, свою думку обґрунтуйте.
- ◆ Складіть і запишіть план докладного переказу тексту. Напишіть переказ за планом.

Доповніть переказ роздумами про значення для української культури народних пісень літературного походження. Проілюструйте свої думки самостійно дібраними прикладами.

327. Прочитайте, дотримуючи правил орфоєпії. Зробіть фонетичний розбір виділених слів.

Мова — дзеркало життя. Мова належить усім, точніше б сказати, вона як витвір людської природи і розуму не належить нікому. Мова світить усім, як сонце, і нею, як повітрям, має змогу дихати всякий, хто того забажає.

Українська мова — це мова не тільки українців, спілкуватися нею мають право мешканці України всіх національностей із потреби гуртуватися у народ, з необхідності доходити порозуміння й ладу в спільному домі. Мова українського громадянства, державна мова — єдина, яка може консолідувати українське суспільство в націю. Ніяка інша цю функцію не виконає.

Безперечно, за мовою ми розпізнаємо належність до спільноти, одна з її функцій — ідентифікаційна.

Захищати чистоту й честь своєї мови має право кожний землянин, хай то буде українець, росіянин чи папуас. Бо всяка мова — цінність вселенська ще й як виразник національної гідності.

За В. Радчуком

Визначте в уривку можливі фонетичні варіанти (сполучники *i-й*, прийменники *у-в*, *з-із-зі*; звуки *у-в* на початку слів). Чи використано тут засоби милозвучності мови?

328. Перепишіть речення. Які стилістичні засоби фонетики в них використано?

1. Летить лелека, лепет лип летить удалину, мов заповітна мрія... (Д. Кремінь). 2. Як би там не було, а лелеки ще живуть в Україні, рано напровесні прилітають до своїх гнізд і своїм радісним і лунким «клек-клек, клек-клек» повертають нас у дитинство, в світ добра, любові і краси (А. Камінчук). 3. Коли ішов я полем, полегло — мов плугом одорав (В. Коломієць). 4. Ось чайка вибухла стрілою і стала витись в вишині, і стала плакати над водою: «Киги! Киги!...» (Олександр Олесь). 5. Жухне жах на ножах, на тривожних рубежах (І. Драч). 6. Шумить і шамотить шум, шум (М. Семенко). 7. Хвилі хурделиці мов хрускіт хрящів (С. Пантук).

329. Прочитайте. Зробіть лексикологічний розбір виділених слів.

Мені кортить написати панегірик слову, завдяки якому можна розказати про дух євшан-зілля, пісню солов'я, млистий серпанок над росяними житами, бо слово таке велике, що здатне вмістити в собі всю довколишню багатоманітність і невичерпність, воно не нижче чи вище, а рівне цій невичерпності.

Як ти даси слову, так слово й тобі дасть. Навіть на мохах воно плодоносить, навіть на пісках, на битім шляху, на долівці, на підлозі! Як посієш густо, то й слово вродить не рідко і не пусто. І яке слово на людських душевних неозор'ях плекалось і нині **плекається!**

Хай славляться слова-скарби, які вміщують замисли й розмисли! Хай славляться слова-одчайдухи, що мають волю й силу, відвагу та щастя. Хай живуть слова-правдолюби, які за праве діло стоять сміло, які в морі не тонуть і в огні не горять. Слова-правдолюби ніколи не переведуться, хоч завжди їх мало буде, завжди на них чи недорід, чи неврожай. І хай ці слова подекуди ходять у постолах, хай цими словами подекуди хтось торгує, сподіваючись на бариші, хай декому вони боком вилазять — та все ж таки слова-правдолюби найпомітніші поміж усіх інших, найдорожчі.

Немає слів-сиріт, а є слова — рідні діти. А мова — це велика дружна сім'я, де всі свої, всі **однаково** серцю любі. Тож гріймо душу теплом розмаїтої, наче весняний степ, рідної мови!

За Є. Гуцалом.

◆ Визначте використані в уривку стилістичні засоби лексики.

◆ Зробіть стилістичний розбір тексту.

Що уособлює в українській культурі *євшан-зілля*? У яких мистецьких творах його оспівано?

330. Перепишіть. Визначте вжиті в реченнях стилістичні засоби словотвору.

1. Слів'ятка, словинки, словища, — скільки вас, недобутих, лежить ще в Шевченковій зоряній рудні! (В. Затуливітер). 2. Стежте за ритмом — вдихом і видихом, все ще попереду — пагорби й падоли (В. Базилевський). 3. Література, в тому числі і гумористична, делікатна штука: недобереш — погано, перебереш — ще гірше... (Остан Вишня).

◆ Визначте синонімічні й антонімічні префікси та суфікси.

331. Прочитайте текст, визначте його тему та головну думку. Дайте відповіді на запитання: Чому українська літературна мова цінна для держави? Яку роль в оволодінні літературною мовою відіграють знання та вміння зі стилістики?

Природна річ, ми хочемо за життя знати, що з нашим іменем і словом станеться через віки, чи лунатимуть вони з вуст людських і як саме. Нам багнеться заглянути наперед: що буде з нашою мовою через сто років, двісті і п'ятсот? Хочемо знати місце й роль у широкому колі мов світу

У добу панування супутникового телебачення, мобільних телефонів, всюдисущого радіо та Інтернету вже не випадає говорити про те, що якась мова безроздільно охоплює свою територію. Візьмімо мову всесвітню — англійську. Її знає 1,5 млрд. землян,

тобто кожний четвертий. Хоча рідною вона є тільки для 400 млн. носіїв, активно вживають її 514 млн. Вона державна в 54 країнах.

Притік англіцизмів у нашу мову просто шалений. У впливі на українську мову російська дедалі більше поступається англійській. Чи це поповнення мови, чи це її витіснення?

Часом ми позичаємо слова, які цілком піддаються перекладові, отже, виштовхують з обігу питому лексику: *маркетинг* (збут, вивчення ринку), *спічрайтер* (складач промов), *котон* (бавовна), *степлер* (зшивач, скріплювач), *генерація* (покоління), *бігборд* (панно, стенд) і сотні подібних.

Виділяють п'ять поширених сьогодні стійких комунікативних систем — знарядь порозуміння. У живучості змагаються:

1) літературна українська — культурно закорінена й питома мова краю;

2) літературна російська, котра на наших обширах має мало шансів залишитися незмінною й органічною;

3) мішанина української, російської та англійської мов (так званий піджино-суржик), котрій історія, схоже, підкидає нагоду олітературитися через ЗМІ в усній і писемній формах;

4) розцвічений українськими (відсотків на 10-15) відгілок російської мови;

5) зросійщена, а ще й трохи англізована (сукупно на тих самих 10-15%) українська мова.

Найціннішою для країни з огляду на потенціал суспільно вагомих функцій є перша, тобто сучасна розвинена літературна норма питокої мови землі.

За В. Радчуком.

◆ У вибудованій мовознавцем комунікативній системі віднайдіть ту, якою ви зазвичай послуговуєтесь.

◆ Зробіть стилістичний розбір тексту.

332. Поясніть, як рівень знання літературної мови може вплинути на ваше подальше життя.

333. Розкажіть, якою мірою майбутнє України залежить від знання літературної української мови молодими українцями.

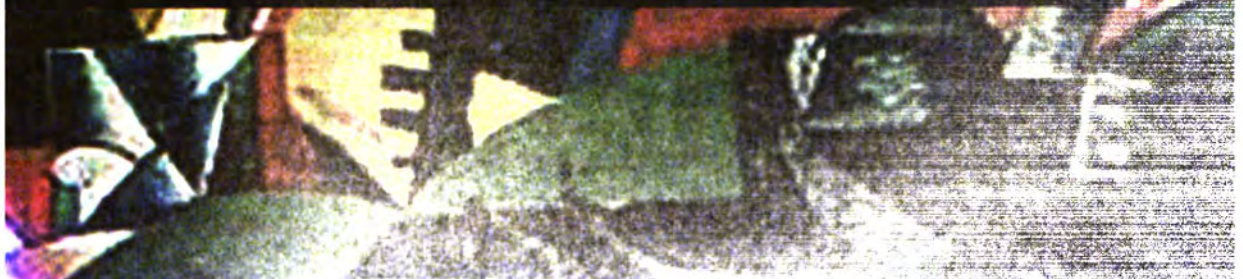

Григорій ПРИШЕДЬКО, Галина ЗУБЧЕНКО.
Квіточа Україна

ДОВІДКОВЕ БЮРО

- Словнички
- Узагальнювальні таблиці та схеми
- Пам'ятки

«НЕ БІЙТЕСЬ ЗАГЛЯДАТИ У СЛОВНИК...»

• ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИЧОК

Академічний — 1. Здійснюваний академією — найвищою державною науковою установою, завдання якої — розвиток науки або мистецтва. 2. Навчальний. 3. *перен.* Суто теоретичний, абстрактний. 4. Такий, що дотримується встановлених традицій, канонів.

Академічність — абстрактність, науковість.

Актуальність — важливість для даного часу, відповідність найважливішим потребам сучасності.

Амбітний — уразливий, честолюбний, самолюбивий.

Бекеша (*діал.*) — верхній чоловічий одяг.

Бойко — представник однієї з етнічних груп західноукраїнських областей.

Веретó (*діал.*) — 1. Те саме, що *рядно́*. 2. Одяг із грубої тканини, ряднини.

Вéрсія — 1. Одне з тлумачень факту, події. 2. У слідчій чи судовій діяльності — припущення стосовно перебігу злочину.

Візуальний — здійснюваний безпосередньо очима (про спостереження).

Вд́а́ча — сукупність особливостей, які формують особистість людини і виявляються в її діях, поведінці; характер.

Вро́ки — наслання хвороби кому-небудь поглядом (за упередженими уявленнями).

Гайдук (*іст.*) — 1. У XVI–XIX ст. у південних слов'ян повстанець, що боровся проти турецького панування. 2. Солдат придворної охорони. 3. Виїзний лакей, слуга в багатому поміщицькому домі.

Гарувати (*діал.*) — важко, без відпочинку працювати.

Геймер — 1. Людина, яка захоплюється комп'ютерними іграми паралельно з іншими розвагами. 2. Людина, яка відчуває патологічний потяг до комп'ютерних ігор, що спричиняє певне порушення у сприйнятті нею реальності.

Гёмба (*діал.*) — губа.

Гло́та (*діал.*) — скупчення народу; натовп, штовханина.

Гмі́на (*діал.*) — одиниця адміністративно-територіального поділу Польщі; волость.

Горельєф — скульптурний твір, у якому зображення виступає над площиною тла більш як на половину його об'єму.

Графоман — особа, яка, не маючи хисту, відчуває хворобливий потяг до письменництва.

Гостінець (*діал.*) — великий битий шлях.

Ганж — вада, недолік.

Гендер — соціальний розподіл між чоловіками і жінками, який часто базується на статевих відмінностях, але не обов'язково збігається з ними; соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості кожної статі в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, сімейній ролі і т. ін. та є одним із базових вимірів соціальної структури суспільства.

Демагог — особа, яка намагається завоювати популярність, удаючись до *демагогії* — навмисного перекручення фактів, лестощів, гасел, брехливих обіцянок.

Дизайнер — фахівець із *дизайну* — художнього конструювання предметів, промислових виробів, оформлення інтер'єрів тощо.

Діптих — 1. Дві картини, пов'язані одним задумом. 2. Музичний цикл з двох п'єс.

Домінанта — головна ідея, ознака, найважливіший складник чогось.

Дрімба (*діал.*) — щипковий музичний інструмент, висоту і силу звуку якого регулюють ротовою порожниною.

Екслібрис — художньо виконана позначка на книжці, переважно з іменем її власника.

Експресія — виразність, підкреслений вияв почуттів та переживань.

Експромт — короткий віршований (прозовий, музичний і т.ін.) виступ без попередньої підготовки, різновид імпровізації.

Енциклопедист — людина, яка має глибокі та різнобічні енциклопедичні знання.

Епістола (*заст.*) — послання, лист.

Живці — саджанці дерев, кущів.

Звір, звору (*діал.*) — яр, балка.

Зелені (*жарг.*) — долари США (за кольором доларових банкнот).

Зелó (*діал.*) — зелень.

Ідентичність — рівнозначність, тотожність, однаковість.

Ілюзія — 1. Хибне, оманливе сприйняття дійсності. 2. Нездійсненна мрія, необґрунтована надія.

Імпровізація — 1. Виголошення промови, складання віршів чи музики, виконання твору образотворчого мистецтва без попередньої підготовки. 2. Гра актора, музиканта, що вносить зміни в мистецький твір.

Інсталяція — композиція, створена художником із побутових предметів, природних об'єктів, фрагментів текстової або візуальної інформації.

Інтеле́кт — мислительні здібності людини, здатність орієнтуватись, аналізувати та адекватно відображати й перетворювати навколишній світ, навчатися та пізнавати його, засвоювати попередній досвід і прогнозувати розвиток особистості.

Інтерпрета́ція — 1. Тлумачення, роз'яснення змісту чогось. 2. *мист.* Творче виконання твору залежно від індивідуальності виконавця: режисера, актора, музиканта та ін.

Інциде́нт — неприємна подія, непорозуміння.

Ірраціона́льний — такий, котрого не можна збагнути розумом; незбагнений.

Карда́н (*проф.*) — механізм, що забезпечує обертання двох валів під змінним кутом. Від прізвища італійського вченого Дж. Кардано.

Киче́ра (*діал.*) — гора, вкрита вся лісом, крім вершини.

Комо́нний (*заст.*) — кінний.

Коре́ктність — 1. Тактовність, ввічливість, чемність. 2. Правильність.

Креативні́сть — творчі здібності, які полягають у готовності особи до продукування принципово нових ідей; творча, новаторська діяльність.

Круті́й (*жарг.*) — 1. Рішучий, сміливий, безжалісний мафіозі. 2. Багатий, успішний, респектабельний. 3. Який переходить у чомусь межі норми.

Культурб́лог — фахівець з *культуроло́гії* — наукової дисципліни, яка поєднує інформацію з філософії, історії, психології, мовознавства, етнографії, антропології, релігієзнавства та ін. і пов'язана з вивченням духовної культури суспільства.

Курси́в — друкарський похилий шрифт для виділення в тексті, деякі літери якого мають накреслення, подібне до рукописного,

Манипулюва́ння — здійснення *маніпуля́ції* — виду психологічного впливу, який спричиняє виникнення в іншій людині намірів, що не збігаються з її бажаннями, нахилами та поглядами.

Маржі́на (*діал.*) — велика рогата худоба.

Мемуа́рист — автор мемуарів (спогадів).

Мерканти́льний — 1. Торговельний, комерційний. 2. *перен.* Своєкорисливий, гендлярський, пов'язаний із матеріальною вигодою.

Нейтри́но (*фіз.*) — стабільна електрично нейтральна елементарна частинка, маса якої наближається до нуля і швидкість руху якої наближається до швидкості світла.

Ностальгі́я — 1. Болісна туга людини, що перебуває на чужині, за батьківщиною. 2. Туга за минулим.

Одесну́ю (*заст.*) — праворуч.

Опоне́нт — супротивник у дискусії, диспуті.

О́рдер (*архіт.*) — один із видів архітектурної композиції, що складається з вертикальних несучих частин-підпор у вигляді колон або ствопів та горизонтальних частин.

Офіці́йність — 1. Пов'язаність з урядовою установою або службовою

особою. 2. Відповідність установленим правилам та формальностям. 3. Підкреслена діловитість, стриманість, ввічливість.

Офорт — 1. Вид гравірування, за якого лінії малюнка роблять різцем або голкою на смоляному покритті металевої гравюрної дошки і протравлюють кислотою. 2. Відбиток з дошки, гравірованої таким способом. 3. Гравюра на міді або цинку з малюнком, протравленим кислотами. 4. Ручний спосіб виготовлення форм глибокого друку з застосуванням хімічного травлення. 5. Відбиток з друкарської форми, виготовленої таким способом.

Ошу́ю (*заст.*) — ліворуч.

Пантео́н — 1. Античний храм, присвячений богам. 2. Усі боги певного культу. 3. Монументальна споруда або кладовище, де поховано видатних людей.

Петі́т — дрібний друкарський шрифт, розмір якого дорівнює 8 пунктам, що застосовується для складання суцільного тексту довідників, словників, журналів, в інших виданнях — переважно приміток, виносок і т. ін.

Піарме́н — людина, яка займається піаром як самостійним бізнесом.

Плекати́ — 1. З любов'ю щось вирощувати, виховувати; викохувати. 2. *перен.* З любов'ю зберігати в серці, пристрасно мріяти про здійснення чогось.

Примі́тив — 1. Нерозвинуте, просте явище порівняно з наступними подібного типу. 2. Художній твір з порівняно слабorozвиненими художніми засобами, часом наївного характеру. 3. *розм.* Про пересічну, неосвічену людину.

Прісно (*заст.*) — завжди, постійно, повсякчас, вічно.

Проже́кт — необґрунтований, нездійснений план.

Промбу́тер — 1. Особа, яка сприяє організації певного заходу: спортивних змагань, художньої виставки і под.). 2. Фахівець, який сприяє просуванню товару на ринку, а також залученню інвесторів та спонсорів.

Професіогра́ма — опис виду праці та необхідних для її виконання професійних якостей, що використовують у профорієнтаційній роботі та підборі кадрів.

Психоло́гія — 1. Наука про закономірності, розвиток і форми психічної діяльності (психіки) живих істот. 2. Особливості характеру, психіки.

Рекреа́ція — перерва для відпочинку між уроками, лекціями.

Репрезентува́ти — представляти когось чи щось.

Са́унд-трек (*мист.*) — фонограма до кінофільму чи естрадної вистави.

Сае́т (*заст.*) — сорт тонкого англійського сукна.

Сейше́н (*розм.*) — Концерт рок-гурту чи окремих виконавців; вечірка.

Сек'ю́риті — 1. Служба безпеки. 2. Охоронник.

Сло́во — 1. Мовна одиниця, що являє собою звукове вираження поняття про предмет або явище об'єктивного світу. 2. Мова, мовлення. 3. Висловлювання, фраза. 4. Обіцянка виконати щось. 5. Прилюдний

виступ, промова. 6. Жанр літературного твору у формі ораторського виступу. 7. *тільки мн.* Літературний текст до вокального твору.

Соціологія — наука про суспільство та закони його розвитку.

Спудей (*заст.*) — учень бурси та інших духовних навчальних закладів; назва учнів середніх і молодших класів Київської академії.

Струг (*діал.*) — форель.

Стряпчий (*іст.*) — у XVIII — XIX ст. — урядовець при губернських прокурорах, який здійснював судовий нагляд у повітах Росії.

Сурогат — 1. Замінник, що має деякі загальні властивості натурального продукту, але позбавлений його основних якостей. 2. *перен.* Підробка, фальсифікація чогось.

Табу — 1. У первісних народів релігійна заборона певних дій або слів. 2. *перен.* Щось заборонене.

Тіньовий — нелегальний, незаконний, прихований, злочинний.

Толерантність — 1. *мед.* Здатність переносити несприятливий вплив певних факторів. 2. Поблажливість, терпимість до чужих поглядів, вірувань, думок.

Файний (*діал.*) — гарний, приємний.

Фешенебельний — вишуканий, елегантний, модний, такий, що відповідає вимогам витонченого смаку.

Фіоритюра (*муз.*) — віртуозні мелодичні прикраси виконання (найчастіше у вокальній музиці).

Форшлаг (*муз.*) — мелодична прикраса, яка складається з одного або кількох звуків, що передують основному звуку мелодії.

Функція — 1. Діяльність, роль; призначення. 2. *матем.* Величина, яка змінюється зі зміною незалежної змінної величини. 3. *біол.* Специфічна діяльність органа.

Цинізм — відверто зневажливе, зухвале ставлення до норм моралі, етики, чогось, що має загальне визнання.

Ціцero — дрібний друкарський шрифт.

Чічка (*діал.*) — квітка.

Човник, човникár (*розм.*) — особа, яка займається дрібним приватним підприємництвом (торгівлею), періодично курсуючи між місцями закупівлі та збуту товару.

Шарварок — 1. *іст.* Додаткова до панщини феодална повинність із будівництва й ремонту мостів, шляхів, гребель і под. 2. *перен. розм.* Здійснювана спільними зусиллями, гуртом напружена робота. 3. *перен. розм.* Безладна метушня.

Шарм — чарівність, привабливість.

Шляхетність — вишуканість, благородство.

Шопінг — спеціально спланований процес здійснення купівлі, похід по магазинах у пошуках товару.

• ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИЧОК

Абревіатура — скорочене складне слово (іменник), утворене з початкових звуків, назв початкових літер чи початкових частин слів, на основі яких твориться скорочення.

Алегорія — троп, образне інакомовлення, втілення абстрактного поняття чи думки в конкретному художньому образі (наприклад, *хитрість* — в образі лисиці; *жадібність* — в образі вовка).

Аналіз — 1. Метод наукового дослідження предметів, явищ та ін., який полягає в розчленуванні цілого на його складники. 2. Визначення складу і властивостей якої-небудь речовини.

Анапест — у силабо-тонічному віршуванні трискладова стопа з наголосом на останньому складі.

Асиміляція — 1. Уподібнення. 2. *біол.* Процес засвоєння рослинними або тваринними організмами зовнішніх щодо них речовин. 3. *лінгв.* Уподібнення одних звуків іншим.

Афікс — загальна назва всіх морфем, крім кореня; службова морфема, частина слова, що змінює лексичне або граматичне значення кореня (основи) слова, виражає відношення між словами в словосполученні і реченні.

Білінгвізм — 1. Соціально-мовна ситуація, сутність якої полягає у співіснуванні двох мов у межах одного мовного колективу; двомовність. 2. Володіння і користування однією особою або колективом мовців двома різними мовами або діалектами однієї мови.

Ватерлінія — 1. Лінія вздовж корпусу корабля, що відповідає рівню поверхні води. 2. Лінія, нанесена вздовж корпусу, яка вказує на максимально дозволена осадку навантаженого судна.

Верлібр — вільний вірш, вірш без рим, з довільним чергуванням рядків різної довжини, ритмічна єдність яких ґрунтується лише на інтонаційній подібності.

Вест — 1. Міжнародне позначення заходу. 2. Західний вітер.

Гегемон — керівник, вождь, носій *гегемонії* — керівної ролі якогось класу, держави щодо інших класів або держав.

Ген — елементарна одиниця спадковості.

Гіподинамія — зниження м'язової діяльності, рухливості людини. Може виникати за сидячої роботи.

Глобалізація — створення єдиної загальнопланетарної системи господарювання; сукупність чинників (економічних, політичних, демографічних та ін.), які вийшли за межі окремих держав і стосуються інтересів усього людства.

Гравюра — 1. Вид графіки, де зображення є друкованим відбитком з малюнка, вирізьбленого або витравленого на спеціально підготовленій дощці або пластині. 2. Окремий відбиток; малюнок, образ, картина (на папері), дереворит, різьба (на дощці), офорт (на міді).

Деліріум — *мед.* Порушення свідомості людини за деяких захворювань, отруень, уражень головного мозку тощо, що виявляється в маренні та галюцинаціях.

Депресія — 1. *економ.* Тривалий занепад економіки, держави. 2. *мед.* Пригнічений настрій, психічний стан. 3. *фіз.* Зменшення барометричного тиснення.

Диференціація — поділ, розчленування цілого на якісно відмінні частини.
Експресія художня — виразність, підкреслене виявлення почуттів, переживань.

Імпресіонізм — напрям у мистецтві й літературі, що виник наприкінці XIX ст. і прагнув відтворити найтонші суб'єктивні відчуття і переживання митця.

Інтеграція — 1. Об'єднання в ціле будь-яких окремих частин. 2. *біол.* Процес упорядкування, узгодження, об'єднання структур і функцій у цілісному організмі.

Інтерференція (мовна) — *мовозн.* Взаємодія мов, яка характеризується проникненням елементів і рис однієї мови в систему іншої.

Інфолюдина (Homo Informaticus) — людина інформаційного суспільства, яка сформована та існує у створеному ЗМІ мегаінформаційному просторі, розчинена в інформаційному просторі і повністю від нього залежна, тоді як роль простору соціального для неї другорядна.

Кліше мовне — *мовозн.* Мовний стереотип, готовий зворот, що використовується в певних умовах і подібних текстах.

Комунікація — 1. Спілкування, передавання інформації. 2. Шляхи сполучення, лінії зв'язку тощо. 3. **Комунікація масова** — суспільний інститут, що виконує завдання формування світогляду і громадської думки широких мас засобами масової інформації і пропаганди.

Консолідація — 1. Зміцнення, згуртування, об'єднання. 2. *економ.* Фінансова операція з перетворення короткострокових державних позик на довгострокові або безстрокові, а також операція об'єднання державних позик попередніх років в одну позику.

Лінгвосфера (Землі) — це глобальна багатомовна система, сукупність усіх уживаних людством мов у їхній взаємодії та розвитку, з їхніми демографічними, просторовими, часовими і функційними потужностями.

Літографія — 1. Різновид плоского друку, за яким друкування здійснюється з літографського каменю, цинку, алюмінію. 2. Вид графічного мистецтва. 3. Відбиток з літографської форми. 4. Підприємство, цех, де друкують у такий спосіб.

Мовленіва культура — найраціональніше, стилістично вмотивоване користування всіма мовними одиницями.

Мовна культура — високий рівень розвитку, нормативності мови, усіх її ресурсів — фонетико-орфоепічних, лексичних, фразеологічних, граматичних і стилістичних.

Мовна особистість — конкретна людина з погляду її належності до певної мовної спільноти, а також стосовно її мовної компетентності, рівня мовної культури тощо.

Мовна свідомість — один із видів свідомості, що виявляється в механізмах керування мовною діяльністю, який формує, зберігає та перетворює мовні одиниці, правила їхнього функціонування, стосується ставлення людини до мови та її елементів, у широкому розумінні — сукупність виявів свідомості, матеріалізованих мовними засобами.

Морфема — *мовозн.* Найменша неподільна значуща одиниця мови, яка виступає як носій певного лексичного чи граматичного значення слова і регулярно відтворюється відповідно до моделей цієї мови.

Норма мовна — закріплені в практиці зразкового використання мовні засоби (у вимові, слововживанні, граматичних та інших мовних одиницях), які найкраще і найповніше з наявних виконують свою суспільну роль.

Полісемія — наявність у того самого слова кількох лексичних значень; багатозначність.

Символ — 1. Умове позначення якогось предмета, поняття або явища. 2. *літ.* Художній образ, який умовно відбиває яку-небудь думку, ідею, почуття і т. ін. Рушник — символ долі, ластівка — символ весни, крила — символ емоційного піднесення. 3. *мат., фіз.* Умове позначення якої-небудь величини, поняття. 4. *перен.* Основи віровчення (кредо).

Синтез — 1. Метод наукового вивчення предметів, явищ дійсності в цілісності, єдності та взаємозв'язку їхніх частин. 2. Єдність, цілісність певних сполучених, пов'язаних між собою явищ, предметів дійсності. 3. Узагальнення, висновок із чого-небудь. 4. *хім.* Одержання чи утворення складних хімічних речовин або елементів.

Сленг — *мовозн.* Мова соціально або професійно відмежованої групи на противагу літературній мові; жаргон.

Стаття — публіцистичний чи науковий твір невеликого розміру в збірнику, журналі чи газеті, який являє собою аналітичне дослідження важливої суспільно-політичної чи наукової проблеми.

Стиль — *мовозн.* Функціональний різновид літературної мови, у якому мова виступає в тій або тій соціально значущій сфері суспільно-мовленнєвої практики людей і якому притаманна сукупність мовних засобів і способів їхньої організації, зумовлена змістом, характером і метою висловлювання.

Сюрреалізм — 1. *літ.* Формалістичний напрям у мистецтві й літературі ХХ ст., який заперечував роль розуму й досвіду в творчості та шукав джерела її у сфері підсвідомого, інтуїтивного. 2. Бачення світу в примхливо-спотвореному поєднанні і зрощенні реальних і нереальних предметів, подій, явищ.

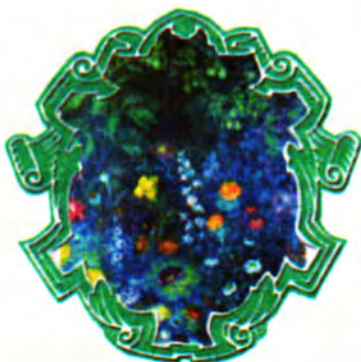
Транскрипція — особлива система письма, яка застосовується для точного відтворення звукового складу слів і текстів якої-небудь мови або діалекту.

Троп — *мовозн.* Мовний зворот, у якому слово або поєднання слів ужиті в переносному, образному значенні і слугують засобом досягнення естетичного ефекту виразності в мові художньої літератури, публіцистиці, ораторському стилі тощо. До тропів належать: метафора, епітет, порівняння, метонімія, синекдоха, літота, гіпербола, перифраз, персоніфікація, алегорія, іронія.

Фігура стилістична — *мовозн.* Звороти і синтаксичні будови, які, на відміну від тропів, не дають нового змісту, а посилюють естетичний вплив мови. До стилістичних фігур належать: анафора, епіфора, антитеза, градація, еліпс, умовчання, риторичне питання, паралелізм.

Форс-мажор — *економ.* Надзвичайні обставини, непереборні перешкоди, які примушують діяти інакше, ніж передбачалося.

Фразеологічна одиниця (фразеологізм) — *мовозн.* Значеннєво цілісна, синтаксично неподільна і відтворювана в мовленні єдність двох і більше слів, граматично оформлених за моделлю словосполучення чи речення.

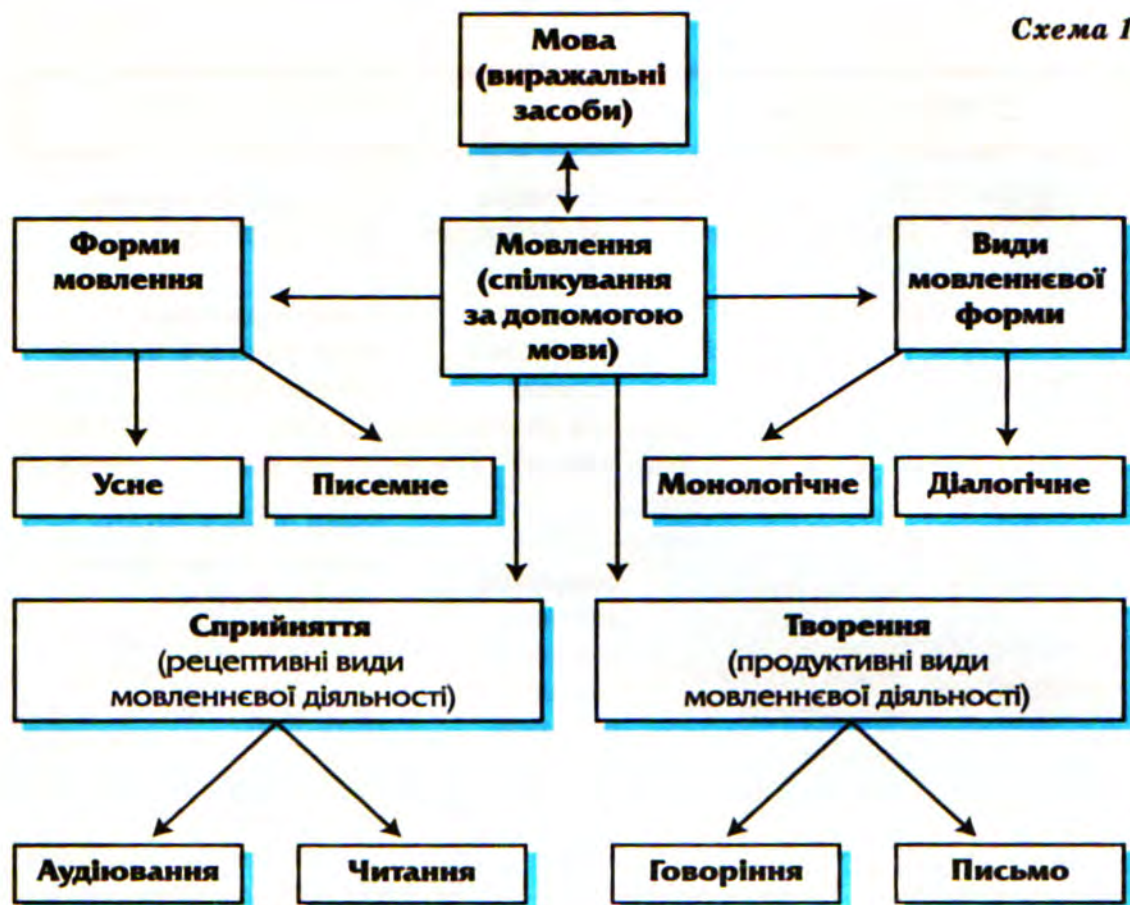

УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНІ ТАБЛИЦІ, СХЕМИ ТА ПАМ'ЯТКИ

Таблиця 1

ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ МОВИ

МИСЛЕОФОРМЛЮВАЛЬНА:	думки формуються й виражаються тільки за допомогою мови
КОМУНІКАТИВНА:	за допомогою мови люди обмінюються думками й почуттями
ПІЗНАВАЛЬНА:	передовсім через мову людина пізнає світ, здобуває знання про нього
НОМІНАТИВНА (називання):	за допомогою мови всі предмети, особи, явища тощо одержують свою назву
ВОЛОНТАТИВНА (впливу):	засобом мови люди впливають одне на одного: переконують, спонукають, надихають, застерігають
ВИРАЖАЛЬНА:	через мову людина розкриває свій інтелект, свої здібності
ОБ'ЄДНУВАЛЬНА:	мова об'єднує людей, робить їх причетними до однієї спільноти
ЕМОЦІЙНА:	за допомогою мови людина виявляє свої почуття й емоції
ЕСТЕТИЧНА:	через мову людина увиразнює свої смаки і уподобання; мова — основа мистецтва

Таблиця 2

НОРМИ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

СТИЛІСТИЧНІ:	правильне вживання у висловлюванні певного стилю властивих йому мовних засобів
ОРФОЕПІЧНІ:	правильна вимова голосних і приголосних звуків, звукосполук, правильне наголошення слів
ОРФОГРАФІЧНІ:	правильне написання слів і їхніх значущих частин, написання слів окремо, разом чи через дефіс, правильне вживання великої літери
ЛЕКСИЧНІ:	використання слів у властивому їм значенні та правильне поєднання слів за змістом у реченні і словосполученні
СЛОВОТВІРНІ:	правильне творення слів
МОРФОЛОГІЧНІ:	правильна словозміна самостійних частин мови
СИНТАКСИЧНІ:	правильна будова словосполучень і речень
ПУНКТУАЦІЙНІ:	дотримання правил уживання розділових знаків

Таблиця 3

СТИЛІ МОВЛЕННЯ

СТИЛЬ	МЕТА ВИСЛОВЛЮВАННЯ	СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ	ХАРАКТЕРНІ МОВНІ ЗАСОБИ
РОЗМОВНИЙ	Спілкування, обмін думками та враженнями	Бесіда за неофіційних обставин (між близькими людьми)	Уживання розмовних, просторічних слів, емоційно забарвлених слів, переважання простих і неповних речень
НАУКОВИЙ	Обмін науковою інформацією	Підручники, посібники, словники, доповіді, реферати, монографії, статті	Уживання слів у прямому значенні, вживання термінів, слів із абстрактним значенням, іншомовних слів. Переважання іменників над дієсловами. Вживання складних речень з причиново-наслідковими, умовними та іншими часовими відношеннями між частинами
ХУДОЖНІЙ	Вплив на читачів (слухачів)	Твори фольклору та художньої літератури	Уживання слів у переносному значенні, синонімів, антонімів. Використання всіх шарів лексики (застарілих слів, неологізмів, професійних слів, жаргонізмів, просторічних тощо)
ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ	Вплив на слухачів (читачів)	Виступи на мітингах, зборах, з'їздах, по радіо й телебаченню, статті в газетах, журналах	Вживання суспільно-політичної лексики, емоційно-забарвлених та оцінних слів, окличних речень, риторичних запитань і звертань

СТИЛІ МОВЛЕННЯ

СТИЛЬ	МЕТА ВИСЛОВЛЮВАННЯ	СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ	ХАРАКТЕРНІ МОВНІ ЗАСОБИ
ОФІЦІЙНО- ДІЛОВИЙ	Обмін діловою інформацією	Закони, постанови, статути, кримінальний кодекс, ділові папери (заява, автобіографія тощо)	Уживання слів у прямому значенні, використання термінів, складноскорочених і скорочених слів, усталених зворотів, переважання віддієслівних іменників, уживання складних речень, вставних слів, прямий порядок слів у реченнях
КОНФЕСІЙНИЙ	Релігійне спілкування	Богослужбові книги, молитва, проповідь	Уживання релігійної лексики, алегоричних висловів, складних слів, зворотний порядок слів у реченнях

Таблиця 4

РОЗМОВНИЙ СТИЛЬ

ОСНОВНА ФУНКЦІЯ	Повідомлення побутової інформації, пояснення побутових фактів і явищ
СФЕРА ВЖИВАННЯ	Невимушене, неофіційне спілкування у побуті або на виробництві
ОСНОВНІ ВИДИ ВИСЛОВЛЮВАНЬ	Діалог (полілог), бесіди на побутові й виробничі (професійні) теми, монолог – розповідь про події; приватні листи
ЗАГАЛЬНІ ОЗНАКИ	Конкретність, спонтанність (непідготовленість), непослідовність, переривчастість, емоційність, експресивність, стереотипність (стандартизованість), індивідуальність (особистісність)
МОВНІ ОЗНАКИ	Уживання розмовної і просторічної лексики, жаргонізмів, професійних слів, діалектних слів; використання синонімів, антонімів, фразеологізмів; уживання особових займенників, вигуків, наявність неповних і усічених речень, звертань, вставних слів, прискореність темпу вимови, інтонаційна різноманітність

Таблиця 5

НАУКОВИЙ СТИЛЬ

ОСНОВНА ФУНКЦІЯ	Повідомлення знань, пояснення, аналіз явищ, доведення наукових припущень
СФЕРА ВЖИВАННЯ	Наука, техніка, освіта, виробництво
ОСНОВНІ ВИДИ ВИСЛОВЛЮВАНЬ	Наукові доповіді, лекції, статті у наукових та науково-популярних журналах, монографії, підручники й посібники, наукові звіти, реферати, тези, рецензії
ЗАГАЛЬНІ ОЗНАКИ	Узагальненість (відстороненість від несуттєвого), логічність, конкретність, точність (однозначність), об'єктивність, аргументованість, фактографічність, послідовність викладу
МОВНІ ОЗНАКИ	Уживання слів у прямому значенні. Використання термінів. Використання слів з абстрактним значенням, слів іншомовного походження. Переважання іменників над дієсловами. Використання конструкцій із прийменниковими сполуками <i>відповідно до...</i> , <i>у зв'язку з...</i> , <i>на відміну від...</i> , <i>за допомогою...</i> , <i>в результаті...</i> тощо. Складні речення з причиново-наслідковими, умовними, часовими та іншими відношеннями між частинами

Таблиця 6

ХУДОЖНІЙ СТИЛЬ

ОСНОВНА ФУНКЦІЯ	Образне відтворення дійсності та емоційний вплив на читача або слухача
СФЕРА ВЖИВАННЯ	Тексти художньої літератури
ОСНОВНІ ВИДИ ВИСЛОВЛЮВАНЬ	Оповідання, повість, роман, вірш, поема, драма, казка, байка, притча
ЗАГАЛЬНІ ОЗНАКИ	Образність, емоційність, виразність
МОВНІ ОЗНАКИ	Використання слів у переносному значенні, синонімів, антонімів, омонімів. Використання усіх шарів лексики (застарілих слів, неологізмів, професійних слів, жаргонізмів, просторічних та ін.)

Таблиця 7

ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ СТИЛЬ

ОСНОВНА ФУНКЦІЯ	Повідомлення та вплив на читача чи слухача
СФЕРА ВЖИВАННЯ	Суспільно-політичне життя
ОСНОВНІ ВИДИ ВИСЛОВЛЮВАНЬ	Виступи на зборах, мітингах, публікації в суспільно-політичних газетах та журналах, радіо- та телепередачі
ЗАГАЛЬНІ ОЗНАКИ	Інформативність, логічність, фактографічність, точність, образність, піднесеність, емоційність, експресивність, відверта оцінність
МОВНІ ОЗНАКИ	Суспільно-політична лексика, емоційно забарвлені слова, оцінні слова, риторичні звертання та запитання, окличні речення

Таблиця 8

ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИЙ СТИЛЬ

ОСНОВНА ФУНКЦІЯ	Повідомлення та волевиявлення (наказ, вимога або припис)
СФЕРА ВЖИВАННЯ	Дипломатія, юриспруденція, справочинство, економіка, торгівля
ОСНОВНІ ВИДИ ВИСЛОВЛЮВАНЬ	Закон, постанова, конвенція, нота, наказ, статут, угода, громадянські та карні акти, кримінальний кодекс, канцелярське листування, ділові папери (заява, автобіографія, протокол, доручення, розписка, план, звіт, характеристика та ін.)
ЗАГАЛЬНІ ОЗНАКИ	Наказовий характер викладу, офіційність, логічність, об'єктивність, конкретність, стислість, знеособленість та стандартизованість викладу
МОВНІ ОЗНАКИ	Дотримання усталеної структури: реквізитів, які відповідають типові документа, правильне використання ключових слів (<i>ухвалили, прошу, рекомендуємо, гарантуємо, наказую</i> тощо); уживання слів у прямому значенні, використання термінів (юридичних, дипломатичних, військових та ін.), складноскорочених та скорочених слів, усталених зворотів (мовних кліше), переважання віддієслівних іменників, використання неозначеної форми дієслова у значенні наказового способу, вживання складних речень, вставних слів, прямий порядок слів у реченнях

КОНФЕСІЙНИЙ СТИЛЬ

ОСНОВНА ФУНКЦІЯ	Забезпечення особистісного спілкування з Богом та поміж членами релігійних громад, збереження культових ритуалів, об'єднання віруючих
СФЕРА ВЖИВАННЯ	Спілкування у релігійних громадах і віруючих родинах, культових установах, духовних навчальних закладах
ОСНОВНІ ВИДИ ВИСЛОВЛЮВАНЬ	Молитва, псалом, церковна відправа, проповідь, тексти богослужбових книг, апокриф, тлумачення Святого Письма
ЗАГАЛЬНІ ОЗНАКИ	Урочистість, піднесеність, філософічність, образність, емоційність, експресивність
МОВНІ ОЗНАКИ	Використання церковної лексики та релігійної термінології (молитва, гріх, сповідь, піст, провидіння, причастя, послух, архангел, дароносиця, дискос). Використання церковнослов'янізмів (благодать, благословення, добросердя, доброчесність, возвістити, согрішити, вседержитель, покровитель), грецизмів (ікона, панагія, апостол, літургія, єпископ, патріарх), архаїзмів, застарілих форм слів піднесеного плану (храм, глава, прах). Застосування непрямого порядку слів у реченнях (інверсії). Використання ораторських прийомів (риторичних фігур), епітетів, порівнянь, метафор, алегорій, символів

Схема 2

ТИПИ МОВЛЕННЯ

ОРФОГРАМИ БУКВЕНІ ТА НЕБУКВЕНІ

Орфограми БУКВЕНІ:

вибір написання слова (певної букви) з ряду можливих варіантів за умови однакової вимови

Наприклад: *черговий* (орфограма: «Літери *е-и*, що позначають ненаголошені голосні в коренях слів»);

боротьба (орфограма: «Літери, що позначають звуки, які уподібнюються»);

спитати (орфограма:

«Літери *з-с* у префіксах *з-(с-)*»

Орфограми НЕБУКВЕНІ:

написання слів разом, окремо, через дефіс, апостроф, перенос слів, скорочення слів

Наприклад: *нехтувати* (орфограма: «Не з дієсловами»); *сузір'я* (орфограма: «Апостроф»); *синьо-жовтий, водограй, пів-України* (орфограма: «Написання разом, через дефіс складних слів»); *проф., доц.* (орфограма: «Скорочення слів»)

Таблиця 11

ЗВУКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОСНІ ЗВУКИ

утворюються з голосу:

[а], [о], [у], [е], [и], [і]

ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ

утворюються:

з голосу й шуму
(дзвінкі)

з шуму
(глухі)

Таблиця 12

ПРИГОЛОСНІ ДЗВІНКІ Й ГЛУХІ

ДЗВІНКІ:

[б] [г] [ґ] [д] [д'] [дз] [дз'] [дж] [ж] [з] [з']

ГЛУХІ:

[п] [х] [к] [т] [т'] [ц] [ц] [ч] [ш] [с] [с']

ДЗВІНКІ, що не мають пари:

[в] [й] [л] [л'] [м] [н] [н'] [р] [р']

ГЛУХИЙ, що не має пари:

[ф]

Таблиця 13

ПРИГОЛОСНІ ТВЕРДІ ТА М'ЯКІ

ТВЕРДІ ЗВУКИ:	[б], [п], [д], [т], [г], [к], [ф], [ж], [ш], [з], [с], [р], [х], [дж], [ч], [дз], [ц], [в], [м], [н], [л], [р]
М'ЯКІ ЗВУКИ:	[д'], [т'], [з'], [с'], [дж'], [ц'], [й], [л], [н], [р]

Таблиця 14

ПАРИ ПРИГОЛОСНИХ ЗА ОЗНАКОЮ «М'ЯКІСТЬ–ТВЕРДІСТЬ»

ТВЕРДІ:	[д]	[т]	[з]	[с]	[дж]	[ц]	[н]	[л]	[р]
М'ЯКІ:	[д']	[т']	[з']	[с']	[дж']	[ц']	[н']	[л']	[р']

Не утворюють пар тверді звуки:

[б], [п], [г], [к], [ф], [ж], [ш], [р], [х], [дж], [ч], [в], [м] та м'який [й]

Таблиця 15

УПОДІБНЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

УПОДІБНЮЮТЬСЯ ПРИГОЛОСНІ	ПЕРЕД ЗВУКАМИ	ВИМОВЛЯЄМО	ПРИКЛАДИ
глухі [т'], [с'], [к]	дзвінкими	як парні дзвінки [д'], [з'], [г]	боротьба [бород'ба] просьба [проз'ба] вокзал [вогзал]
дзвінки [з], [г]	глухими	як парні глухі [с], [х]	зсадити [с:адити] розписка [роспіска] легко [лехко]
шиплячі [ж], [ч], [ш]	[з], [ц], [с]	як [з], [ц], [с]	книжці [кніз'ц'і] дочці [доц'і] товаришці [товаріс'ці]

Уподібнення відбувається за вимови дієслів на -ться, -шся:

здається [здайец':а], граєшся [граїес':а]

СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ, У ЯКИХ ВІДБУВАЄТЬСЯ СПРОЩЕННЯ	ВИМОВЛЯЄМО І ПИШЕМО	ПРИКЛАДИ
[здн]	[зн] зн	проїзний (проїзд)
[ждн]	[жн] жн	тижневий (тиждень)
[стн]	[сн] сн	корисний (користь)
[стл]	[сл] сл	щасливий (щастя)

Зверніть увагу! У словах *шістнадцять, шістдесят, шістсот* спрощення відбувається (вимовляється [сн]), проте на письмі спрощення не позначається; у словах *хвастливий, пестливий, зап'ястний, кістлявий, хворостняк* спрощення не відбувається; у словах *агентство, студентський, гігантський та под., а також у прикметниках, утворених від іншомовних слів на -ст* (контраст – контрастний, баласт – баластний) звук [т] спрощується, але літера т на письмі зберігається

- **Послідовність фонетичного розбору слова**

1. Слово поділити на склади, назвати склади відкриті і закриті.
2. Визначити місце наголосу.
3. Назвати звуки, з яких складається слово, кожному звукові дати характеристику: для *голосного* – визначити, наголошений він чи ненеголошений, вказати, якою буквою позначається на письмі; для *приголосного* – визначити, м'який він чи твердий, дзвінкий чи глухий, якою буквою позначається на письмі. Указати, чи має пригласний звук відповідний парний за ознаками *твердий – м'який, дзвінкий – глухий*.
4. Визначити кількість звуків у слові, а також кількість букв.
5. З'ясувати відповідність між звуками і буквами.
6. Назвати фонетичні процеси, що відбуваються у слові (*чергування, уподібнення, спрощення, подовження*).

УЖИВАННЯ М'ЯКОГО ЗНАКА

М'ЯКИЙ ЗНАК ПИШЕМО:

1. Після букв <i>д, т, з, с, ц, л, н</i> , якщо ці букви передають м'які звуки [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н']	<i>мідь, мить, мазь, міць, вільно, станьте</i>
2. Після букв, що позначають м'які приголосні, у середині складу перед <i>о</i>	<i>сьогодні, льон, трюх</i>
3. Після м'якого приголосного [л'] перед наступним м'яким приголосним	<i>учительська, сільський їдальня, пральня, пальці</i>
4. У дієсловах на <i>-ть, -ться</i>	<i>летить, навчаються, сміється</i>
5. У суфіксах <i>-еньк-, -оньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-</i>	<i>маленький, дитинонька, чорнесенький</i>

М'ЯКИЙ ЗНАК НЕ ПИШЕМО:

1. Після букв <i>б, п, в, м, ф; ж, ч, ш; г, к, х</i>	<i>голуб, кров, ніч, змаж</i>
2. Після <i>р</i> , що позначає твердий звук [р]	<i>Сибір, Харків, вірте (але: Горький)</i>
3. Перед буквами, що позначають м'які або пом'якшені приголосні	<i>кузня, цвях, весняний, але: тьмяний (бо тьма), різьбяр (бо різьба)</i>
4. Після <i>н</i> перед <i>ж, ч, ш, щ</i>	<i>тонший, кінчик, барабанщик</i>

УЖИВАННЯ АПОСТРОФА

АПОСТРОФ СТАВИМО перед літерами *я, ю, є, ї*:

після літер <i>б, п, в, м, ф</i>	<i>б'є, п'ять, в'язати, пів'яблука, м'який, верф'ю</i>
після літери <i>р</i> , що позначає твердий звук [р]	<i>повір'я, міжгір'я, матір'ю</i>
після префіксів та першої частини складних слів, що закінчуються твердим приголосним	<i>з'явитись, об'єднатись, під'яремний, дит'ясла, трьох'ярусний</i>
після літери <i>к</i> у слові <i>Лук'ян</i> та споріднених з ним словах	<i>Лук'янівна, Лук'яненко, Лук'янчук</i>
після літер <i>б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р</i> в іншомовних словах	<i>прем'єр, інтерв'ю, кар'єра, Руж'є, Монтеск'є</i>
в іншомовних словах, які потрібно запам'ятати	<i>ад'ютант, ін'єкція, кон'юктивіт, кон'юнктура</i>

АПОСТРОФ НЕ СТАВИМО перед літерами *я, ю, є, ї*:

після літер <i>б, п, в, м, ф</i> , якщо перед ними стоїть літера, що позначає кореневий приголосний, крім [р]	<i>цвях, свято, морквяний</i> <i>але: верб'я, торф'яний</i>
після літери <i>р</i> , що позначає м'який звук [р']	<i>ряска, буря, рюкзак</i>
після літер <i>б, п, в, м, ф</i> в іншомовних словах, якщо <i>я, ю</i> позначають пом'якшення попереднього приголосного	<i>бязь, бюджет, пюпітр, Вюртемберг, фюзеляж</i>

УЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ

З ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ ПИШЕМО

Правило	Приклад
1. Індивідуальні (власні) імена, по батькові, прізвища, псевдоніми, прізвиська	<i>Ярослав Мудрий; Тарас Григорович Шевченко; Кобзар (про Т. Г. Шевченка); Леся Українка</i>
2. Імена тварин, назви дійових осіб у казках та байках	<i>Песик Незівай; кінь Буланко; Ворона і Лисиця; братик Вовчик; Котигорошко</i>
3. Назви держав, територій, населених пунктів, річок, астрономічні назви	<i>Україна; Європа; Львів; Рівненська область; село Веселий Гай; Дніпро; планета Марс; сузір'я Чумацький Шлях</i>
4. Назви найвищих українських і міжнародних установ, організацій і посад	<i>Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Президент України; Організація Об'єднаних Націй; Товариство Червоного Хреста</i>
5. Назви релігійних понять, богослужбових книг	<i>Бог; Божий Син; Святий Дух, Богородиця; Апостол; Біблія; Євангелія; Псалтир</i>
6. Назви державних, релігійних і міжнародних свят, історичних подій	<i>День Конституції України; Великдень; Різдво Христове; Пилипівка; Спасівка; Новий рік; День молоді</i>
7. Назви художніх творів, газет, журналів, заводів, фабрик, навчальних закладів (назва береться в лапки)	<i>Поема «Катерина»; опера «Тарас Бульба»; кінофільм «Камінний хрест»; журнал «Вітчизна»; газета «Освіта України»; видавництво «Любисток»; дитсадок «Веснянка»</i>

• ЛАСКАВО ПРОСИМО ДО УКРАЇНСЬКОГО ФІЛОЛОГІЧНОГО ІНТЕРНЕТУ

novamova.com.ua
 vesna.sammit.kiev.ua
 ingresua.tripod.com/domivka.htm
 www.museum.org.ua
 www.honchar.org.ua
 www.ostrivznan.org.ua
 uk.wikipedia.org

www.litakcent.com
 linguist.univ.kiev.ua
 www.book-courier.com.ua
 www.uahistory.cjb.net
 slovnyk.org.ua
 www.unicorne.org
 abetka.ukrlife.org

СПОСОБИ СЛОВОТВОРУ

НАЗВА СПОСОБУ	Як утворюються слова	Приклади
СУФІКСАЛЬНИЙ	за допомогою суфіксів	ЛІС → -ОК -ОЧОК -ИЩЕ -ОВ[ИЙ] -ОВИК -НИК
ПРЕФІКСАЛЬНИЙ	за допомогою префіксів	← ЛЕПТИ до- за- ви- при- пере- від-
ПРЕФІКСАЛЬНО-СУФІКСАЛЬНИЙ	за допомогою префіксів та суфіксів одночасно	припічок ← піч подорожник ← дорога прикордонник ← кордон
БЕЗСУФІКСНИЙ	відкиданням суфіксів	молодь ← молодий перехід ← переходити насип ← насипати
СКЛАДАННЯ	поєднанням двох і більше слів, основ або їхніх частин	зорепад ← зорі падають медсестра ← медична сестра

• **Послідовність словотвірного розбору слова**

1. Порівнявши слово з однокореневими, виявити твірну основу. Побудувати словотвірний ланцюжок.
2. Визначити значущу частину (частини), за допомогою якої утворене слово.
3. Визначити спосіб творення слова.

ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ЗА АКТИВНІСТЮ ВЖИВАННЯ

Загальноновживана:	слова, що називають основні поняття, речі та явища навколишньої дійсності (<i>небо, земля, хліб, сіль, читати</i>)
Обмеженого вжитку:	професійна лексика (<i>підвал, шапка (у газеті); наукова лексика (транскрипція, турбулентність); ділова лексика (указ, постанова, розглянути, постановити); діалектні слова (няньо – батько, кошеля – сорочка); застарілі слова (рать, перст, тать, зело, всує); неологізми (розпіарити, бігборд)</i>)

ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Синоніми:	абсолютні (<i>гарний – красивий, угорець – маляр, скрізь – усюди</i>); контекстуальні перифрази (<i>Київ – місто каштанів</i>)
Антоніми:	<i>перемога – поразка, сміятися – плакати, далеко – близько</i>
Омоніми:	<i>лист писати – лист дубовий, літній день – літній чоловік</i>
Пароніми:	<i>покажчик – показник, розпестити – розбестити</i>

БАГАТОЗНАЧНІ І ОДНОЗНАЧНІ СЛОВА

Пряме значення:	зміст слова, пряме відображення чи вираження предмета чи явища дійсності
Переносне значення Види переносного значення слова: метафора (перенесення назви за схожістю ознак, якостей, функцій); метонімія (перенесення значення за суміжністю); синекдоха (перенесення значення на основі заміни цілого назвою частини)	ТРОПИ: метафора (<i>палає серце, усмішка зів'яла, посивіли кульбаби</i>) метонімія (<i>читати Шевченка, випити склянку, село заснуло</i>) синекдоха (<i>скрізь потрібні руки, загін у 100 шабель</i>) порівняння (<i>цвіте, як калина, чорний, як та смола</i>) епітет (<i>золоте серце, ласкавий вечір, бездонне небо</i>) персоніфікація (<i>вітер стогне, весна співає</i>) гіпербола (<i>працювати 25 годин на добу, мільйон разів казати</i>) алегорія (<i>Феміда – правосуддя, змія і чаша – медицина</i>)

ГРУПИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЗА СЕМАНТИЧНОЮ (СМИСЛОВОЮ) ЗЛИТІСТЮ

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЗРОЩЕННЯ:	ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЄДНОСТІ:	ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СПОЛУКИ:	ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ВИСЛОВИ:
сталі словосполучення, зміст яких не вмотивовується значенням слів, які входять до їх складу	стійкі словосполучення, зміст яких до певної міри вмотивовується значенням слів, що з них вони утворені	стійкі вислови, цілісне значення яких чітко вмотивоване прямим значенням їхніх компонентів	прислів'я та приказки (Гуртом і каша краще їсться); усталені порівняння (дівчина як калина); крилаті вислови (камінь спотикання); афоризми (Лиш боротись – значить жить (І. Франко)); мовні кліше (здоровенькі були, довести до відома)
ловити гав, замилювати очі, ходити манівцями, викинути коника, пекти раки	сісти на мілину, держати камінь за пазухою, виносити сміття з хати	берегти як зіницю ока, насупити брови, покласти голову, сміх розбирає	

Таблиця 23

ПОХОДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

МАТЕРІАЛЬНЕ Й ДУХОВНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	<i>повертати голублі; шкурка вичинки не варта (трудова життя); на тихі води і ясні зорі (усна народна творчість); на рушник ставати; піднести гарбуза (народні звичаї, обряди); схрестити мечі; переходити в наступ (військова справа); співати з чужого голосу; грати роль (мистецтво)</i>
АНТИЧНІ ДЖЕРЕЛА	<i>ахіллесова п'ята; домоклів меч, скринька Пандори</i>
БІБЛІЙНІ ДЖЕРЕЛА	<i>Земля обітована; пісня пісень; іти на Голгофу; терновий вінець; блудний син</i>
ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ	<i>мамаєве побоїще; як орда пройшла</i>
ЛІТЕРАТУРНІ ДЖЕРЕЛА	<i>Бути чи не бути? людська комедія; борітеся – поборете; досвітні огні; Дон Кіхот; Шерлок Холмс</i>
ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ (німецька, французька, англійська та ін.)	<i>ось де собака заритий (з нім.); апетит приходить під час їжі (з франц.); синя панчоха (з англ.)</i>

• **Послідовність лексикологічного розбору слова**

1. Слово, що аналізується, назвати в початковій формі.
2. Розкрити лексичне значення слова в реченні чи в контексті.
3. Вказати, однозначним чи багатозначним є слово.
4. Пояснити, в якому значенні вжите слово в реченні (контексті) — у прямому чи в переносному.
5. Чи має слово омоніми (якщо має, вказати їх).
6. Дібрати до аналізованого слова синоніми (якщо вони є).
7. Дібрати до аналізованого слова антоніми (якщо це можливо).
8. З'ясувати походження слова. Якщо слово іншомовне, визначити, з якої мови воно запозичене.
9. Чи належить слово до загальноновживаних? Чи є професійним, діалектним?
10. Чи належить слово до пасивної лексики (є застарілим або неологізмом).

• **Послідовність розбору фразеологізму**

1. Назвати фразеологізм. Розкрити значення фразеологізму (описово чи з допомогою слів-синонімів).
2. Виявити, чи має фразеологізм фразеологічні синоніми, антоніми, фразеологічні варіанти і, якщо має, назвати їх.
3. Показати, з якою частиною мови фразеологізм співвідносний.
4. Визначити, яка саме фразеологічна одиниця аналізується (фразеологічне зрощення, фразеологічна єдність, фразеологічне сполучення, прислів'я, приказка, усталене фразеологічне порівняння, крилатий вислів).
5. Установити походження фразеологізму (питоме, тобто власне українське, спільнослов'янське або запозичене з інших мов).
6. Установити джерело первісного вживання фразеологізму (з народної мови; професійний вислів; крилатий вислів часів античності; біблійний вислів; з висловів відомих людей; вислів, пов'язаний з певними історичними подіями тощо).
7. Установити стиль (чи стилі), у яких звичайно вживається аналізований фразеологізм.
8. Установити стилістичну функцію аналізованого фразеологізму в тексті (виразнює художній текст, наближає мову уривка до уснорозмовної і под.).

• **Послідовність розбору простого речення**

1. Визначте, яке речення за метою висловлювання.
2. З'ясуйте, яке речення за емоційним забарвленням.
3. Визначте головні члени (або один член) речення, укажіть спосіб їхнього вираження. Визначте, якими частинами мови виражено головні члени речення.
4. З'ясуйте, двоскладним чи односкладним є речення.

5. Якщо речення односкладне, визначте його тип (*означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, безособове, називне*).
6. З'ясуйте, є речення непоширеним чи поширеним.
7. Визначте, повне речення чи неповне.
8. Визначте другорядні члени речення, скажіть, якими частинами мови вони виражені.
9. Якщо речення ускладнене, скажіть чим (*однорідними чи відокремленими членами речення, звертанням, вставним словом*).
10. Поясніть уживання розділових знаків.

• **Послідовність розбору складносурядного речення**

1. Визначте кількість частин у складносурядному реченні. Назвіть граматичну основу кожної з частин.
2. Установіть змістові відношення між частинами.
3. Визначте, якими сполучниками частини складносурядного речення з'єднані між собою.
4. Поясніть уживання розділових знаків.
5. Накресліть схему речення.
6. За потреби кожен частину складносурядного речення розберіть як просте речення.

• **Послідовність розбору складнопідрядного речення**

1. Визначте головну і підрядну частину в складнопідрядному реченні. Назвіть граматичну основу кожної частини.
2. Поставте питання від головної частини до підрядної. З'ясуйте вид підрядної частини.
3. З'ясуйте місце підрядної частини щодо головної.
4. Визначте способи зв'язку (сполучники, сполучні слова) між частинами.
5. Поясніть розділові знаки.
6. Накресліть схему речення.
7. За потреби кожен частину складносурядного речення розберіть як просте речення.

• **Послідовність стилістичного розбору тексту**

1. З'ясувати, кому адресовано висловлювання, з якою метою.
2. Визначити сферу застосування висловлювання, його жанр.
3. Назвати характерні особливості тексту (*точність, фактографічність, ясність, образність тощо*).
4. Визначити мовні особливості в лексиці, фразеології, граматиці (*наявність спеціальної термінології, вживання слів у переносному значенні, використання специфічних конструкцій, прямий чи зворотний порядок слів у реченнях*).
5. Зробити висновок щодо того, до якого стилю належить.

• **ЯК ВИКОНАТИ ПРОЕКТ**

1. Обміркуйте тему проекту. Визначте його мету та завдання.
2. Складіть план дій: визначте джерела необхідної для виконання проекту інформації; розподіліть між учасниками проекту завдання; визначте час виконання окремих завдань.
3. Проведіть дослідження (*зберіть інформацію, вивчіть її та систематизуйте*).
4. Сформулюйте висновки, оформіть звіт про виконання проекту, бажано з демонстрацією матеріалів (*у вигляді мультимедійної презентації, виставки, рукописного журналу тощо*).
5. Результати дослідження презентуйте в класі (на засіданні гуртка, на батьківських зборах).

• **ЯК ПРОАНАЛІЗУВАТИ ПЕРЕКАЗ**

1. Визначте тему переказуваного тексту. З'ясуйте, чи розкрито її в переказі.
2. Визначте головну думку тексту, який переказувався. З'ясуйте, чи передано її в переказі.
3. З'ясуйте, чи в правильній послідовності переказано зміст тексту.
4. Визначте, чи не пропущено чогось істотного, чи не додано того, чого в тексті немає.
5. Визначте, чи відповідає переказ типовим ознакам переказуваного тексту (чи доречно поєднано типи мовлення, чи правильно побудовано речення розповіді або опису, чи правильно побудовано роздум).
6. З'ясуйте стиль переказуваного тексту. Чи дотримано вимог цього стилю в переказі?
7. Наскільки грамотно написано переказ. Графічне оформлення переказу.

• **ЯК ПРОАНАЛІЗУВАТИ ТВІР-РОЗДУМ**

1. З'ясуйте, чи розкрито в творі запропоновану тему, чи виразно прочитується головна думка твору.
2. Визначте, наскільки цікавим (актуальним) є дібраний до твору матеріал. Чи вдало його систематизовано.
3. Зверніть увагу, чи правильно побудовано роздум (наскільки чітко сформульовано тезу, якою мірою переконлива й вичерпна аргументація, чи впливають з усього сказаного/написаного чіткі висновки).
4. З'ясуйте, чи правильно складено опис і розповідь (якщо елементи цих типів мовлення наявні в тексті твору).
5. Визначте, наскільки текст твору відповідає вимогам заздалегідь визначеного стилю.
6. Зверніть увагу, чи правильно структуровано текст твору (чи доречним є вступ, чи логічним висновок).
7. Визначте, чи на належному рівні орфографічна й пунктуаційна грамотність твору, яким є графічне оформлення (охайність, розбірливість і т.ін.).

• **ЯК ПІДГОТУВАТИСЯ ДО ДОПОВІДІ**

1. Визначте основні думки майбутньої доповіді.
2. Окресліть порядок викладу думок, тобто складіть план доповіді.
3. Доберіть факти, приклади, цитати.
4. Сформулюйте висновки, якими слід завершити доповідь. Чітко сформулюйте пропозиції.
5. Складіть текст доповіді (письмово) у відповідному стилі.

• ЯК СКЛАСТИ ТЕЗИ СТАТТІ

1. Уважно прочитайте статтю. Визначте її тему та головну думку.
2. Визначте мету опрацювання вами цієї статті.
3. Поділіть текст статті на змістові частини. Визначте підтему (зміст) кожної частини.
4. Кожну підтему сформулюйте у вигляді положення. Запишіть такі положення або словами автора (як цитату), або власними словами. Це тези статті.
5. Запишіть тези, не порушуючи послідовності, у якій ці думки викладені автором статті.

• ЯК СКЛАСТИ ПЛАН, ТЕЗИ І КОНСПЕКТ

1. Прочитайте текст. Визначте його тему та головну думку.
2. Поділіть текст на змістові частини.
3. Визначте підтему кожної з частин. Це – пункти простого плану тексту.
4. До кожної змістової частини тексту подумки поставте питання: яка її головна думка? Відповіді на ці питання (у вигляді цитати або перефразована своїми словами) – це тези тексту.
5. Доповніть кожну тезу взятими з тексту фактами – це конспект тексту.
6. При конспектуванні відкресліть береги – для запису ваших зауважень до законспектованого тексту.
7. У конспекті виділяйте розділи, параграфи, пункти (відповідно до того, як це зроблено в статті).
8. Використовуйте в конспекті підкреслення, умовні позначки (? – питання; ?? – сумнівно; !!! – цікаво; ✓ – вставка, доповнення).

ВИДИ ПОМИЛОК У ПИСЬМОВИХ РОБОТАХ

Змістові (З)	Не розкрито тему тексту. Нечітко передано головну думку тексту. Про щось сказано недостатньо. Додано щось зайве. Порушено послідовність викладу.
Лексичні (Л)	Слово вжито у невластивому йому значенні. Використано спотворене, перекручене слово. Невиправдано повторюються слово або спільнокореневі слова. Невиправдано повторюються схожі речення. Ужито зайве слово. Вжито росіянізм (російське слово замість українського).
Граматичні (Г)	Ужито неправильно утворене слово. Слово вжито у спотвореній формі. Неправильно поєднано слова між собою. Неправильно побудовано речення.
Орфографічні (І)	Слово записано з порушенням правил щодо написання літер, які позначають ненаголошені голосні звуки, приголосні звуки, що уподібнюються, щодо вживання м'якого знака чи апострофа тощо.
Пунктуаційні (V)	Неправильно розставлено розділові знаки.
Стилістичні (С)	Неправильно вжито слово, яке не відповідає стилеві тексту.

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	в кінці року	
1.		20... / ...			
2.		20... / ...			
3.		20... / ...			
4.		20... / ...			
5.		20... / ...			

Навчальне видання

ГЛАЗОВА Олександра Павлівна, КУЗНЕЦОВ Юрій Борисович

УКРАЇНЬКА МОВА

Підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видає за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Світлини А. Віксенка, І. Красуцького, В. Соловійова

У підручнику використано ілюстративні матеріали видавничих проектів «Україна й Українці: фотолітопис», «Українське наївне малярство», а також таких видань:

«Україна: скарби музеїв і заповідників» (К., 1997),

«Шевченків край: історико-культурологічні нариси» (К., 2005),

«Українська образотворчість: пошуки істини» (К., 2007), «Катерина Білокур: малярство і проза» (К., 2009); журналів «Артанія», «Музейний провулок», «Образотворче мистецтво»,

«Українська культура», «Чумацький шлях»

Редактор *І. Красуцька*

Макет, художнє оформлення *Ц. Ганушкевича*

Технічний редактор *Л. Аленіна*

Коректори *І. Васильцова, Г. Жембровська*

Комп'ютерний дизайн і верстка *В. Гогільчина*

Підписано до друку 14.07.2010. Формат 70x100^{1/16}. Папір офсет.

Гарнітура Шкільна, Прагматика. Друк офсет. Умов.-друк арк. 20,8+0,33 форзац.

Обл.-вид. арк. 21,0+0,4 форзац. Умов. фарбовідб. 85,2. Наклад 128300 пр. Зам. № 27/09.

2-й завод 60301-128300

Видавництво «Зодіак-ЕКО»

Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 155 від 22.08.2000 р.

01004 Київ, вул. Басейна, 1/2

Віддруковано з готових діапозитивів

на ПП «ЮНІСОФТ»

м. Харків, вул. Космічна, 21а

Глазова, О. П.

Г52 Рідна мова : підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О.П.Глазова, Ю.Б.Кузнецов ; наук. ред. І.Вихованець. — К. : Зодіак-ЕКО, 2010. — 256 с. : іл.

ISBN 978-966-7090-73-9.

Ця навчальна книжка є концептуальним продовженням системи підручників нового покоління, в основі якої — спеціальна розробка педагогічних функцій усіх елементів, спрямованих на формування стійких компетенцій мовної особистості, розвиток творчих навичок відповідно до чинної програми.

ББК 81.2УКР-922